

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İLK TUNÇ DÖNEMİ ŞANLIURFA YERLEŞMELERİ

Muhammed İkbal İLCİ

ŞANLIURFA - 2019

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İLK TUNÇ DÖNEMİ ŞANLIURFA YERLEŞMELERİ

Muhammed İkbâl İLCİ

Danışman

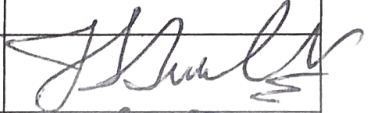

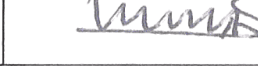
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

ŞANLIURFA - 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 165224008 numaralı Muhammed İkbâl İLCİ'nin hazırladığı "İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 10/06/2019 tarihinde, saat 14:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

10/06/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Kabul (Başarılı)	
Üye	Prof. Dr. Kazım Paydaş	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜTÜK	Kabul	

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

20.06/2019

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Muhammed İkbal İLÇİ

Öğrenci Numarası: 165224008

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Başlık (Türkçe): İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 112 sayfalık kısmına ilişkin, 30/04/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden herhangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

13/06/2019
Muhammed İkbal İLÇİ

İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 13/06/2019

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

(İmzası)

ÖNSÖZ

“İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri” başlığı ile ele aldığım bu çalışmada M.Ö. 3000 ile 2000 yılları arasına tarihlenen İlk Tunç Çağı yerleşimlerini, sosyo-ekonomik, kültürel ve yerleşim içi sosyal yapılar esas alınarak incelenmiştir. Çalışmamızda daha çok mimari kalıntılar ve buluntulardan yola çıkılarak sosyo-kültürel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu yerleşimlerin diğer bölgelerdeki yerleşim yerleriyle bulunduğu ilişkiler yer yer ele alınmıştır, özetle yerleşimlerin yalnızca arkeolojik bulguları alınmamış olup bu bulgular doğrultusunda yaşayan toplumların sosyo-kültürel yönlerine değinilmiştir.

Tez yazım süreci boyunca hiçbir desteğini benden esirgemeyen, kaynakların bulunması konusunda yardımcı olan ve akademik hayatım boyunca nasıl bir yol izlemem gerektiğini gösteren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Ekinci'ye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca değerli hocam Prof. Dr. Kazım Paydaş'a teşekkürlerimi sunmakla beraber, gösterdikleri yakın alakadan dolayı Dr. İsmail Asoğlu, Arş. Gör. Halil İbrahim Tanık ve Arş. Gör. Serkan Şenel'e teşekkür ederim. Son olarak desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen ve sürekli yanımda olan Anne-Babama ve değerli aileme şükranlarımı sunarım.

Haziran 2019

Muhammed İkbâl İLCİ

ÖZET
İLK TUNÇ DÖNEMİ ŞANLIURFA YERLEŞMELERİ

İLCİ, Muhammed İkbal

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Haziran, 2019, 115 sayfa

Bu tez, Şanlıurfa'da kazısı yapılan İlk Tunç Çağı (M.Ö.3000-2000) yerleşimlerini, sosyo-kültürel, mimari, ekonomik ve politik yönlerini arkeolojik bulgular ışığında mümkün ölçüde açıklamayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda öncelikle Anadolu'daki tarih öncesi zaman dilimleri ele alınmıştır. Anadolu'daki Bronz Çağı konu dâhilinde kapsamlı incelenmiştir. Araştırmanın omurgasını oluşturan ikinci bölümde Şanlıurfa'daki İlk Tunç Çağı yerleşimlere yer verilmiştir. 1985 yılında yapımına başlanan Birecik ve Karkamış Barajlarının inşası nedeniyle benzeri görülmemiş bir arkeolojik araştırma örneği yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak, sistematik yapılan kazılarda arkeolojik bir bilgi patlaması yaşanmıştır. Yaklaşık 5000 yıllık bir geçmişe sahip olan bu yerleşim yerleri; sosyal yaşam, sosyal statü, mimari plan, dini inanışlar, ölü gömme kültü ve prestijin sembolü olan bronzdan ve gümüşten yapılan objeler gibi kültürel mirasları bizlere aktarmaktadır. Araştırılan bu yerleşim yerleri İlk Tunç Çağı boyunca sanılanın aksine izole olmuş bir yapıda olmayıp, Kuzey Suriye ve Batı Anadolu ile uzun mesafe ticaretleri gerçekleştirdiğine dair kanıtları bizlere sunmuştur. İnceleme konusuna dâhil olan yerleşim yerlerinin çoğu baraj suları altında kaldığı için araştırmalarına devam edilmemiştir. Ancak araştırma süresi boyunca konumuz bağlamında elde edilen önemli bulgulara bu tezde yer verilmiştir. Elde edilen bulgular ve yerleşim yerleri hakkındaki değerlendirmeler çeşitli arkeolog ve bilim adamlarının görüşlerinden faydalanılmak üzere kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tunç Çağı, Bronz Çağı, İlk Tunç Çağı Şanlıurfa.

ABRACTS
SETTLEMENTS IN SANLIURFA DURING EARLY BRONZE AGE

İLCİ, Muhammed İkbal

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

June, 2019, 115 pages

This study aims to examine Early Bronze Age (3000-2000 BC) settlements, excavated in Sanliurfa, through social-cultural, architectural, economical and political perspectives in the light of archaeological findings. In this respect, first, prehistoric ages in Anatolia were addressed. Particularly, Bronze Age in Anatolia was analysed in more detail. In the second chapter, which constitutes the main body of the study, settlements in Sanliurfa during Early Bronze Age were examined. Due to the constructions of Birecik and Karkamış Dams that began in 1985, an unprecedented archaeological study started in the region. As a result, at the end of these excavations, a knowledge boom happened. These settlements, dating back to approximately 5000 years ago, passed on cultural heritage that included social life, social status, architectural plan, religious beliefs, burial cults and objects made out of bronze and silver as a symbol of prestige. Contrary to common belief, these studied settlements were not isolated places during Early Bronze Age. Rather, they testified that they had long-distance trade relations with Northern Syria and Western Anatolia. Since many of these settlements were submerged due to dam constructions, studies could not continue. However, significant data that were collected during study period were revealed in this thesis. These findings and evaluations about settlements were penned by benefiting from ideas of various archaeologists and scientists.

Key Words: Bronze Age, Early Bronze Age, Sanliurfa

İLK TUNÇ DÖNEMİ ŞANLIURFA YERLEŞMELERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	III
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ.....	IV
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VI
ABSTRACTS	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XV
RESİMLER LİSTESİ	XVI
ÇİZİMLER LİSTESİ	XIX
EKLER LİSTESİ	XX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PALEOLİTİK ÇAĞ'DAN TUNÇ ÇAĞINA ANADOLU'YA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ANADOLU'DA PALEOLİTİK DÖNEM.....	4
1.1.1. Alt Paleolitik Dönem.....	4
1.1.2. Orta Paleolitik Dönem.....	5
1.1.3. Üst Paleolitik Dönem	6
1.2. ANADOLU'DA MEZOLİTİK DÖNEM (EPİPALEOLİTİK DÖNEM).....	6
1.3. ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM	7
1.4. ANADOLU'DA KALKOLİTİK DÖNEM.....	8
1.5. TUNÇ(BRONZ) DEVRİ	9
1.5.1. Anadolu'da İlk Tunç Devri-I (MÖ. 3000-2700).....	9
1.5.1.1. İlk Tunç Dönemi I Genel Mimari	11

1.5.1.2. İlk Tunç Dönemi I Kentleşme.....	12
1.5.1.3. İlk Tunç Dönemi I Anadolu Çanak Çömleği	13
1.5.1.4. Metalürji.....	15
1.5.1.4.1. Hazırlık Aşaması (M.Ö. 8200 Öncesi)	15
1.5.1.4.2. Başlangıç Aşaması (M.Ö. 8200 sonrası)	16
1.5.1.4.3. Gelişme Aşaması (M.Ö. 5000 Sonrası)	16
1.5.1.4.4. Yapılanma Aşaması (M.Ö. 4000 Sonrası).....	17
1.5.1.4.5. Endüstri Aşaması (M.Ö. 2800 Sonrası).....	18
1.5.2. Anadolu'da İlk Tunç Devri-II (M.Ö. 2700-2400).....	18
1.5.2.1. İlk Tunç Dönemi II Genel Mimari	19
1.5.2.2. İlk Tunç Dönemi II Kentleşme	19
1.5.2.3. İlk Tunç Dönemi II Çanak Çömleği	21
1.5.2.4. Metalurji.....	22
1.5.3. Anadolu'da İlk Tunç Devri-III (2400-1800).....	23
1.5.3.1. İlk Tunç Dönemi III Mimari ve Kentleşme	23
1.5.3.2. İlk Tunç Dönemi III Çanak Çömleği	25
1.5.3.3. Metalurji.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

İLK TUNÇ DÖNEMİ ŞANLIURFA YERLEŞMELERİ

2.1. AKARÇAY HÖYÜK	27
2.1.1. Yeri ve Konumu	27
2.1.2. Kazı Tarihçesi	27
2.1.3. Stratigrafi.....	27
2.1.4. Mimari.....	27
2.1.5. Buluntular.....	28
2.1.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	28

2.2. GRE VİRİKE	29
2.2.1. Yeri ve Konumu	29
2.2.2. Kazı Tarihçesi	29
2.2.3. Stratigrafi.....	30
2.2.4. Mimari.....	30
2.2.5. Buluntular.....	32
2.2.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	32
2.3. HACI NEBİ MEZARLIĞI.....	39
2.3.1. Yeri ve Konumu	39
2.3.2. Kazı Tarihçesi	39
2.3.3. Stratigrafi.....	40
2.3.4. Mimari.....	40
2.3.5. Buluntular.....	40
2.4. HARABE BEZİKAN.....	43
2.4.1. Yeri ve Konumu	43
2.4.2. Kazı Tarihçesi	43
2.4.3. Stratigrafi.....	43
2.4.4. Mimari.....	43
2.4.5. Buluntular.....	43
2.4.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	44
2.5. HARRAN HÖYÜK	45
2.5.1. Yeri ve Konumu	45
2.5.2. Kazı Tarihçesi	45
2.5.3. Stratigrafi.....	46
2.5.4. Mimari.....	46
2.5.5. Buluntular.....	46

2.5.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	46
2.6. HASSEK HÖYÜK.....	48
2.6.1. Yeri ve Konumu.....	48
2.6.2. Kazı Tarihçesi.....	48
2.6.3. Stratigrafi.....	48
2.6.4. Mimari.....	49
2.6.5. Buluntular.....	49
2.6.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	50
2.7. KAZANE HÖYÜK.....	52
2.7.1. Yeri ve Konumu.....	52
2.7.2. Kazı Tarihçesi.....	52
2.7.3. Stratigrafi.....	52
2.7.4. Mimari.....	53
2.7.5. Buluntular.....	53
2.7.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	54
2.8. KURBAN HÖYÜK.....	54
2.8.1. Yeri ve Konumu.....	55
2.8.2. Kazı Tarihçesi.....	55
2.8.3. Stratigrafi.....	56
2.8.4. Mimari.....	56
2.8.5. Buluntular.....	57
2.8.6. Sosyo-Kültürel Değerlendirme.....	57
2.9. LİDAR HÖYÜK.....	61
2.9.1. Yeri ve Konumu.....	61
2.9.2. Kazı Tarihçesi.....	61
2.9.3. Stratigrafi.....	61

2.9.4. Mimari.....	61
2.9.5. Buluntular.....	62
2.9.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	62
2.10. NEVALİ ÇORİ	65
2.10.1. Yeri ve Konumu	65
2.10.2. Kazı Tarihçesi	65
2.10.3. Stratigrafi.....	65
2.10.4. Mimari.....	65
2.10.5. Buluntular.....	66
2.10.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	66
2.11. SURTEPE	68
2.11.1. Yeri ve Konumu	68
2.11.2. Kazı Tarihçesi	68
2.11.3. Stratigrafi.....	68
2.11.4. Mimari.....	68
2.11.5. Buluntular.....	69
2.12. ŞAVİ HÖYÜK I-II.....	71
2.12.1. Yeri ve Konumu	71
2.12.2. Kazı Tarihçesi	72
2.12.3. Stratigrafi.....	72
2.12.4. Mimari.....	72
2.12.5. Buluntular.....	73
2.12.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	73
2.13. TATAR HÖYÜK.....	76
2.13.1. Yeri ve Konumu	76
2.13.2. Kazı Tarihçesi	76

2.13.3. Stratigrafi.....	76
2.13.4. Açıklama	76
2.14. TİLBEŞ HÖYÜK.....	77
2.14.1. Yeri ve Konumu.....	77
2.14.2. Kazı Tarihçesi	78
2.14.3. Stratigrafi.....	78
2.14.4. Mimari.....	78
2.14.5. Buluntular.....	79
2.14.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	80
2.15. TİLVEZ HÖYÜK	83
2.15.1. Yeri ve Konumu.....	83
2.15.2. Kazı Tarihçesi	83
2.15.3. Stratigrafi.....	83
2.15.4. Mimari.....	83
2.15.5. Buluntular.....	84
2.15.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	84
2.16. TİTRİŞ HÖYÜK.....	85
2.16.1. Yeri ve Konumu.....	85
2.16.2. Kazı Tarihçesi	85
2.16.3. Stratigrafi.....	85
2.16.4. Mimari.....	85
2.16.5. Buluntular.....	87
2.16.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	88
2.17. ZEYTİNLİBAHÇE HÖYÜK	93
2.17.1. Yeri ve Konumu.....	94
2.17.2. Kazı Tarihçesi	94

2.17.3. Stratigrafi.....	94
2.17.4. Mimari.....	94
2.17.5. Buluntular.....	95
2.17.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme.....	96
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA.....	103
EKLER.....	109

KISALTMALAR

cm.: Santimetre

çiz.: Çizim

dç: Demir Çağı

itç: İlk Tunç Çağı

km: Kilometre

m.: Metre

m.ö.: Milattan Önce

m.s.: Milattan Sonra

otç: Orta Tunç Çağı

res.: Resim

stç.: Son Tunç Çağı

şek.: Şekil

taçdam: Tarihsel Çevre Değerlerini Arastırma ve Uygulama Merkezi

tüba: Türkiye Bilimler Akademisi

tay: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri

yy: Yüzyıl

RESİMLER LİSTESİ

Res. 1: Fırat Havzası Acheul iki yüzeyle aletler. (Işın Yalçınkaya)	5
Res. 2: Karain Mağarası Neanderthal Alt Çenesi (Işın Yalçınkaya)	6
Res. 3: Fosil Yumuşakça Kabukları Ve Kutup Tilkisi Dişlerinden Kolye (Işın Yalçınkaya)	6
Res. 4: Kırmızı-Turuncu Kerpiç Tuğlalarla Yapılmış Bir Silo (Erkan Fidan)	20
Res. 5: Zikzak Yapan Kerpiç Duvar ve Ona Bitişik Odalar (Erkan Fidan)	21
Res. 6: Küllüoba'da bulunan çanak-çömlek grupları (Erkan Fidan)	22
Res. 7: Troia'da Bir Hane Yapısı (Erkan Fidan)	25
Res. 8: İTÇ III Dönemine Tarihlenen "Red Coated Ware" Grubuna Ait Çanak-Çömlek. (Erkan Fidan)	26
Res. 9: Akarçay Höyük İlk Ve Orta Tunç Dönemine Ait Seramik Örnekleri (TAÇDEM)	29
Res. 10: Gre Virike, Kerpiç Döşeme Batı Kenarı, Güneyden (Tuba Ökse)	35
Res. 11: Gre Virike, Kuzey Doğu Kesim Kerpiç Döşemede Derinleşme Profili (Tuba Ökse)	36
Res. 12: Gre Virike, Kuzeydoğu Kesim Kerpiç Döşemede Kireç Sıvalı Alan (Tuba Ökse)	36
Res. 13: Gre Virike, Oda Mezarı, Güneyden (Tuba Ökse)	37
Res. 14: Gre Virike, Oda Mezarı Güney Duvarındaki Çömlek Mezar (Tuba Ökse)	37
Res. 15: Gre Virike, Sandık Mezar, Güneydoğudan (Tuba Ökse)	38
Res. 16: Gre Virike, Gömü Hediyeleri (Tuba Ökse)	38
Res. 17: Gre Virike, Oda Mezar Kapları (Tuba Ökse)	39
Res. 18: Hacinebi Tepe Genel Görünümü (İ. H. Atmaca)	41
Res. 19: Hacinebi Mezarlığı İTÇ I Dönemine Ait Çanak-Çömlek ve Çeşitli Süs Eşyaları (Şanlıurfa Müzesi)	41
Res. 20: Basit Toprak Mezar (Sol) ve Taş Sanduka Mezar (Sağ) (Stein)	42
Res. 21: Hoker Tarzı Gömülmüş Ceset ve İTÇ I Dönemine Ait Gümüş Halka (Stein)	42
Res. 22: Harabe Bezikan, Güneyden Genel Görünüş (A. Oğuz, Alp)	44
Res. 23: Harabe Bezikan, Nehre Bakan Kısımda Balıkçıların Oyduğu Girinti (A. Oğuz, Alp)	44

Res. 24: Harabe Bezikan, Höyükte Bulunan İTÇ Kapları (A. Oğuz, Alp).....	45
Res. 25: Harran Höyük Kuş Bakışı Görünümü (Andrew T., Creekmore)	48
Res. 26: Hassek Höyük Kuş Bakışı Görünümü (Manfred Behm).....	51
Res. 27: Kazane Höyük Deve Tüylü Astarlı İTÇ- I Pişmiş Toprak Kâse (Şanlıurfa Müzesi- Foto: Muhammed İkbâl İLCİ).....	54
Res. 28: Kazane Höyük İTÇ-II Dönemi Konik Topuzlu Bronzdan İğne (Şanlıurfa Müzesi- Foto Muhammed İkbâl İLCİ).....	55
Res. 29: Kurban Höyük A Alanı Tahkimat Duvarı ve Bitişik Yapılar (Algaze).....	59
Res. 30: Kurban Höyük A Alanı IV-B evresi Tahkimat Duvarı Arkasındaki Mimari Kalıntılar (Algaze)	59
Res. 31: Kurban Höyük A Alanı IV-B Evresi Çakıllı Ocak Bulunan Oda (Algaze)	60
Res. 32: Kurban Höyük A Alanı, IV-B Evresi, Gömülü Kavanoz, Sıva Döşemeli Tezgah, Platform ve Çukurların Bulunduğu Oda (Algaze)	60
Res. 33: Lidar Höyük İTÇ II, Sur Duvarı ve Evler (Matcheld J. Mellink)	63
Res. 34: Lidar Höyük İTÇ II, Bir Ev Kompleksi (Matcheld J. Mellink)	63
Res. 35: Lidar Höyük İTÇ II Genel Mimari Görünümü (Matcheld J. Mellink).....	64
Res. 36: Lidar Höyük İTÇ II Çanak Çömleği (Matcheld J. Mellink)	64
Res. 37: Nevali Çori Genel Görünüm (Marta Tobolczyk)	67
Res. 38: Nevali Çori Kült Alanı (Marta Tobolczyk)	67
Res. 39: Nevali Çori Göbekli Tepe Benzeri Taş Sütun, Arkeolog H. Hauptmann (Marta Tobolczyk)	68
Res. 40: Surtepe Höyük E-40 ve E-41 Açmaları (J.Gill, Fuensenta)	70
Res. 41: Surtepe Höyükte bulunan Kil Tablet (J.Gill, Fuensenta)	71
Res. 42: Surtepe Höyük Pişmiş Toprak Figür ve Silindir Mühür (J.Gill, Fuensenta)	71
Res. 43: Şavi Höyük I Genel Görünümü (Güneyden) (R. Dittmann)	74
Res. 44: Şavi Höyük I 9.Aşama Taş Duvarlar (R. Dittmann)	74
Res. 45: Tilbeş Höyük E4aE3E8 Açması (J.Gill, Fuensenta)	80
Res. 46: Tilbeş Höyük, Geç Kalkolitik Dönem yapı ile İTÇ I Mezar (J.Gill, Fuensenta)	81
Res. 47: Tilbeş Höyük İTÇ II Binası E4 Açması (J.Gill, Fuensenta).....	81
Res. 48: Tilbeş Höyük Geç Dönem “Büyük Bina” Açması (J.Gill, Fuensenta)	82
Res. 49: Tilbeş Höyük İTÇ II-III Dönemi “Yanmış Bina” (J.Gill, Fuensenta).....	82

Res. 50: Tilbeş Höyük İTÇ III Kil Boynuz (J.Gill, Fuensenta).....	82
Res. 51: Tilbeş Höyük Ninova Benzeri Küçük Bezemeli Kap (J.Gill, Fuensenta)...	83
Res. 52: Tilvez Höyük Ninova Benzeri Kabartma Bezemeli Vazo Parçası	84
Res. 53: Titriş Höyük Sokak ve Evlere Genel Bir Bakış (Algaze).....	91
Res. 54: Titriş Höyük, Dış Şehir, Doğu Kanadında bulunan İTÇ III Sur Duvarı (Algaze).....	91
Res. 55: Titriş Höyük Yapı Birimi IV, I Numaralı Oda ve İTÇ III Mezarı (Algaze)	92
Res. 56: Titriş Höyük İTÇ II Dönemi Seramikleri, 16 Numaralı Oda İçerisi (Algaze)	92
Res. 57: Titriş Höyük İTÇ I dönemi mezarlar, 40-34 Açmaları (Algaze).....	93
Res. 58: Titriş Höyük 82-87 Açmasında Bulunan Bir Toplu Mezar (Algaze).....	93
Res. 59: Zeytinli Bahçe, Batıdan Görünümü (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)	97
Res. 60: Zeytinli Bahçe, İTÇ IB Evresi Ev Yapısının Kuzeyden Görünüşü (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)	97
Res. 61: Zeytinli Bahçe, İTÇ IB Tabakalarından, Basit Mal Grubundan Saklı Astar Bezemeli ve Ayaklı Kaplar (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)	98
Res. 62: Zeytinli Bahçe, İTÇ IB Evresinden Değişik Kâseler (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)	98
Res. 63: Zeytinli Bahçe, İTÇ'na Ait Metalik Mallar (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)	99
Res. 64: Zeytinli Bahçe, Amuq I Örneği Kadeh Parçaları (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)	99
Res. 65: Zeytinli Bahçe, İTÇ'na Ait Tipik Üç Ayaklı Kapların Ayak Parçaları (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro).....	100

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çiz. 1: Demirci Höyük Yerleşiminin Mimari Planı (The Prehistory of Asia Minor, s. 267)	13
Çiz. 2: İTÇ-I Dönemi Anadolu Çanak Çömleği (The Prehistory of Asia Minor, s. 265)	15
Çiz. 3: Gre Virike Terasının Plan ve Bölümleri (Tuba Ökse)	35
Çiz. 4: Hassek Höyük İTÇ I Dönemi Tutamaklı Bir Kap ve Ayı Biçimli Pişmiş Toprak Kap (Celal Tuna)	51
Çiz. 5: Çivi Mozaik Pano (Sol) ve Oval Silindir Mühür (Sağ) (Celal Tuna)	52
Çiz. 6: Kurban Höyük Çevre Alanı ve Kazı Bölgeleri (Algaze)	58
Çiz. 7: Kurban Höyük B alanı, IV-A Dönemi Mimari Planı (Algaze).....	58
Çiz. 8: Surtepe 2005 Yılı Taslak Planı (J.Gill, Fuensenta).....	70
Çiz. 9: Şavi Höyük I Çoklu Dalgalı ve Süslemeli Seramik Parçaları (R. Dittmann) 75	
Çiz. 10: Şavi Höyük I Geç Tunç Çağı Seramiği (R. Dittmann)	75
Çiz. 11: Tatar Höyük Alan Krokisi (Mehmet Özdoğan)	77
Çiz. 12: Tatar Höyük a-f Alanlarındaki Olası Çanak Çömlek Parçası (METU).....	77
Çiz. 13: Titriş Höyüğün Topografik Planı ve Kazısı Yapılan Alanlar (Algaze)	90
Çiz. 14: Titriş Höyük, Dış Şehirdeki Yapı Birimi IV'ün Mimari Planı ve Numaraları (Algaze).....	90

EKLER LİSTESİ

- Ek- 1:** M.Ö. 3. ve 4. Bin yıllarda, Orta Fırat Vadisinin Haritası (Edgar Peltenburg) ek s.1
- Ek- 2:** Anadolu'daki Önemli Yerleşim Yerleri (Mellink) ek s.2
- Ek- 3:** Gre Virike'nin Batıdan Görünümü (Tuba Ökse)..... ek s.2
- Ek- 4:** Gre Virike Kuzey Batı Terası ve İstinat Duvarı (Tuba Ökse)..... ek s.3
- Ek- 5:** Gre Virike'nin Güneyden Genel Görünüşü (Tuba Ökse)..... ek s.3
- Ek- 6:** Gre Virike Güney Terasının Batı Kısmı (Tuba Ökse)..... ek s.4
- Ek- 7:** Gre Virike Güney Terası (Tuba Ökse) ek s.4
- Ek- 8:** Zeytinli Bahçe İTÇ II Vazo ve Tek Kulplu Boyunlu Mal (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro) ek s.5
- Ek- 9:** Zeytinli Bahçe, Birecik Köprüsü Üzerinden Genel Görünüm ve Kazı Planı (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)..... ek s.6
- Ek- 10:** Zeytinli Bahçe Orta Tunç Dönemi Dörtgen Kule Alanı (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro) ek s.7

GİRİŞ

Kadim insanlık tarihinin merkezi olarak kabul edilen Mezopotamya bölgesi tarih boyunca topluluklar tarafından istilalara uğramış ve yerleşim görmüştür. “Bereketli Hilal” olarak tanımlanan, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölge bereketli toprakları ve uygun topoğrafyası ile ilgi odağı olmuştur. Arkeologlar tarafından genel geçer bir görüş olarak kabul edilen insanlık tarihinin en eski tapınağı “Göbekli Tepe” M.Ö. 9 bin gibi eski bir tarihe konumlanarak aslında şehrin ve bölgenin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. M.Ö. 9 binde böylesi bir eserin ortaya konması, M.Ö. 3 bine kadar ciddi bir birikimi kendisiyle beraber taşıdığını göstermektedir. Bu birikimle beraber toplumlar; sanat, zanaat, ekonomi ve kültür alanlarında belirli bir seviyeye gelmişlerdir. Neolitik ve Kalkolitik dönemlerle başlayan ilk toplulukların oluşması, Geç Tunç Çağına gelindiğinde şehir devletlerinin oluşmasıyla neticelenmiştir.

Konu bağlamında ele alınan “İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri” adlı tez çalışmasında, Tunç Devri (M.Ö.3000-2000) yerleşim yerleri incelenerek, elde edilen arkeolojik bulgular ile dönemin sosyo-kültürel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Genelde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, özelde ise Şanlıurfa, bulunduğu coğrafi konum itibariyle tüm tarihi süreçlerde Suriye ve Irak’ın kuzeyi ile ilişkili olmuştur. Bu nedenle literatürde Yukarı Mezopotamya olarak anılmaktadır. Güneydoğu Toros silsilelerinin güneyinden başlayan düzlükler hemen hemen her dönem yeni topluluklara ev sahipliği yapmıştır. 3. bin yılda bu topluluklar kentleşmeye doğru adımlar atarak merkezi yönetimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. Yerleşim yerlerinde kazılar sonucu ortaya çıkartılan binaların mimari planları ve kilden üretilen seramik parçaları kullanıldıkları dönemde, toplumların sosyal ve ekonomik yapılarını bizlere sunmakla beraber bazen de dini inanışları hakkında bilgiler vermektedir. Nitekim kazılarda bulunan seramikler kültürel yayılım bölgeleri arasındaki siyasi ve ticari ilişkileri tanımlama da destekleyici bir unsurdur.

Çalışmamızın ilk bölümünde, Anadolu’daki tarih öncesi dönemler, demir çağına kadar genel olarak ele alınmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan “İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri” ikinci bölümde ele alınarak incelenmiştir. Bu

bağlamda incelenen yerlerde konunun sapmaması adına önemli görülen eser ve kaynaklardan yararlanılmıştır.

Şanlıurfa'daki Tunç Devri yerleşimlerin incelenmesi, şehrin kendi iç dinamiklerinin belirlenmesi ve çevresi ile kurulan ilişkilerin aydınlatılması noktasında önemlidir.

Amaç

“İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri” adlı tez çalışmasının amacı Tunç Çağından Demir Çağına kadar dönemsel anlamda Şanlıurfa'nın sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı açığa çıkarmaktır. Bu bağlamda Atatürk, Birecik, Kargamış ve Ilısu Barajları Kurtarma Kazıları neticesinde elde edilen bulgular ışığında yayınlanan kaynakların derlenmesi ve incelenmesi hedeflenmiştir.

Kapsam

Bu çalışmanın kapsamı M.Ö. 3000'den M.Ö. 2000'e kadar olan zaman dilimi içerisinde Şanlıurfa'daki kazısı yapılmış yerleşim yerlerinin incelenmesidir. Çalışmanın odak noktası olan Şanlıurfa'daki İTÇ yerleşim yerlerinin; Yeri ve Konumu, Kazı Tarihçesi, Stratigrafi, Buluntular, Mimari ve Sosyo Kültürel Değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Bu kapsamda Şanlıurfa müzesindeki eserlerden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında olan kazı alanlarının çoğunun baraj suları altında kalması yerinde inceleme yapmaya engel olmuştur.

Yöntem

“İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri” başlıklı tez konumuz belirlendikten sonra öncelikle literatür taramaları yapılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan kazı raporları birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra yayınlanan makaleler, kitaplar ve tezlerden araştırma süresi boyunca yararlanılmıştır.

Araştırılan Bölgenin Sınırları ve Coğrafyası

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, güneyde Arabistan Çölü, kuzeyde Güneydoğu Toroslar, doğuda Zağros Dağları ile batıda Akdeniz arasında kalan, “Bereketli

Hilal'in, uzak uçlarının birleşerek en büyük genişliğe eriştiği kesimdir. Coğrafi bölgelerimizin en küçüğüdür. Türkiye'nin toplam alanının %8 lik bir kısmını kaplamaktadır. Yüksek su kapasitesi olan iki büyük nehir ve kollarınca sulanan bu topraklar verimli tarım alanlarına sahiptir. Dağlık alanlarının sınırlı olması nedeniyle kolay ulaşımı ve hilale benzeyen doğal biçimi ile bu adı alan Bereketli Hilal, bir ucundan diğerine yaklaşık 1500 km. uzunluğunda bir yay çizer.¹

Yer Şekilleri

Bölgenin Kuzeyinde 2 bin ile 3 bin metre arasında yükselen dağlar dikkat çekmektedir. Bu dağlardan akan sular ile Güney Doğu Anadolu'daki ırmaklar ve nehirler beslenmektedirler. Bölge genel olarak Toros Dağları ve Mezopotamya düzlükleri arasında olmakla beraber fazla engebeli değildir. Yeryüzü şekilleri Kuzey Mezopotamya'ya doğru gittikçe sadeleşir.²

İklim ve Bitki Örtüsü

Genel olarak Güney Doğu Anadolu'da gözlemlenen iklim türü, Şiddetli Karasal Akdeniz iklimi olarak nitelenebilir. Şiddetli karasal karakterde olması denize uzaklığı ile açıklanabilir. Yazları sıcaklık değerlerinin oldukça yüksek olması harlaşmayı meydana getirmekle beraber su kayıpları yaşatmaktadır. Bu kayıplarda, yağmurun yaz boyunca neredeyse düşmemesi önemli bir etkidir.³

Bölgenin doğal bitki örtüsü iklimsel özellikleriyle hemen hemen aynı paraleldedir. Yıllık yağışların en az düştüğü yer olması sebebiyle orman konusunda en fakir bölgeler arasında yer almaktadır. Güney Doğu Anadolu düzlükleri denize uzak olması sebebiyle yarı kurak stepik olarak tanımlanabilecek bir geçiş tipi iklim yaşanır. Yazların kurak geçmesiyle havza tabanlarında stepler oluşmuş ve kenar sahalardaki ormanlık alanların tahribiyle antropojen stepler gelişmiştir.⁴

¹ Sırrı, Erinç, "Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu", *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, ed.H. Çambel,R. ve D. Braidwood, 1980, İstanbul, 66.

² Erinç, "Kültürel Çevrebilim Açısından", 67.

³ Erinç, "Kültürel Çevrebilim Açısından",

⁴ Kenan, Arınç, "Güney Doğu Anadolu Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım", *Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, ed. Serhat Zaman-Ogün Coşkun (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015), 261. 257-283.

BİRİNCİ BÖLÜM

PALEOLİTİK ÇAĞ'DAN TUNÇ ÇAĞINA ANADOLU'YA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ANADOLU'DA PALEOLİTİK DÖNEM

Anadolu coğrafyası, Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü vazifesi görmekte beraber, bu coğrafya kendi boyutlarından beklenmeyecek kadar çeşitli iklim bölgelerine sahiptir. Kurak ve yarı kurak düzlüklerden, yayvan veya iğne yapraklı ormanların olduğu dağlara, alüvyonlu kıyı ovalarından buzullarla kaplı yüksek dağlara varan çok çeşitli iklim bölgeleri bir arada bulunmaktadır. Anadolu jeopolitik konumu nedeniyle her dönem insanının ilgisine ve istilasına maruz kalmıştır. Bu sebeple son birkaç bin yılda gelişen kültürlerin günümüze bırakmış olduğu anıtsal yapılar, bilim insanları tarafından daha kayda değer görülmüş ve Anadolu'nun Paleolitik dönemi genel anlamda göz ardı edilmiştir.⁵

1.1.1. Alt Paleolitik Dönem

Günümüzden yaklaşık 500 bin yıl öncesine dayanan bu dönemde çaytaşı alet yapımından çok çakmaktaşıdan yapılmış aletlerin kullanıldığını görmekteyiz. İnsanlığın dünyaya Afrika'dan yayıldığı varsayılmakla beraber Alt Paleolitik çağın ilk kültür izlerini bizlere Fransa'daki Acheul (Aşölyen) yeri verir. İlk kez bu dönemde çağdaş olup da diğer bölgelerde farklı aletlerin kullanıldığının meydana çıktığı görülür. Akdeniz çevresi, Güney ve Güneybatı Asya da yaygın olarak Acheul türü el baltaları görülürken, Doğu Avrupa ile Asya'nın büyük bir kısmında farklı alet yapım gelenekleriyle karşılaşılıyordu. Anadolu bir bakıma bu dönemde iki farklı teknolojik dönemi bünyesinde bulunduruyordu. Orta, güney ve doğu kesim bölgelerde el baltası kullanımı görülürken Kuzeybatı Anadolu ve bilhassa Marmara bölgesinde yonga aletlerin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman'da "Acheul" türü el baltaları oldukça yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Alt Paleolitik Dönemde Anadolu'da elverişli çevre ve iklim koşulları, yontma taş malzemelerin yapımında kullanılan ham maddenin bolluğu bu dönem insanının tüm Anadolu'da yayılmasına ve bu dönem kültürlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.⁶

⁵ Mehmet, Özdoğan, "Paleolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 32.

⁶ Özdoğan, "Paleolitik Çağ", 32.

Res. 1: Fırat Havzası Acheul iki yüzeyli aletler. (Işın Yalçınkaya)

1.1.2. Orta Paleolitik Dönem

Günümüzden yaklaşık 200 bin yıl ile 40-35 bin yıllarına dayanan bu dönem Neanderthal insanının ortaya çıkarmış olduğu yeni bir kültür evresidir. Alt Paleolitik dönemde kullanılan iki yüzeyli aletlerin yerini, ince yongalar üzerine yapılmış kenar kazıyıcılar ve uç gibi daha hafif ama etkin aletler almıştır.⁷

Bu dönemi Anadolu’da bizlere en iyi yansıtan buluntu yeri Antalya’daki Karain mağarasıdır. Bunun yanında Şanlıurfa’da ki Birecik çevresi, Adıyaman’da ki Şehramuz’u da gösterebiliriz. Ateş her ne kadar Orta Paleolitik dönemden önce kullanılmışsa da bu dönemle beraber yaygınlaştığından bahsetmek mümkün olacaktır. Genel olarak Neanderthal insanı Orta Paleolitik döneminin sonu ile ortadan kalkıp yerini Homo-Sapiens olarak bilinen modern insana bırakacaktır.⁸

⁷ Işın, Yalçınkaya, *Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı)*, (Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 2009), 15-16.

⁸ Özdoğan, “Paleolitik Çağ”, 34-36.

Res. 2: Karain Mağarası Neanderthal Alt Çenesi (Işın Yalçinkaya)

1.1.3. Üst Paleolitik Dönem

Günümüzden yaklaşık olarak 40 bin yıl öncesine dayanan bu dönemde Neanderthal insanının yerini Homo-Sapiens olarak adlandırılan modern insan almıştır. Üst Paleolitik dönemde insanların kıtalara yayıldığı varsayılmaktadır. Bu dönem insanı teknolojik olarak da ciddi gelişimler göstermiştir.⁹ Ham madde olarak taşın yanı sıra, hayvan kemikleri, hayvan dişi ile boynuzları ve derilerini kullandığı bilinmektedir. Nitekim bu dönemde “alet üreten aletlerin” kullanıldığı bu bağlamda bazı taş aletlerin özelleşmiş bir yöntemle kemik aletlerin yapımında kullanıldığı bilinmektedir.¹⁰

Res. 3: Fossil Yumuşakça Kabukları Ve Kutup Tilkisi Dişlerinden Kolye (Işın Yalçinkaya)

1.2. ANADOLU'DA MEZOLİTİK DÖNEM (EPİPALEOLİTİK DÖNEM)

Mezolitik Dönem, Paleolitik Dönem ile Neolitik dönem arasındaki yaklaşık 15 bin yıllık bir geçiş evresi olup, bu döneme; Epipaleolitik, Proneolitik, Protoneolitik de denilmektedir.¹¹

⁹ Özdoğan, “Paleolitik Çağ”, 37.

¹⁰ Yalçinkaya, “Paleolitik Çağ”, 24.

¹¹ Abdullah, Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, (Ankara: Desen Yayıncılık, 2006), 11.

Mezolitik çağ insanını tanımlayacak olursak içerisinde bulunmuş olduğu yeni çevre koşullarını tanımayı ve önceki dönemden gelen teknolojiye uyum sağlamayı amaç edinmiştir. Bu bağlamda çevre koşulları dünyanın bazı yerlerinde önceki haline göre daha olumlu bazı yerlerinde ise daha kötü sonuçlar çıkaracaktır. Anadolu’da Epipaleolitik dönemin en önemli temsilcileri Antalya yakınlarındaki Öküzini ve Belbaşı mağaraları olmakla beraber Güneydoğu Anadolu’da da kazısı yapılmış yerleşim yerleri vardır. Bunlar; Şanlıurfa’da ki Biris Mezarlığı ile Söğüt Tarlalarıdır. Her iki yerleşim yerinde de çıkan buluntular minik dilgiler ve geometrik biçimli aletler ile tanınırlar.¹²

1.3. ANADOLU’DA NEOLİTİK DÖNEM

Günümüz uygarlığının temellerinin dayandığı bu dönem yaklaşık 6 bin yıl gibi uzun bir dönemi kapsamakla beraber birçok araştırmacı tarafından “Neolitik Devrim” olarak adlandırılır.¹³ Ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle devrim olarak görülen ve terminolojide “Cilalı Taş” olarak bilinen adlandırmanın yanı sıra “İlk Üretimci Köy Toplulukları” olarak da anılmaya başlanmıştır. Neolitik Çağı, çanak-çömleksiz ve çanak-çömlekleli olarak iki başlıkta incelemekteyiz. Bu ayrım sadece hammaddesi kil olan kap kaçak yapımından dolayı değildir. Çanak-çömleksiz dönemde yerleşik yaşamın gereği olarak ilk üretimci köy topluluklarının meydana gelmesi ile bir mimarinin oluştuğu ve hayvanların evcilleştirildiği sonucunu doğurmaktadır. Çanak-çömlekleli olarak adlandırılan dönem de ise almış olduğu isimden çok çiftçilik ve tarımsal üretimin toplumsal yaşamın her kademesine yansıdığını görmekteyiz.¹⁴

Anadolu Neolitiğini en iyi yansıtan bölgeler arasında Güneydoğu Anadolu bölgesi gelmektedir. Bu bağlamda Şanlıurfa ili merkez ve ilçelerinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda belirlenen yerler arasında; Nevali Çori, Göbekli Tepe, Gürcütepe Höyükleri, Kumartepe, Tavuk Çay, Teleilat Höyük, Küçük Hedbe gibi önemli Neolitik merkezler bulunmaktadır.¹⁵ Ayrıca Konya’da Neolitik dönem

¹² Özdoğan, “Mezolitik Çağ”, 49.

¹³ Sevgi, Aktüre, *Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri*, 3.bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 8.

¹⁴ Özdoğan, “Neolitik Çağ”, 56.

¹⁵ Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, 21-22.

mimarisini en iyi yansıtan yerlerden biri olarak bilinen, Çatalhöyük; tarımsal üretimin gerçekleştiği köy topluluğuna sahipti.¹⁶

Şanlıurfa özelinde, üretim ihtiyaçlarını karşılayabilecek özelliklere sahip olan Harran ovasında bulunan Neolitik Dönem yerleşim yerlerinin az olması oldukça şaşırtıcıdır. Ekinci ve Paydaş'a göre burada Neolitik yerleşimlerin olması gerekliliği vurgulanırken ihtimal olarak bu yerleşimlerin tabakaların çok altında kaldığını bildirmektedirler.¹⁷

1.4. ANADOLU'DA KALKOLİTİK DÖNEM

Neolitik dönemde temelleri atılan yerleşik yaşamın üretici toplumları köyleri oluşturmuştu. Kalkolitik dönemin sonuna doğru görülecek olan Kent-Devlet-İmparatorlukların ekonomik sistemleri ve temelleri bu dönemin başlangıcında atılmaktaydı. Bu sebeple Kalkolitik dönem, bünyesinde çok farklı kültürel mozaikleri barındırmaktadır. Genel anlamda Anadolu Kalkolitiği, tarım yapan köy topluluklarının kentleşmeye doğru gittiği bir süreç olarak tanımlanabilir.¹⁸

Kalkolitik Çağ, Erken Kalkolitik (Halaf-M.Ö. 5500-4500), Orta Kalkolitik (Ubeyd-M.Ö. 4500-4000) ve Geç Kalkolitik (Uruk-M.Ö. 4000-3000) sınıflandırılarak üç bölümde incelenir. Madenin ilk kez işlenip kullanılmasına dair yapılan araştırmalar Neolitik dönemin çanak-çömleksiz evresinde görülmekle beraber Kalkolitik dönemde çeşitlenip kullanımı yaygınlaşmıştır.¹⁹

Geç Neolitik dönem ile Erken Kalkolitik dönem arasındaki ayrımı yapmak oldukça güç bir durumdur. Geç Neolitik dönemde var olan kültür evreleri Erken Kalkolitik dönemde de görülmektedir. Dönemin ilerleyen evrelerinde Anadolu'da, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye ve Mezopotamya'dan kimi etkiler olarak birbirini izleyen Halaf ve Ubeyd kültürleri kendisini gösterecektir. Boyalı çömlekçilik geleneği bakımından dönemi itibariyle Halaf kültürü çok zengindir. Bu kültürü en iyi yansıtan yerleşim yeri Kuzey Irak'taki Arpaçiya Höyüğüdür. Bu yerleşimin erken dönem mimarisi pek bilinmemekle birlikte orta dönem mimarisinde

¹⁶ Ekrem, Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, (Ankara: Başak Matbaacılık, 2005), .5.

¹⁷ Abdullah, Ekinci-Kazım, Paydaş, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, 1.bs. (İstanbul: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008), 12.

¹⁸ Özdoğan, "Kalkolitik Çağ", 102.

¹⁹ Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, 38.

karşımıza “Tholos” denen bir tür çıkar. Halaf kültürünün belirleyici temalarından olan bu mimari şekli; kubbeli ve yuvarlak bir ana mekân olmakla beraber yanında bir veya birden fazla dikdörtgen çıkıntı bulundurmaktadır. Harran evlerini anımsatan Anadolu’da bu mimariye Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Siverek yakınlarındaki Nevali Çori ile Çavi Tarlasının geç tabakaları, Gaziantep’in Nizip ilçesi yakınlarındaki Turluhöyük ve Şanlıurfa’da yer alan Değirmentepe Höyüğünde rastlamaktayız.²⁰

Halaf kültürünün sona ermesiyle beraber Ubeyd kültürünün başladığını görmekteyiz. Bu evrede Halaf kültürünün çanak çömleğinin yerini seri olarak üretilen, yüzeyi ačkısız ve yalın olan kap kaçak alır. İlk Tunç çağıyla birlikte ortaya çıkacak olan çömleççi çarkının ilkeli turnet bu dönemde bulunur ve yaygın bir şekilde kullanılır. Güneydoğu Anadolu’da İlk Kalkolitik Çağdan, Tunç Çağı’na kadar kültürlerde belirli bir süreklilik bulunmaktayken, İç Anadolu Bölgesinde Neolitik Dönemle ortaya çıkan kültürler, İlk Kalkolitik Çağ’ın sonlarına kadar gelişerek devam etmiş ancak bir süre sonra kesintiye uğrayarak Orta Kalkolitik başında varlığını kaybetmiştir.²¹

1.5. TUNÇ(BRONZ) DEVRİ

1.5.1. Anadolu’da İlk Tunç Devri-I (M.Ö. 3000-2700)

Kalkolitik çağdan beri başlayan ve bilinen eski dünya ticareti ile birlikte kültürlerin etkileşimi, Anadolu’da ki üç bölgede (Akdeniz, Ege, Karadeniz) deniz ticareti ve Mezopotamya, Kafkaslar ve İran’da ise kara ticaretinin yayılması ile Anadolu yarım adasını bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Geç Kalkolitikten, İlk Tunç Devrine kesin bir geçiş söylemek mümkün olmamakla beraber bu geçişin klimatolojik veya göçe bağlı sebeplerle gerçekleştiğini söylemek tek başına yanlış olur. Son Kalkolitik dönemdeki yerel kültür öğeleri, İlk Tunç Çağında gelişimlerini devam ettirmişlerdir.²²

İlk Tunç Dönemi-I evresinde Doğu Anadolu’dan Orta Fırat Havzasına oradan Filistin’e kadar yayılmış olan Erken Trans Kafkasya kültürünün bu dönemde varlığı

²⁰ Veli, Sevin, Anadolu Arkeolojisi, 5. bs. (İstanbul: Der Yayınları, 2003), 99.

²¹ Özdoğan, “Kalkolitik Çağ”, 108-109.

²² Savaş, Harmanakaya, *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, (İstanbul: TASK Vakfı Yayınları, 2002), 11-12.

bilinmekle beraber MÖ. 3000 de Mezopotamya’da varlığı bilinen Hurilerin bu kültürün devamı niteliğinde olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır.²³

Mezopotamya’da uzunca yıllar yaşanan kültürel kaynaşma MÖ. 4.bin’den 3.bin yılın başlarıyla beraber büyük bir çöküntüye uğrar. Kültürel ve sosyal bir olgu olarak çöküş; sınırlı bir süre için önemli bir alan üzerinde insan nüfusunun politik, ekonomik veya sosyal karmaşıklığın boyutunda büyük bir azalma ile karakterize edilir. Çökmeye neden olan sebepler değişebilir ve sadece arkeolojik kayıtlara dayanarak kavramak zordur.²⁴ Yaşanan bu çöküntüyle birçok yerde farklı toplumsal, politik ve kültürel değişmelere açık yeni bölgesel birikimler oluşmuştur. MÖ. 4. binden itibaren Mezopotamya’da ortaya çıkan ve ilkel olarak tanımlanan kent devletlerinde izlediğimiz kentleşme gelişimleri ve kültürel düzeyleri sürekliliği yansıtırken diğer yandan merkezi yönetimler üzerindeki sistem değişikliğine işaret etmektedir.²⁵

Kentlerin hem politik hem de ekonomik olarak belirli bir tanım kazanması kesinleştikten sonra bu kentlerde yaşayan insanların artık yeni bir kimliğe eriştiklerini, herhangi bir kabile ve aşirete aidiyetleriyle değil belirli bir kente veya bölgeye ait yurttaşlıklarıyla tanınmaya başlamışlardır. Bu ayrımın başlamasıyla artık toplulukların hareket kısıtlılığı meydana gelmiştir. Bu süreçten sonra Ur ve Uruk uygarlıklarını oluşturan medeniyetin ortak paydaşları yollarını ayırmak zorunda kalmıştır.²⁶

Son Kalkolitik çağın bitimiyle beraber 200 yıllık bir geçiş sürecinden sonra İTÇ’nda yeni hammadde kaynaklarının keşfi ve bu kaynaklara duyulan ihtiyaç yeni bir ticaret yapılanmasının doğmasına ve yoğun bir şekilde ticaretin yapıldığına dair varsayımların gelişmesine katkı sağlamıştır. Bilhassa çanak-çömlekte, başta gaga ağızlı testiler olmak üzere ortaya çıkan yeni kap formları günlük yaşam ve yeme içme alışkanlıklarındaki değişimin birer tezahürü mahiyetindedir. Kültür bölgelerindeki etkileşim ve iç etmenler bu bölgelerin sınırları içinde yeni bir sosyo-politik yapılanmaya ve belki de etnik bağların bir arada tuttuğu yerel yönetimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktı. Bu yönetimleri örnekleyecek olursak günümüzde kısmen de olsa devam eden, güneydoğu ve doğudaki etnik grupların oluşturduğu

²³ Kemalettin, Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 95.

²⁴ Eşref, Abay, *Southeastern Anatolia After The Early Bronze Age : Collapse Or Continuity ? A Case Study From The Karababa Dam Area*, *Varia Anatolica*, 0/19 (Ekim 2007): 403.

²⁵ Marcella, Frangipane, “İlk Tunç Çağı I Dönemi”, *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 158.

²⁶ Frangipane, “İlk Tunç Çağı I Dönemi”, 158.

ağalık sistemi yönetim şekli gösterilebilir. Anadolu da bu dönemde kazısı yapılan yerleşmelerde yöneticilere ait herhangi bir mimari esere rastlanmamakla beraber zaman içinde tahrifata uğrayarak yok olmalarını göz önünde bulundurmamak gerekir. Diğer taraftan Troia-I yerleşmesinde görülen kuvvetli surların kolektif bir çalışmayla inşa edildiğinin ve bu süreci yönetecek bir idarecinin olması kuvvetle muhtemeldir. Bu denli kuvvetli surların inşasına gerekçe olarak, artan üretim fazlası ürünlerin ve bunla beraber gelen zenginliği korumaya yönelik olduğu düşünülebilir. Son Kalkolitik Dönemden İlk Tunç Çağına kadar süren sosyo-politik ve kültürel gelişmeler bir sonraki dönemde reel anlamda kentleşmenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İlk Tunç Dönemi-I evresinde her bölgenin arkeolojik buluntuları kendisine has özellikleri bünyesinde barındırır. Ancak Son Kalkolitik dönemle beraber gelişim gösteren çanak-çömlek yapımı İlk Tunç Dönemi I evresinde de bu kültür grupları ile birbirinden kesin hatlarla ayrılmasının önündeki en büyük engel olarak görülebilir. Bununla beraber mimari ve bir takım küçük buluntuları da buna dâhil edebiliriz.²⁷

1.5.1.1. İlk Tunç Dönemi I Genel Mimari

Anadolu'nun Mimari Kültür evrelerini belirlemek için birçok bilim adamı çeşitli çalışmalar gerçekleştirdi. Bu çalışmaları yapanlardan biri olan M.J. Mellink İTÇ-I evresini A ve B olarak iki alt evreye sınıflandırmaktadır. Buna göre İTÇ-IA evresini Son Kalkolitik Çağ'dan İTÇ-I başlangıcına kadar olan evreyi geçiş dönemi olarak kabul etmektedir. Bu evreyi örneklendirecek olursak; Anadolu'nun Kuzey Batısında bulunan Kumtepe IB ile Demirci Höyüğün en alt katmanları gösterilebilir. Aynı zamanda bu evre Mezopotamya kronolojisinde Geç Uruk evresi olarak da tanımlanmaktadır.²⁸

İTÇ-IB evresine ise Troya-I'in erken yapı katmanları, Demirci Höyüğün C-G katları gösterilmekle beraber Güneydoğu Anadolu'da; Hasek Höyük, Lidar Höyük ve Kurban gibi İTÇ-I yerleşim yerlerine örnek olarak gösterilebilir.²⁹

Mimari olarak bu dönem çok az bilinmekle beraber Batı Anadolu'da İTÇ-I için en ayrıntılı bilgi veren Demirci Höyüktür. "Anadolu Yerleşim Planı" olarak tanımlanan bu yerleşimin en karakteristik özelliği 90 m çapında küçük bir köy

²⁷ Efe, Turan, "Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 202-204

²⁸ Harmankaya, Türkiye İlk Tunç Çağı", 11-12.

²⁹ Harmankaya, Türkiye İlk Tunç Çağı", 11-12.

yerleşmesiyle tanımlanır. Tüm bunlara ek olarak da Troia-I de surlarla çevrili alanda “megaron” benzeri yapıların varlığı bilinmektedir.³⁰

1.5.1.2. İlk Tunç Dönemi I Kentleşme

İlk Tunç Çağı'nda Jac Yakar'ın proto-kentsel dönem olarak adlandırdığı bazı yerleşmelerde, çoğunlukla tarım amaçlı savunma duvarları ile çevrelenmiştir. Bunun yanı sıra zanaat uzmanlığı ve uzun mesafe ticaretiyle ilgili bazı kanıtların olduğu çeşitli büyüklükteki köylerle karşı karşıya kalındığını bildirmektedir.³¹

İlk Tunç Çağında Anadolu'da belgelenmiş en iyi yerleşim yeri Demirci Höyüktür. Burada yapılan büyük ölçekli kazılarda, bu höyüğün H tabakasında, iyi korunmuş yanmış bir küçük köyü ortaya çıkarmıştır. Yerleşim yerleri, her biri aynı uçtan girişe sahip olan birbirine bitişik olarak inşa edilen yapılardan oluşmaktadır. Binalar, arkaya doğru genişleyen, dairesel şekilli bir biçime sahiptir ve bu şekilde, yerleşimin radyal bir düzenlemesi karşımıza çıkmaktadır. Bütün yerleşim, geriye doğru eğimli bir taş duvarla çevrilmiştir. Bu, arkeologlar tarafından bir savunma duvarı olarak yorumlandı fakat daha çok kazılar sırasında saha çevresinin bataklık olduğu ve buna binaen inşa edilen eğimli bir duvar yüzü görünümündeydi.³²

Demirci Höyükte yapılan evler kerpiçten yapılmakta olup ömürleri yaklaşık 20 ile 40 yıl arasında değişkenlik göstermektedir. Bu da yıkılan yapıları tekrardan inşa edilmesini gerektirmekteydi. Genellikle yıkılan kerpiç duvar kalıntıları yerlerinde bırakılmaktayken, ahşap çatı direkleri yeniden kullanılmaktaydı. Zamanla yerleşmenin merkezine doğru eğimli bir yapı oluşmuş ve merkezin içerisinde kalan yerlere ambarlar ve silolar inşa edilerek işlevsel bir alan yaratılmıştır.³³

Demirci Höyüğün H tabakasında bulunan yangın izlerine mutabık sonraki katmanlarda yeniden inşa edildiği görülmektedir. Yerleşimin en az dört girişi olmakla beraber en iyi ihtimalle küçük bir tarım köyü olduğu söylenebilir. Demirci Höyük H'yi terk edilmiş bir yerleşim olarak yorumlamak için çok az sebep vardır. Yerleşimin radyal düzeni ve bölgenin yarısının kazıldığı gerçeği göz önüne alındığında, köyün

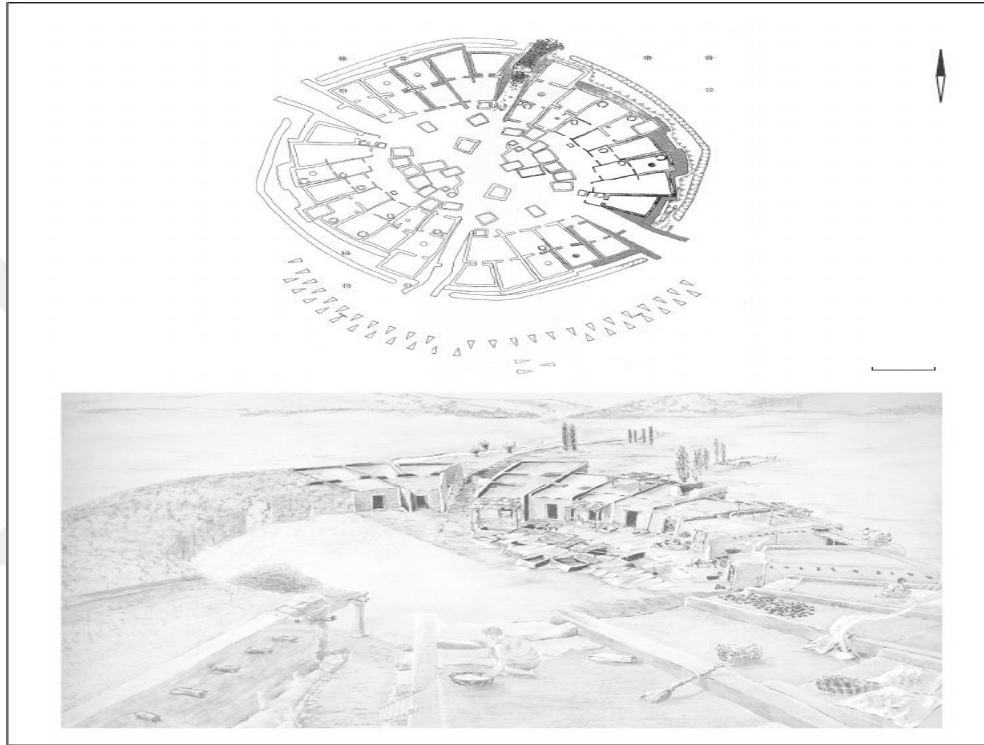
³⁰ Turan, “Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı”, 204.

³¹ S.Blede, Düring, *The Prehistory of Asia Minor; From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies*, (NewYork: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2011), 264.

³² Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, 266.

³³ Turan, “İlk Tunç Çağı I”, 204.

yaklaşık 15'i kazılan tahminen 26 yapıyı kapsadığı söylenebilir. Eğer arkeologların ortaya koyduğu ev başına düşen kişi sayısı kabul edilirse, toplam yerleşim yaklaşık 130 kişiyi kapsaması mümkündür. Hane büyüklüğü iki katına çıkmış olsa bile, hala çok küçük bir toplulukla karşı karşıyayız. Demirci Höyük H tabakasındaki evler ortalama 50 metrekaredir, Normalde her biri kısa duvarı olan bir ön ve arka odadan oluşurlar, bir binadaki her oda kendi duvarlarına sahiptir.³⁴

Çiz. 1: Demirci Höyük Yerleşiminin Mimari Planı (The Prehistory of Asia Minor, s. 267)

1.5.1.3. İlk Tunç Dönemi I Anadolu Çanak Çömleği

Anadolu'da İTÇ-I evresinde çeşitli bölgesel seramik gelenekleri ayırt edilmiştir. Bu tür bölgesel geleneklerin tanınması, büyük oranda mevcut araştırmalara dayanmaktadır. Bu kültürlerden ilki "Troia I- Yortan Kültür" evresidir. Bu kültürün yayılım alanı yarımadanın tüm kuzeybatısını içine alır. İTÇ II mezarlık buluntularından yola çıkarak burada bulunan seramikler bölgedeki diğer seramiklere göre kendisine has özellikler barındırır. Nitekim, M. Korfmann'a göre Yortan haricindeki bölgeler Denizsel Troia Kültürü olarak adlandırılır. Yortan Kültüründeki

³⁴ Manfred, Korfmann, "Demirci Höyük", *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 214.

seramikler koyu yüzölü ve siyah akılı seramiklerdir. Balıkesir ve İznik gibi bölgelerde de kahverengi astarlı seramikler bulunmaktadır.³⁵ Tipik İTÇ I anak çömlek şekilleri arasında, dikey ağızlı oval küreler, yuvarlak tabanlı ve üçayaklı pişirme kapları ve omuz ya da boyundaki tutamaklar, düz ya da huni şeklinde büyük kavanozlar gibi ters çevrilmiş bir şekilde bulunan çanak ve çömlekler yer alır.³⁶ Yorgan kültüründe ise omurgalı, kaideli ve kaidesiz, içte kalınlaştırılmış dudaklı kâseler çok tipiktir. Dudak üzerinde ise sık sık çivi ve yiv bezemelerine rastlanır.³⁷

İkincil olarak bahsedeceğimiz kültür evresi “Phrygia-Bithynia Kültürü” evresidir. Bu kültür eski şehir ovası ve çevresi ile Yukarı Sakarya ovalarından oluşmaktadır. İTÇ II dönemine doğru zamanla İznik ve İnegöl ovalarını da içine alır. Siyah akılı çanak çömlek ile kırmızı astarlı ve akılı çanak çömlek bu kültür evresi için tipiktir. En tipik biçim profili olarak ilmik kulplu kâseler gösterilebilir.³⁸

Üçüncül olarak “Beycesultan Kültürü” olarak adlandırılan evredir. Bu kültür evresi orta İç Batı Anadolu’yu ve Akşehir ovasını içine alır. Bu kültürdeki çanak-çömlek grupları, biçim, bezeme ve stil olarak diğerlerinden ayrılır. Bu grup siyah veya kırmızı astarlı, geniş ve sığ oluk bezemeli kaplar olarak kendisini gösterir.³⁹

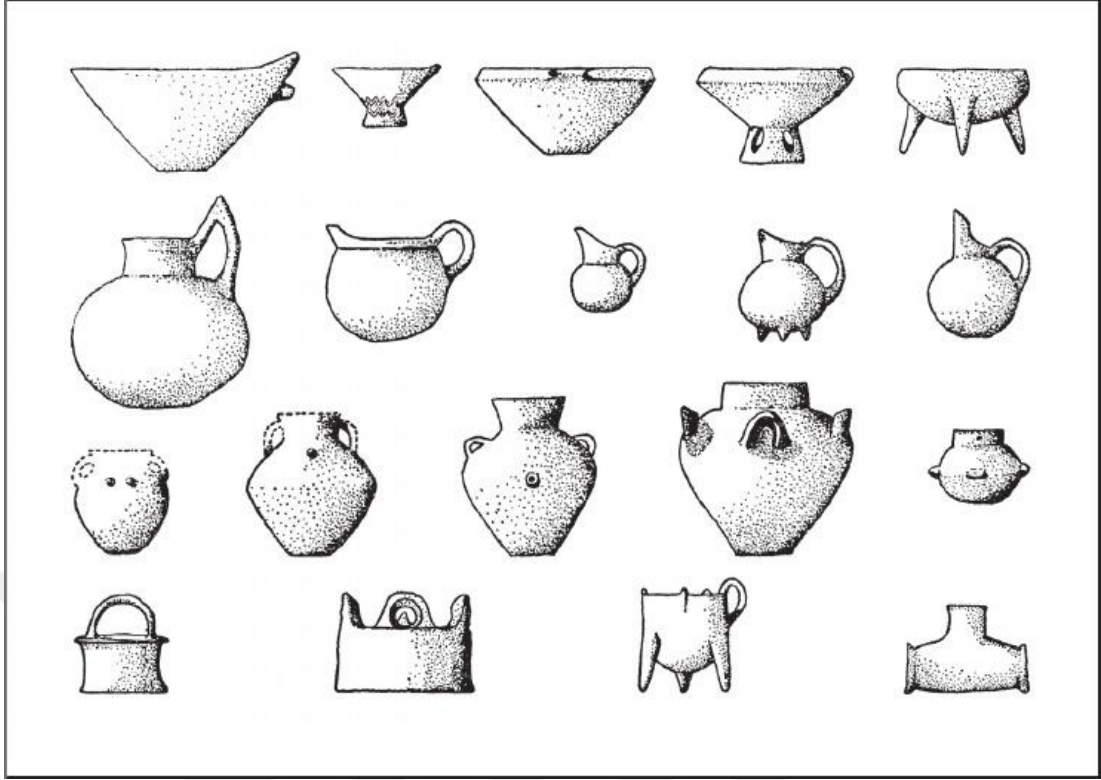
³⁵ Turan, “İTÇ I anak ömleği”, 206

³⁶ Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, 264-265.

³⁷ Turan, “İTÇ I anak ömleği”, s.206

³⁸ Turan, “Phrygia-Bithynia Kültürü”, 207.

³⁹ Turan, “Phrygia-Bithynia Kültürü”, 207.

Çiz. 2: İTÇ-I Dönemi Anadolu Çanak Çömleği (The Prehistory of Asia Minor, s. 265)

1.5.1.4. Metalürji

Metal kullanımının en eski buluntularına Anadolu’da rastlamak mümkün olmakla beraber madenciliğin Anadolu’dan diğer bölgelere yayıldığını söyleyebiliriz. Anadolu madenciliğinin gelişmesi kronolojik olarak; Hazırlık, Başlangıç, Gelişme, Yapılanma ve Endüstri Aşamalarından oluşmaktadır.⁴⁰ Madencilik bölgelerinde yer alan yoğun konsantrasyonlar, ihracat için cevher çıkarılmasında yoğun bir şekilde işlevsel olup, güneydeki başlıca su yolları olan Habur ve Dicle nehirleri boyunca yoğunlaşacaktır.⁴¹

1.5.1.4.1. Hazırlık Aşaması (M.Ö. 8200 Öncesi)

Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde madenin henüz tanınmadığı bilinmekte olup parlak renkli mineral ve cevherlerin toplanarak boya formunda kullanıldığı görülmektedir. Bu tür boyalara en çok mağaralarda rastlanılmaktadır. Bu dönemlere ait yerleşim alanlarından ele geçirilen en önemli cevher buluntu merkezleri Hallan

⁴⁰ Ünsal, Yalçın, “Anadolu’da Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 0/9, (Ocak 2016): 191.

⁴¹ Mitchell, Allen, “The Mechanisms of Underdevelopment: An Ancient Mesopotamian Example”, *Research Foundation of State University of New York*, 15/3, (Haziran, 1992): 459.

Çemi ve Çayönü tepesidir. Güneydoğu Anadolu’da bulunan Hallan Çemi Çanak Çömleksiz Neolitik Döneminde, bir evin en alt tabakasında malahit parçaları bulunmuştur. M. Roesenberge göre bu parçalar “pigment” olarak kullanılmaktaydı. Çayönü’nde ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin birinci ve ikinci kültür tabakalarında, yuvarlak planlarda ve ızgara planlı yapılarda çokça işlenmemiş “malahite” rastlanmıştır.

1.5.1.4.2. Başlangıç Aşaması (M.Ö. 8200 sonrası)

Anadolu insanının bakırla tanışması M.Ö. 9.binli yılların sonuna rastlar. Çanak-çömlek üretimine geçmeden önce insanlar bakır yataklarından topladıkları nabit bakırı işlemeye başladılar.⁴² Bakır madeni Anadolu’da bol miktarda bulunur ve en eski bakır buluntuları Neolitik dönem yerleşmelerinde görülür fakat bakır kullanımı Geç Kalkolitik ve Tunç Çağında önemli derecede artmıştır.⁴³ Anadolu’da Çayönü ve Aşıklı Höyükte bulunan bakırdan işlenmiş 113 adet küçük boncuk ile beraber çok sayıda buluntu görmekteyiz. Bu buluntular yalnızca Anadolu’nun en eski değil dünyanın bilinen en eski insanlık tarihi buluntuları olarak nitelememiz doğru olacaktır.⁴⁴

1.5.1.4.3. Gelişme Aşaması (M.Ö. 5000 Sonrası)

Bu aşamada bir önceki dönemlerde kullanılan Malahit ve Azurit gibi parçalar eritilerek bakır elde edilmeye başlanır. Bu dönemin ustaları artık eritme yöntemiyle elde ettikleri bakırı çeşitli yöntemlerle işlemeye başlamışlardı.⁴⁵ Kalkolitik dönemde beraber bu çağda kullanılan bakır Anadolu’da üst seviyededir. Bunun sebebi ise Anadolu’nun kendi bünyesinde barındırdığı maden yatakları olarak gösterilebilir. Anadolu’daki maden çeşitliliğinin fazla olması burada kullanılan madenin sayısında bir artışa yol açmıştır. Karaman- Can Hasan, Mersin- Yumuktepe, Elazığ- Tülintepe ile Tepecik ve Malatya- Değirmentepe’de yapılan kazı çalışmaları sonucunda bulunan madenlerin yanı sıra maden üretiminin yapıldığına dair kanıtlar elde edilmiştir.⁴⁶

⁴² Yalçın, “Anadoluda Madencilik”, 190.

⁴³ Düring, The Prehistory of Asia Minor, 8.

⁴⁴ Yalçın, “Anadoluda Madencilik”, 191.

⁴⁵ Yalçın, “Anadoluda Madencilik”, 192.

⁴⁶ Sırrı, Tiryaki, “Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13,(Mart 2017): 180.

Daha önceleri bakırdan üretilen boncuk ve olta gibi küçük objeler üretilmekle beraber bunlar az sayıda olmalarıyla bilinirdi. Can Hasan topuzu istisna olarak görülse de bakırın törensel amaçlar için kullanıldığını desteklemektedir. Ergitme teknolojisinin gelişmesiyle beraber ihtiyaç duyulduğu kadar bakırdan balta, keski gibi aletler üretilmeye başlandı.⁴⁷

1.5.1.4.4. Yapılanma Aşaması (M.Ö. 4000 Sonrası)

Madencilik bu dönemle beraber Anadolu'da oldukça büyümeye başlar. Neredeyse her yerleşim yerinde metal işçiliğine rastlanmaktadır. Yalnız Anadolu değil tüm yakın doğuda çıkarılan cevherler ticaretin gelişmesine katkı sağlayarak Anadolu'ya getirilmekteydi. Maden ustaları önceden olduğu gibi sadece yüzeyden toplamakla yetinmeyip derinlere inerek kompleks birleşimli "polymetalik" madenleri çıkartıyorlardı. Yeni dönemde uygulanan bu yöntemle çıkartılan madenler içerik olarak öncekilere göre hem farklı hem de kaliteli bir hal almıştır. Bunun farkında olan maden ustaları deneme yanılma yöntemiyle çeşitli karışımlara giriştiler. Daha önceleri arsenik içeren bakır madenlerini ergitip arsenik elde ettiler. Daha sonraları ise arsenik ile bakır cevherini birlikte ergitmeye başlayarak bakır-arsen cevherini oluşturdular. Bu yeni alaşımın önceki döneme göre farkı hem arsenikli bakırın renk olarak farklı olması hem de bakırın kalitesinin arttırılması yönündeydi. Anadolu'da bu tür bakıra; Ilıpınar, Beycesultan, Alishar, Arslantepe, Hassek Höyük gibi birçok yerleşim yerinde rastlamak mümkündür.⁴⁸

Madenin gelişmesiyle beraber uzun mesafe ticareti de eş değer olarak gelişmiştir. Nitekim Altınova buluntularından yola çıkarak; Filistin, Mezopotamya ve Transkafkasya kültürleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğu söylenebilir. Yine bu dönemde Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan toprakları, Kuzey Batı İran toprakları, Doğu Anadolu Bölgesinin büyük bir bölümü ve Kuzey Suriye'de Karaz kültürüne rastlanıldığı söylenebilir.⁴⁹

⁴⁷ Yalçın, "Anadoluda Madencilik", 192.

⁴⁸ Yalçın, "Anadoluda Madencilik", 192.

⁴⁹ Tiryaki, "Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu", 181.

1.5.1.4.5. Endüstri Aşaması (M.Ö. 2800 Sonrası)

M.Ö. 3. binyılın başlarından itibaren İTÇ II döneminde madencilik anlamında önemli gelişmeler yaşanır. Maden ocakları artık endüstriyel olarak işlenmekle beraber maden galerileri açılarak yeraltından çıkartılmakta ve ocaklara uygun yerlerde ergitilmekteydi. Burada dikkate değer bir hususta çıkarılan madenlerin ergitilmesi sırasında çıkan zehirli gazların halkı rahatsız etmesi ve zehirlemelere yol açmasından olacak ki bu işlemler kent dışında yapılmaya başlanmıştır.⁵⁰

Artan nüfusa paralel olarak gelişen maden teknolojisinin de etkisiyle kentler oluştu ve üretim fazlası olan madenler artık silah yapımında kullanılarak daha kaliteli silahların ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Yine bu üretim fazlası madenler diğer yerleşim yerlerine ihraç edilerek kentin ekonomisine katkı sağlayıp bölgesel büyük devletlerin temelini oluşmasını sağlayacaktı.⁵¹

1.5.2. Anadolu'da İlk Tunç Devri-II (MÖ. 2700-2400)

Bu dönem genel olarak ele alındığında materyal kültürde prestijin oluştuğu, endüstriyel metalürjinin gelişmesine bağlı olarak uzun mesafe ticaret ağlarının ortaya çıktığı, müstahkem ve anıtsal mimari yapıların geliştiği ve yeni mezar geleneklerinin ortaya çıktığı bir dönem olarak bahsedebiliriz. Önceki döneme oranla bu dönem hakkındaki bilgilerimiz daha fazladır.⁵²

İTÇ II de yaşanan bazı gelişmeler konuları daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu dönemin sonlarına doğru çarkçı yapımı çanak çömlek bulunmakta ve çömlek türleri ve bazı materyallerin artması, Anadolu'nun büyük bir bölümünde ve Ege'de belgelenmektedir. Batıda Sivrihisar dağlarından doğuda Kızılırmak kavisinin içine kadar uzanan geniş bir alan tek bir kültür bölgesi olarak kabul edilebilir. Bu bütün içerisinde çanak-çömlek buluntularıyla dikkat çeken beş ayrı gruptan söz edilebilir. Bunlar; batıda Polatlı ve Ankara, Kızılırmak kavisinin içinde Alacahöyük ve çevresi, Delice ırmağı ve güneyi, doğuda Sivas ilinin batı kesimidir. Karadeniz kıyıları boyunca, Sinop ve İkiztepe de bu gruba dâhil edilebilir. Bununla beraber balkanlardan deniz yoluyla göç ettiği tahmin edilen insan gruplarının, genel olarak

⁵⁰ Yalçın, "Anadoluda Madencilik", 193.

⁵¹ Oktay, Başak, "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0/21 (Mart 2010): 24.

⁵² Düring, *The Prehistory of Asia Minor*, 8.

Bolu, Zonguldak ve Bartın illerini içine alacak bir şekilde Filyos Kültürünü oluşturduğu düşünülmektedir.⁵³

1.5.2.1. İlk Tunç Dönemi II Genel Mimari

Yönetici kadrosunun ortaya çıkmasıyla beraber mimarideki gözle görülür değişim ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak Antalya'daki Semayük yerleşmesinde M.Ö. 2400'lere tarihlenen dikdörtgen yapılı bir mimari keşfedilmiştir. Yapı tekniği taş temeller üzerinde pürüzsüz ve düzensiz kerpiçten oluşmuştur. 10,70 x 7,20 metre ebatlarında tek oda ve üç tarafını çevreleyen bir avludan oluşmaktadır. Yapı genel olarak megaron planlıdır. Avlunun etrafı kerpiç duvarlarla çevrili olmakla beraber yapının etrafı içerisine taş parçaları karıştırılmış ince duvarlarla çevrilidir. En dışında ise hendek içine yerleştirilen dal örgü tekniğiyle inşa edildikten sonra çamur ile sıvanmış ahşap bir çevre duvarı (palisat) yer alır.⁵⁴

Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu dönem mimarisini oluşturan üç önemli höyük olan Titriş Höyük, Hassek Höyük ve Kurban Höyükte yerleşmelere rastlamaktayız. Gaziantep de bulunan Tilbaşar Höyüğünde zeytinyağı ve şarap üretiminin olduğu tesis mimarilerine rastlamaktayız.⁵⁵

1.5.2.2. İlk Tunç Dönemi II Kentleşme

Anadolu'da gerçek anlamda kentleşmenin görüldüğü yerlerden biri olan Eskişehir-Seyitgazi yakınlarındaki Küllüoba, bu dönem bazında en ayrıntılı bilgileri veren yerleşim yeridir. Burası aşağı kale ve yukarı kale olmak üzere iki ayrı kesimden oluşmaktadır. Etrafı surlarla çevrili olan yukarı kalede anıtsal nitelikte idari yapılar bulunmaktadır. Sur üzerinde doğu ve batı olmak üzere iki kapının varlığı bilinmekle beraber bu kapılardan doğu kapısı büyük bir avluya açılır. Avlunun batı tarafında ise "saray" olarak nitelendirilen bir yapı yer alır.⁵⁶

Burada genel olarak Anadolu'daki İlk Tunç Çağı mimarisiyle kentlerin biçimsel özellikleri ele alınmıştır ancak yapı tipini oluşturan ve uzun veya

⁵³ Turan, "İlk Kentler", 206.

⁵⁴ Machteld, Mellink, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (İzmir: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984), 103-104.

⁵⁵ Tuba, Ökse, "The Early Bronze Age in Southeastern Anatolia", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, ed. Sharon R. Steadman-Gregory McMahon (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2011), 270.

⁵⁶ Turan, "İlk Kentler", 207.

megaronumsu ev olarak tanımlanan ev planının henüz söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır; bunun yerine evler, sıra dik ya da paralel olarak yerleştirilmiştir. Odalar arasındaki duvarların ortak olarak kullanıldığı ve tek odalı evlerin yanı sıra birden fazla odalı evlerinde kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁷

İlk Tunç Çağı'nın farklı evrelerinden Küllüoba'nın çanak çömlekleri de oldukça detaylı olarak incelenmiştir. Çanak çömlek ve diğer alanlara dayalı kesin karşılaştırmalara göre, Küllüoba ve Truva'nın erken EB III evreleri arasında bir takım farklar vardır. Bunlar radyo karbon tarihlemeleriyle ilgilidir. Küllüoba'da ilk defa IIIC evresinde çarkçı yapımı çanak çömlek ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Res. 4: Kırmızı-Turuncu Kerpiç Tuğlalarla Yapılmış Bir Silo (Erkan Fidan)

⁵⁷ Erkan, Fidan, "Küllüobada İlk Tunç Çağı Mimarisi", *Masrop E-Dergi*, 0/7, (Mayıs 2012): 9-10.

⁵⁸ Murat, Türteki, "Early Bronze Age Pottery Manufacture In Western Anatolia: Identifying Hybrid Technologies through X-ray Analysis", *Anatolica*, 0/40 (Hollanda: Mayıs 2014): 96.

Res. 5: Zikzak Yapan Kerpiç Duvar ve Ona Bitişik Odalar (Erkan Fidan)

1.5.2.3. İlk Tunç Dönemi II Çanak Çömleği

Anadolu'da bu dönemde çanak çömlek kültür bölgelerinin sınırları ve yöresel farklılıkları daha da belirginleşir. Bunun arka planına bakıldığında kuvvetle ihtimaldir ki yeni maden yataklarının keşfi ve ticarete daha az gereksinim duyulması diğer bölgeler arasındaki ilişkilerin zayıflamasına yol açar. Bu bağlamda Mezopotamya kökenli ithal çömlekler hariç Anadolu'da çanak-çömlek halen el ile yapılmaktadır. Genel olarak çanak çömleğin kalite seviyesinde bir artış görülmekle beraber testi boyunları ince uzun bir hal alır ve gaga ağızları uzamaya başlar.⁵⁹

Troia I bölgesinde çanak-çömlek koyu yüzlü ve siyah ağıldır. Biçim ve bezemelerde çok az değişikliğe uğramıştır. Yortan çanak çömleği ise kabartma ve boyama gibi kendisine özgü bazı özellikleri ile dikkat çeker. Yortanda olduğu gibi Troas (Biga), Trakya Kıyıları, Limni Adası, İzmir bölgesi çanak çömlekleri arasında da yerel bir takım farklılıklar vardır.⁶⁰

Orta iç batı Anadolu'da iç kenarlı ve oluk bezemeli çanak-çömlek artık görülmemekle birlikte omurgalı, kaideli veya kaidesiz, makara kulplar, yatay veya

⁵⁹ Turan, "İTÇ II Çanak-Çömleği", s.210.

⁶⁰ Deniz, Sarı, "İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi", *Masrop E-Dergi*, 0/7, (Mayıs 2012): 154.

ilmik kulplu kâseler çok tipiktir. Kuzeyde Phrygia-Bithynia bölgesinde de çanak çömlek ana özellikleri ile gelişerek devam etmektedir. En önemli değişiklik ise profilli kâselerin ilk defa ortaya çıkmasıdır. Bu kâseler giderek yaygınlaşır ve İTÇ III döneminin en tipik çanak-çömlekleri arasında yerini alır.⁶¹

Res. 6: Küllioba’da bulunan çanak-çömlek grupları (Erkan Fidan)

1.5.2.4. Metalurji

Bu dönemde Madencilikte yapılan en büyük buluş Tuncun keşfi ve kullanılmasıyla gerçekleşir. Her ne kadar İTÇ II döneminde Tuncun yayılım alanı Mezopotamya’dan İç Anadolu’ya ve Troia’ya kadar sınırlı olsa da sonraki dönemde yayılım gösterecektir. Diğer kalan bölgelerde arsen-bakır alaşımı halen kullanılmaya devam ediyordu. M.Ö. 2500 civarında bakır metalürjisinden elde edilen deneyimler sonucunda demirde ergitilmeye başlandı. Anadolu insanı ilk defa bu aralıkta matit, magnetit, götit gibi zengin demir cevherlerini ergitmeyi ve demir elde etmeyi başardı.⁶²

Anadolu coğrafyasında bol miktarda bakır bulunmasına rağmen tuncun elde edilmesi için gerekli olan kalayın bulunmaması, Mezopotamya ile olan ticari ilişkileri ortaya çıkarır. Mezopotamyalılar tarafından Anadolu’daki bakır madenleri Kalkolitik

⁶¹ Turan, “İTÇ II Çanak-Çömleği”, s.210.

⁶² Yalçın, “Anadoluda Madencilik”, 194.

çağdan beri bilinmekteydi. Henüz o zamanlardan başlayan ticari ilişkiler bu dönemde hız kazanmıştır.⁶³

1.5.3. Anadolu'da İlk Tunç Devri-III (2400-1800)

Anadolu'da bu dönem, Mezopotamya uygarlıklarından olan ve kronolojik olarak; Er- Hanedanlar III, Akkad, Ur Hanedanlığı ve İsin Larsa dönemleri olarak sıralanan bu uygarlıklar ile eş zamanlıdır. İlk kez Akkad krallığı döneminde Mezopotamya'da bir siyasi birliğin kurulduğunu, III. Ur hanedanlığı döneminde de ilk Ziguratların yapıldığı ve ticaretin oldukça geliştiği bir evreden bahsetmek mümkün olacaktır. Mezopotamya'da yaşanan bu gelişmeler yapılan ticari faaliyetlerden olsa gerek Anadolu'da da kısmen hissedilmiştir. İTÇ II devrinin ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmeler bu dönemde de kendisini yenileyerek devam eder. Bu dönemde kervan yolları önem kazanmaya başlarken Mezopotamya'da kullanılan yeni maden teknikleri Anadolu'da kullanılmaya başlanır ve çömlekçi çarkı Troia kadar ulaşır. Nitekim dönemin zenginlik ve prestij sembolü olan süs eşyalarının sayısında bir artış gözlenmektedir.⁶⁴

Yapılan araştırmalarda Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusunda bu dönemde Mezopotamya'dan etkilendiğini söylemek mümkün olacaktır. Bu dönemde yoğun bir iskân gören Güneydoğu'da kentleşmenin örnekleri olarak; Kargamış, Zincirli, Samsat ve Lidar Höyüğü adları verilebilir. Ayrıca Şanlıurfa'daki Titriş ve Kazane Höyükleri de ayrıca dikkat çeken yerleşim yerlerindedir.⁶⁵

Bu dönem Anadolu'da küçük kent devletleri ilk kez federasyon şeklinde örgütlenerek Hitit Devletini kurdular. Bu Anadolu'da ilk kez bir siyasi birliğin oluştuğunun temsiliydi.⁶⁶

1.5.3.1. İlk Tunç Dönemi III Mimari ve Kentleşme

Bir önceki dönemde izlediğimiz kentleşme bu dönemde daha da gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da merkezi yerleşmelerde diğer yerleşmelerden kolaylıkla ayırt edilebilen anıtsal nitelikteki ilk idari yapılar ortaya

⁶³ Hasan, Bahar, "M.Ö. II. Binyıl Başlarında Anadolu-Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0/3 (Nisan 1994): 309.

⁶⁴ Turan, "İTÇ III", 216.

⁶⁵ Turgut, Yiğit, "İlk Tunç Çağının Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 0/33 (Mayıs 2003): 171.

⁶⁶ Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 136.

çıkmaya başlar. Nitekim Kültepe’de 13, 12 ve 11b katmanlarında üst üste inşa edilmiş yapı komplekslerine rastlanılmıştır. Kültepe’de alttaki yapı katmanında Prof. Dr. Turan Efe’ye göre; Anadolu’nun batısından gelen bir kültürel etkiyle ortaya çıktığı düşünülen dört direkli büyük bir ocak yer alır. Duvarlarda da kilden seki ve platformlar vardır. Üstteki yapının planı da alttaki yapıyla genel olarak benzerdir. Özellikle duvardaki payandalar Mezopotamya mimarisinin bir tesiri olarak yorumlanabilir. Troia’da ise II. tabakadan itibaren evlerin yönü değişir ve aynı katmanın A ve B evrelerinde megaron şekli yapılar ortaya çıkar.⁶⁷

Troia bir sonraki II-C tabakasında gerçek anlamda bir kentleşme özelliği görülür. Yerleşimin iç kısmında, kuzeye bakan bir yamaç önünde taş temelli anıtsal nitelik taşıyan bir sur inşa edilmiştir. Yerleşimin kuzeyine inşa edilen bu sur olası bir ihtimalle alanda bir daralmaya sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı yerleşim yerindeki mimari doğu-batı yerine kuzey ve güney olarak uzun odalar şeklinde yayılım gösterdiği düşünülmektedir. Benzeri bir gelişim liman tepede de görülmektedir.⁶⁸

Troia’da uzun oda yapılarına bulunan eserler ve enstalasyonlardan yola çıkarak bu binaların büyük olasılıkla sürekli yaşanılan bir mesken olduğunu söyleyebiliriz. Demirci Höyük I-III ve Limantepe VI gibi çağdaş mekânlarda da bu zamana kadar iyi korunmuş sıra evlerin yanı sıra yerleşim alanı içerisinde ahşap ve taş platformlardan oluşan tezgâhlar, seramik envanterleri, depolama çukurları, ocaklar ve kubbeli fırınlarla karşılaşmaktayız. Uzun odalı sıra evlerin yerel bir işlevi olduğu aşikârdır. Nitekim hane halkı ve şahsi eşyalarının korunmasının yanı sıra gıda depolama, yeme, uyuma, üretim ve tüketim gibi faaliyetleri barındırdığına dair neredeyse hiçbir şüphe yoktur. Ortak duvarlı uzun odaların kısıtlı bir alanda inşa edilmesi mimari olarak en verimli planı temsil eder, uzun odalar, maksimum ölçüde duvar yüzeyinin paylaşılmasını sağlar ve böylece sokaklar ve pasajlar gibi dış mekânlarda bile en düşük alanın boşa harcanmadığı anlaşılır. Bir diğer yönüyle bakacak olursak, ortak duvarlara sahip uzun odalar inşaat malzemeleri ve işçilik yatırımları açısından en ekonomik çözümdür.⁶⁹

⁶⁷ Turan, “İTÇ III”, 216.

⁶⁸ Maria, Ivanova, “Domestic Architecture in The Early Bronze Age of Western Anatolia: The Row-Houses of Troy I”, *Anatolian Studies*, 0/63, (Temmuz 2013): 25.

⁶⁹ Ivanova, “Domestic Architecture”, 29.

Res. 7: Troia’da Bir Hane Yapısı (Erkan Fidan)

1.5.3.2. İlk Tunç Dönemi III Çanak Çömleği

Bu dönemde Anadolu’da yeni türde çanak çömlek ile karşılaşılır. Bunlar “tankard” ve “depas” olarak adlandırılan çanak çömlek türleridir. Bunun yanı sıra Batı Anadolu’da “Troia tabağı” olarak bilinen ilk çarkçı yapımı seramiğe rastlamaktayız. Çarkın bu dönemde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması, bölgeler arası kültürel ayrımları ortadan kaldırmış ve seri üretim ve standartlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu standartlaşma belki de merkezi bir otoritenin varlığına işaret eder. Açkısız ve astarsız çanak çömlekler giderek artarken, kapların kenarları basitleşir, uzun oval gövdeler ortaya çıkmaya başlar.⁷⁰

Anadolu’nun batısında “Red Coated Ware” olarak adlandırılan çanak çömlekler tipiktir. Boya bezemeli çanak-çömlekler Anadolu’nun batısında önemini yitirirken hemen hemen tüm orta Anadolu’da tekrardan canlanır. Küllüoba kazılarında çok iyi bildiğimiz Phrgya kültür bölgesi kırmızımsı veya kahverengi çanak çömlek grubuyla karakterize edilirken öte yandan Büyük Menderes-Üst Porsuk Kültür Bölgesi, Beycesultan kazılarında ve daha yakın zamanda Seyitömer’den de bilineceği üzere turuncu-kırmızı çanak çömlek grubuyla karakterizedir. Frigya kültür bölgesi ile Troia-Yortan kültür bölgesi arasındaki sınırlar değişmeden kalsa da, bu

⁷⁰ Turan, İTÇ III Çanak-Çömleği, 218.

dönemde iki bölge arasındaki ilişki, hem önceki hem de sonraki dönemlerden daha yoğun olmuştur. Küllüoba ve Troia’da ki bu kültürlerin en önemli iki temsilcisi olan bu yerleşmelerde bulunan buluntular kronolojik olarak aynı zaman dilimindedirler. Nitekim çanak-çömlek repertuarına kadehler ve Suriye şişeleri ile Kuzey Suriye’den ithal edilen bazı yeni ürünler de eklendi.⁷¹

Res. 8: İTÇ III Dönemine Tarihlenen “Red Coated Ware” Grubuna Ait Çanak-Çömlek.
(Erkan Fidan)

1.5.3.3. Metalurji

Bir önceki dönemde kalay madenin Anadolu’da bulunmaması Orta Asya ve Mezopotamya’dan ticaret yolu ile Anadolu’ya getirilmesini doğurmuştu. Bu sebeple gelişen ticaret ve bölgeler arası ilişkiler bu dönemde oldukça hız kazanmıştır. Tuncun seri olarak üretilmeye başlanması büyük değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu dönemde döküm, tavlama kaynak, kaplama gibi teknikler üst seviyeye ulaşmıştır. Tunç üretimi için gerekli olan kalay Anadolu’da az bulunduğundan olasılıkla Orta Asya’dan ithal ediliyordu.⁷²

⁷¹ Erkan, Fidan, “An Overview of the Western Anatolian Early Bronze Age”, *European Journal of Archaeology*, 0/18, (Mayıs 2015): 60-89.

⁷² Yalçın, “Anadolu’da Madencilik”, 194.

İKİNCİ BÖLÜM

İLK TUNÇ DÖNEMİ ŞANLIURFA YERLEŞMELERİ

2.1. AKARÇAY HÖYÜK

2.1.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa'nın Birecik İlçesi'nin yaklaşık 15 km güneyinde yer alan Akarçay köyünün 900 m güneydoğusunda yer almaktadır.⁷³

2.1.2. Kazı Tarihçesi

1998 yılında G. Algaze tarafından yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. Höyük kuzey-güney yönünde 180 m, doğu-batı yönünde 160 m boyutlarındadır. "İlusu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi" kapsamında 1999 yılında Y.Mergen ve A. Deveci başkanlığında kazılmıştır.⁷⁴

2.1.3. Stratigrafi

Höyükteki tabakalanma; Ortaçağın dört evresi, Geç Roma, Roma, İki Evreli Hellenistik, Orta ve İlk Tunç Çağları olarak belirlenmiştir.⁷⁵

2.1.4. Mimari

Yapılan kazılar sonucunda I-9a açmasında İTÇ dönemine ait 5 yapı katmanı belirlenmiştir. I. Yapı katı açmanın doğu kenarına yakın ve kısmen korunmuş toprak tabanla temsil edilmektedir. II. Yapı katı açmanın kuzeydoğu köşesinde elips şeklinde olan bir işlikle temsil edilmektedir. Tabanı iri taşlarla döşeli olan işlik kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 1.26 m uzunluktadır. Buranın güneyinde bazalttan bir öğütme taşı ile beraber bir dibek taşı bulunmuştur. III. Yapı katında ise dikdörtgen planlı bir mimariye ait taş temelli bir yapı ortaya çıkarılmıştır. IV. yapı katında bir mekânın kuzeydoğu köşesini oluşturan taş duvarlar, III. yapı katına ait mekânın doğu ve kuzey duvarları ile aynı yöndedir ve III. yapı katına ait duvarların iç kısmında yer almaktadır. Her iki duvarda iki kat taş sıralı olup çamur harçla örülmüştür. Bu taş duvarın iç ve dış yüzü büyük taşlar ile örülmüş ve arası daha küçük taşlar ile doldurulmuştur. V. yapı katında, IV. yapı katına ait 11 ve 12 no'lu taş duvarların

⁷³ Kübra Ensert vd., *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003), 381-382.

⁷⁴ Kübra Ensert vd., *XXV. Sonuçları*, 381.

⁷⁵ Kübra Ensert vd., *XXV. Sonuçları*, 382.

doğusunda ıslak mekân olarak kullanıldığı anlaşılan bir alan açığa çıkarılmıştır. Bu alanın güneyinde, güneybatı ve kuzeydoğu yönünde bir taş duvar vardır. Islak mekânın beyaz sıvalı yüzü, bu taş duvarın kuzey cephesiyle bitişiktir.⁷⁶

I 8a açmasının doğusunda ve yüzey toprağının hemen altından iki evreli bir teras dolgusu açığa çıkarılmıştır. İki evreli kerpiç teras dolgusu, kuzey uçta 2.15 m güneyde ise 2.55 m genişliğinde olup ilk evreden sonra belli bir süre atıkların bırakıldığı açık bir alan olarak kullanılmıştır. Teras dolgusunun doğu kenarında 15 sıra kerpiç korunmuştur. Terasta dolgu malzemesi olarak çamur harç ve moloz kullanılmıştır. Teras dolgusu zemin tesviye edilmeden inşa edilmiş olup, I 9a açmasının batısındaki mimarinin zeminini oluşturduğu düşünülmektedir.⁷⁷

2.1.5. Buluntular

İTÇ dönemine ait basit yalın mal grubu olarak adlandırılan, günlük işler için kullanılan kaplar bulunmuştur. Benzer eşyalar Kurban Höyükte ele geçirilmiştir. Yine I 9a açmasında Derin yivli ve sade yüksek meyvelik ayakları İTÇ I'den geç İlk Tunç Çağı/Orta Tunç Çağı'na kadar kullanılmıştır. I 8a açmasında Geç Kalkolitik dönem ve İTÇ dönemlerine ait seramikler bulunmuştur.⁷⁸

2.1.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Mimari yönden klasik İTÇ mimari planlarını bünyesinde barındırmaktadır. I 9a açmasının II. Yapı katında bulunan işlikte Akarçay Höyük sakinlerinin tarımsal faaliyetler ile uğraştığını göstermektedir. Yapı katında bulunan öğütme taşı ve dibek taşı İTÇ insanının üretim yaptığına dair kanıtları bizlere sunmaktadır. Ayrıca I-8a açmasında elde edilen Geç Uruk dönemine ait eğik ağız kenarlı kâse parçaları, Akarçay höyüğün Fırat Havzası boyunca kurulmuş Uruk Koloni yerleşimlerinden birisi olabileceği ihtimalleri akıllara getirmektedir.⁷⁹

⁷⁶ Kübra Ensert vd., XXV. Sonuçları, 385.

⁷⁷ Kübra Ensert vd., XXV. Sonuçları, 386.

⁷⁸ Kübra Ensert vd., XXV. Sonuçları 384-386.

⁷⁹ Kübra Ensert vd., XXV. Sonuçları 383-386.

Res. 9: Akarçay Höyük İlk Ve Orta Tunç Dönemine Ait Seramik Örnekleri (TAÇDEM)

2.2.GRE VİRİKE

2.2.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi sınırları içerisinde yer alan Akarçay köyünün 1km kuzeybatısında, Fırat nehrinin doğu kıyısında yer alan Gre Virike, Karkamış baraj rezervuarında yer alır.

2.2.2. Kazı Tarihçesi

Fırat terası üzerine kurulu olan bu yerleşim yeri 1989 ve 1998 yıllarında incelenmiştir. Şanlıurfa müzesi adına Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Kültür Bakanlığı ve Devlet Su İşleri tarafından ortak bir çalışmayla 1999'da kazılara başlanmıştır. Höyükte 4x9m boyutlarında yapılan açmalarda toplamda 700 metre karelik bir alan kazılmıştır.⁸⁰

2000 yılı kazıları aynı ekip tarafından gerçekleştirilmiş olup 4x9m boyutlarında on iki, 9x9 m ve 4x5 m boyutlarında birer açmada toplam 560 metre karelik bir alanda çalışılmıştır. Toplamda 1260 metre karelik bir alan açılmıştır.⁸¹

⁸⁰ Tuba, Ökse vd., *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (İzmir: T.C. Kültür bakanlığı, 2000), 151.

⁸¹ Tuba, Ökse vd., *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002), 151.

2.2.3. Stratigrafi

Halaf ve Obeid dönemlerine tarihlenen seramik parçaları yerleşimin Kalkolitik Çağa kadar indiğini göstermekle beraber mimari kalıntılar doğrultusunda İTÇ dönemleri ve son yerleşim yeri olarak kabul edilen Bizans dönemine ait yerleşim gördüğünü kanıtlamaktadır.⁸²

2.2.4. Mimari

Anma törenleri için inşa edilen anıtsal yapılar, erken toplumlarda iktidarı kazanmak ve meşrulaştırmak için yöneticilerin gözünde yararlı kabul edilmekteydi. Açık bir ekonomik getirisi olmadığı için iş gücünün harekete geçirilmesini gerektiriyorlardı ve bu yüzden ideolojik olarak önemlidirler. Karkamış'ın kuzeyindeki Gre Virike deki yüksek teras, bu fenomenin çarpıcı bir örneğidir ve burada Orta Fırat ve diğer Antik Bölgelerin Karkamış sektöründen diğer örneklerle karşılaştırmaya ek olarak yapısal ve sosyal yönleri de dikkate alınmıştır.⁸³

Yapılan ilk açmalarda 60x40 cm. boyutlarında kerpiç ile örülmüş bir teras açığa çıkarılmıştır. Teras 1.5m ile 2m yükseklikte korunup taş temel üzerine iri bazalt taşların kullanıldığı belirlenmiştir. Terasın bir başka açmasında ise basamaklı halde inşa edilen bir yapıya rastlanılmış ve höyük yamacına uydurulmuştur. Bahsi geçen bu açmada İTÇ seramiklerinin bulunduğu bir çukur saptanmıştır. Bu buluntu döşemenin M.Ö. 3. binden önce yapıldığını düşündürmektedir.⁸⁴

Gre Virike' deki kurtarma kazıları, Fırat Nehri'nin doğu kıyısında, Karkamış barajının su baskınları olan bölgesinde bir kerpiç terası ortaya çıkardı. Teras, 35 × 50 metrelik bir alanı kaplamakla birlikte düzensiz konturlar ve yuvarlatılmış köşeleri olan dikdörtgen bir şekle sahiptir. Teras yapılmadan önce çakıl tepesinin zirvesi düzleştirildiği varsayılmaktadır. Temel çukur doğu-batı doğrultusunda 35 m genişliğindedir. Kuzey tarafı 3 m derinliğe, doğu ve batı tarafları ise 1 m derinliğe kadar kazılmıştır. Güney yamaçtaki teras eğime uygun yüzeyde açığa çıkarılmakla beraber orijinal eğime uyan basamaklarla inşa edilmiştir. Bu basamaklar güneyden 5m

⁸² TAY, "Gre Virike"

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1127&html=ages_detail_t.html&layout=w eb](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1127&html=ages_detail_t.html&layout=w eb), erişim: 9 Kasım 2018.

⁸³ Tuba, Ökse, "A 'High' Terrace at Gre Virike to The North of Carchemish: Power of Local Rulers as Founders?", *Euphrates River Valley Settlement The Carchemish Sector in The Third Millennium BC*, ed. Edgar Peltenburg (Oakville: Oxbow Box, 2007), 94.

⁸⁴ Ökse, vd., *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 192.

uzunluğunda bir bazalt duvar ile desteklenmektedir. Güney yamacın doğu kesiminde iyi bir teras inşa edilmiştir. Bu teras 16 m uzunluğunda ve 11 m genişliğindedir. Güneybatı terası ise 15 m uzunluğu, 7 m genişliğe sahip olmakla beraber güney ve batı yönünden bir bazalt duvarıyla çevrilidir. Tüm istinat duvarları 1.20 - 1.40 m kalınlığında olup 1.20 - 1.40 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Teras genel olarak 60 cm-1.20 m uzunluğunda ve 25-40 cm kalınlığında, 50 cm - 1.50 m boyutlarında büyük bazalt bloklarla inşa edilmiştir.⁸⁵

Düzensiz bloklar arasındaki boşluklar daha küçük taş ve molozlarla doldurulmuştur. Teras, 50x30x7 cm boyutlarında kalıplanmış çamur tuğlalar ve çoğunlukla 1-2 cm genişliğinde olan derzlerle inşa edilmiştir. Çamur tuğlaların homojenliği onların aynı dönemde inşa edildiğini göstermektedir. Bu tuğlalarının üretiminde kullanılan toprak, teras çekirdeğinde bulunan Halaf dönemine ait parçalara göre daha eski bir yerleşim höyüğünden alınmış olmalıdır. Terastaki en erken yapılar İTÇ I ve II dönemlerine aittir.⁸⁶

Terasın güney yamacında bulunan kanal geniş bazalt levhalarla inşa edilmiştir. Kanalin doğusunda bulunan yuvarlak çukurlarda ise tahıl, hayvan kemikleri, pişirilmemiş kil figürünler ve çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Bu yerleşmede kullanılan su, tahıl ve ateşin ritüel bir tören maksadıyla kullanıldığı şüphelerini doğurmaktadır.⁸⁷

Höyüğün zirvesinde geniş kireç taşı blokları ile üç oda mezar inşa edilmiştir. Höyüğün batı kesiminde iri kireç taşı bloklar inşa edilen küçük mekân sıraları, kuzeyden kırmızı bir kerpiç duvarla çevrelenen iki oda mezara aittir. Üçüncü mekân dizisinin bağlandığı oda mezar erken evreye ait güney havuzunun içine inşa edilmiştir. K9 numaralı oda mezarı 2.30 x 3.70m boyutlarında olup ana mezar odasına doğrudan geçişi sağlayan bir geçiş mekânından oluşur. Bu mekânın tabanı taş döşeli olup doğudan kalın bir kireç taşı levhası ile kapatılmıştır. Mezarın duvarları 1.20 kalınlıkta ve 1.70 x 1.90 m yükseklikte olup tavanı kaplayan iri kireç taşı levhalar mezarın

⁸⁵ Ökse, "A 'High' Terrace at Gre Virike", 94.

⁸⁶ Ökse, "A 'High' Terrace at Gre Virike", 95.

⁸⁷ Ökse, "A 'High' Terrace at Gre Virike", 95.

içerisine çökmüştür. Buna benzer oda mezarlar Orta Fırat ve Kuzey Suriye’de görülmektedir.⁸⁸

Gre Virike oda mezar duvarları çatıya doğru daralarak içbükey bir şekilde inşa edilmiştir. Genel anlamda bölgedeki oda mezarlar şekil olarak dikdörtgen, oval ve yuvarlak planlıdır. Buradaki oda mezarlar ise yuvarlak ve oval planlı olarak inşa edilmişlerdir.⁸⁹

2.2.5. Buluntular

Mezarda ölülerin üzerinde boncuk, iğne, spiral saç bağı gibi takılar ile yanlarına bırakılan tunç kargı ucu ve çakmak taşı ok uçlarının yanı sıra hayvan kabuğundan üretilmiş kakmalar ile 76 parça kap bulunmuştur. Bulunan bu malzemeler bu oda mezarın İTÇ III boyunca kullanıldığını göstermektedir. Burada bir yetişkin erkek ve bir çocuğa ait kemik parçaları ile küçükbaş hayvan kemikleri bulunmuştur. Bir kaburga kemiği üzerinde bulunan keski izleri bu hayvanın kurban edildikten sonra parçasının mezara bırakıldığını bizlere göstermektedir.⁹⁰

2.2.6. Sosyo-Kültürel Değerlendirme

Karkamış Barajı’nın su altında kalacak alanlarında yapılan araştırma ve kurtarma kazıları M.Ö. 3. bine tarihlenen 17 alanı ortaya çıkarmıştır. Fırat Nehri’nin doğu kıyısının en kuzeyindeki yerleşim alanı Gre Virike’ye 10,3 km uzaklıkta bulunan konumuyla Zeytinli Bahçe’dir. Batıdaki diğer yerleşim yerleri ise Zeytinli Bahçeye 7 km, Gre Virike’nin karşısındaki yerleşimler ise 5-7 km uzaklıktadır. Ufak bir matematik hesabı yapılacak olursa, bir insan dört saat içinde 20 km yürüyebiliyorsa, insanlar en geç üç saat içerisinde en uzak yerleşim yerinden Gre Virike’ye ulaşabilirler. Khafajah ve Tell Asmar’daki özel konutlara dayanan Erken Hanedanlık dönemi nüfus tahminlerine göre, bir hektarın üzerinde 100 ila 400 arasında değişen bir nüfus bulunmaktaydı. Bu nedenle Karkamış barajı alanındaki her yerleşim yerinde yaklaşık olarak hektar başına 400 kişinin olması kuvvetle ihtimaldir.⁹¹

⁸⁸ Tuba, Ökse, “Gre Virike: Fırat Kenarında Bir M.Ö. 3. Bin Kutsal Alanı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, (Haziran 2002): 53-74.

⁸⁹ Derya, Yılmaz, “Erken Tunç Çağı’nda Güneydoğu Anadolu’da Oda Mezar Geleneği”, *Anatolia*, (Ocak 2008): 59.

⁹⁰ Ökse, “Gre Virike: Fırat Kenarında”, 53-56-57-74.

⁹¹ Ökse, “A High Terrace at Gre Virike”, 100.

Dokuz yerleşim yeri Gre Virike I. Dönem ile çağdaş buluntuları yansıtır. Bu yerleşimler; Kefri Höyük, Büyük Tilmen Höyük, Zeytinli Bahçe, Mağara Höyük, Yarım Tepe, Karkamış, Mezraa Höyük, Şavi Höyük II, Şaraga Höyük ve Şara Mezar Harabede bulunan bir mezarlıktır. Bu bağlamda M.Ö. 3. Bin yılın ikinci yarısında düşük nüfus yoğunluğu nüfusun 4000'den daha az olduğunu göstermektedir. Bu nüfusun yaklaşık olarak yarısının iş gücüne sahip olduğu düşünülürse ve bu iş gücüne sahip insanların tarım yapma gibi bir zorunlulukları olduğundan terasın inşasında kullanılan işçi sayısı oldukça sınırlı olmalıydı.⁹²

Yedi yerleşim yeri Gre Virike IIA dönemiyle çağdaş buluntuları yansıtır. Bunlar; Zeytinli Bahçe Höyük, Mezraa Höyük, Elifoğlu Höyük, Şavi Höyük I, Şaraga Höyük, Akarçay Höyük ve Harabebezikan höyükleridir. Bu yerleşmelerin 3. bin yılın ikinci yarısında nüfus yoğunluğu olarak daha düşük olduğu söylenebilir. Gre Virike'nin bu dönemiyle beraber oda Mezarların inşasını görmekteyiz, zengin buluntulara sahip bu mezarların sıradan insanlara ait olması muhtemel değildir. Öyle ki toplumdaki zengin bir zümrenin aile bireyleri için yapıldığı ve toplumsal bir hiyerarşinin varlığına işaret ettiği görülmektedir. Bu oda mezar kompleksleri belirli bir zümreye aitse, çevredeki yerleşim yerlerinde yaşayan insanlar için ziyaret edilen bir anıt mezar olarak hizmet vermesi de olasıdır. Gre Virike'nin Karkamış'ın kuzey ve güneyindeki diğer topluluklara da hizmet verdiği ihtimal dâhilindedir. Nitekim bu tür anıtsal yapıların inşası büyük miktarda malzeme ve çaba gerektirmektedir. Kerpiç üretimi için kullanılan organik materyaller, yerel halktan olan çiftçilerden ve işçilerden elde edilmiş olmalıydı. Bu tür inşaat faaliyetleri, yerel yöneticilerin varlığını, büyük miktarda malzeme ve işçi sayısını seferber etme yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, Anu Ziggurat (Beyaz Tapınak) inşasında kullanılan emeğin, beş yıl boyunca 1500 işçinin katılması gerektiği varsayılmıştır, bu da günde 10 saat çalışmayı gösterirken merkezi bir organizasyona işaret etmektedir.⁹³

Yakın Doğu'da ölümlerin ruhlarının huzura kavuşması için ölen kişilere yiyecek ve içecek takdiminde bulunulduğu arkeolojik kayıtlardan bilinmektedir. Bunun yanı sıra ölünün cenaze merasimine katılanlarında bu yiyecek ve içeceklerden yediği varsayılmaktadır. Günümüzde halen ölümlerin ardından “ölü yemeği” olarak

⁹² Ökse, “A High Terrace at Gre Virike”, 100.

⁹³ Ökse, “A High Terrace at Gre Virike”, 100-101.

adlandırılan yemek yöre halkı tarafından hazırlanmaktadır. Bunun yanı sıra bereketli ürün ve yağmur için yöre halkı kutsal saydığı mezarlar veya türbelerde kurban ve adaklar keserek hazırlayıp dağıtmaktadırlar.⁹⁴

Gre Virike’de mezarlar içerine serpilerek tahıl ve baklagil tohumları ile ölen kişinin öteki dünyada kullanması için bırakılan kap kaçak ve bardaklar inanılan bir diğer dünyanın varlığının en büyük ispatıdır. Kerpiç döşemenin güney yamacında bulunan sıvalı basamaklar, öğütme taşları, bardaklar ve çanaklar ölü yemeği ile ilgili olmalıydı.⁹⁵

III. Ur Sülalelerine ait kurbanlık hayvan listesine göre Kral Şulgi ve Ninlila’nın libasyon yerinin bir mutfağı vardı ve Ugaritte ölü yemeği mezar bölümlerinin belirli yerlerinde yenmiştir. Bu bağlamda Gre Virikedeki Mezar bölümlerinin de ölü yemeğine ilişkin işlevleri olmalıydı.⁹⁶

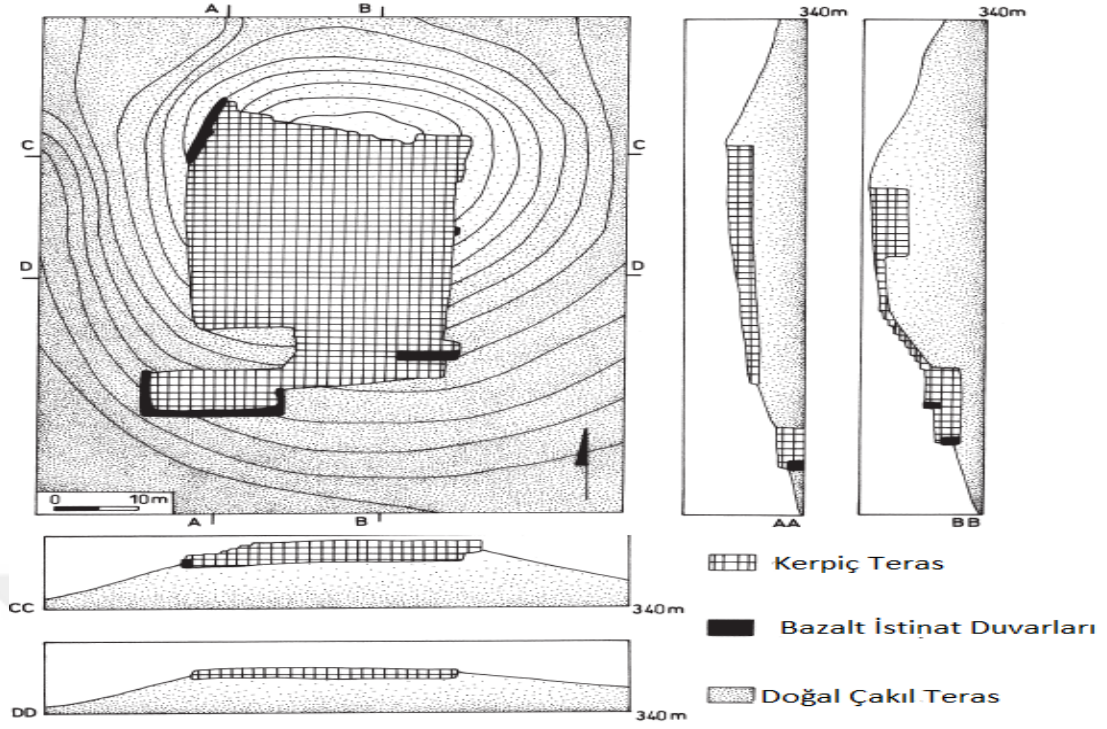
Eski Yakınoğu toplumları incelendiğinde ölümlerin ruhlarının rahat etmesinin bir diğer gerekliliği de onlara düzenli aralıklarla temiz su verilmesiydi. Gre Virike’de de bazı alçı sıvalı çukurların içerisinde kap parçaları bulunması libasyon yapıldığını düşündürmektedir. Anadolu’da halen ölen kişinin mezarına temiz su dökülmekte, su kabı mezar başına bırakılmaktadır.⁹⁷

⁹⁴ Ökse, “A High Terrace at Gre Virike”, 96.

⁹⁵ Ökse, “Gre Virike: Fırat Kenarında”, 59.

⁹⁶ Ökse, “Gre Virike: Fırat Kenarında”, 59.

⁹⁷ Ökse, “Gre Virike: Fırat Kenarında”, 60.

Çiz. 3: Gre Virike Terasının Plan ve Bölümleri (Tuba Ökse)

Res. 10: Gre Virike, Kerpiç Döşeme Batı Kenarı, Güneyden (Tuba Ökse)

Res. 11: Gre Virike, Kuzey Doğu Kesim Kerpiç Döşemede Derinleşme Profili (Tuba Ökse)

Res. 12: Gre Virike, Kuzeydoğu Kesim Kerpiç Döşemede Kireç Sıvalı Alan (Tuba Ökse)

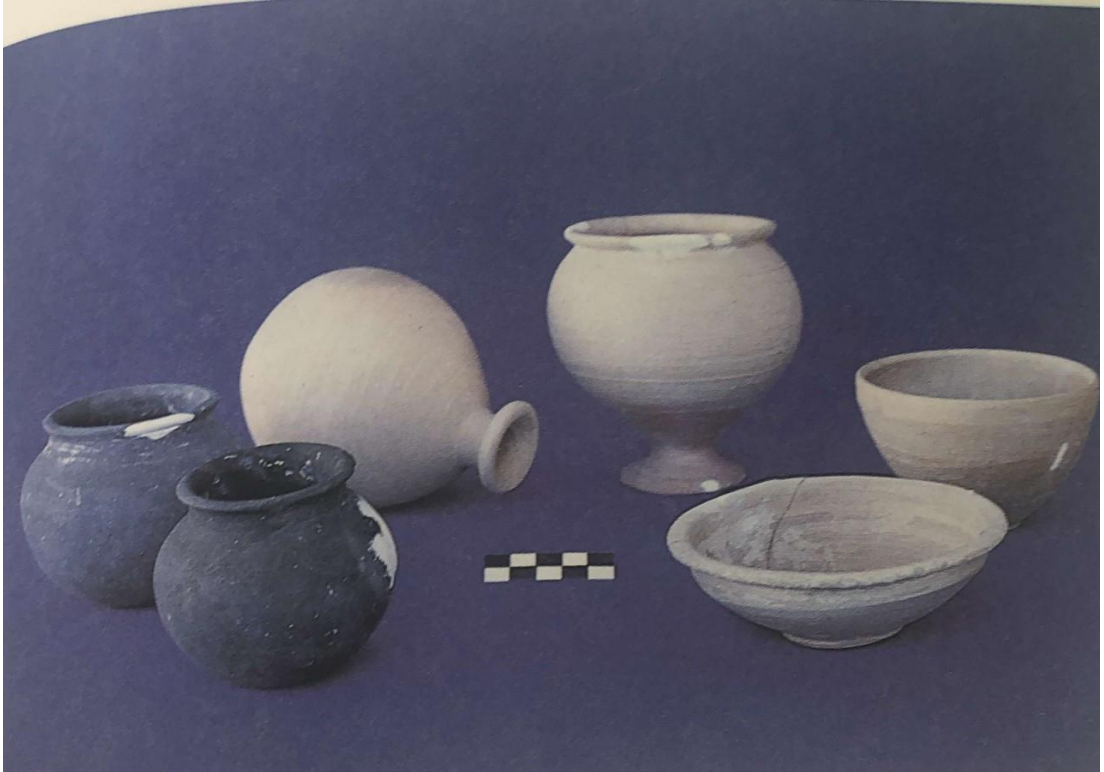
Res. 13: Gre Virike, Oda Mezarı, Güneyden (Tuba Ökse)

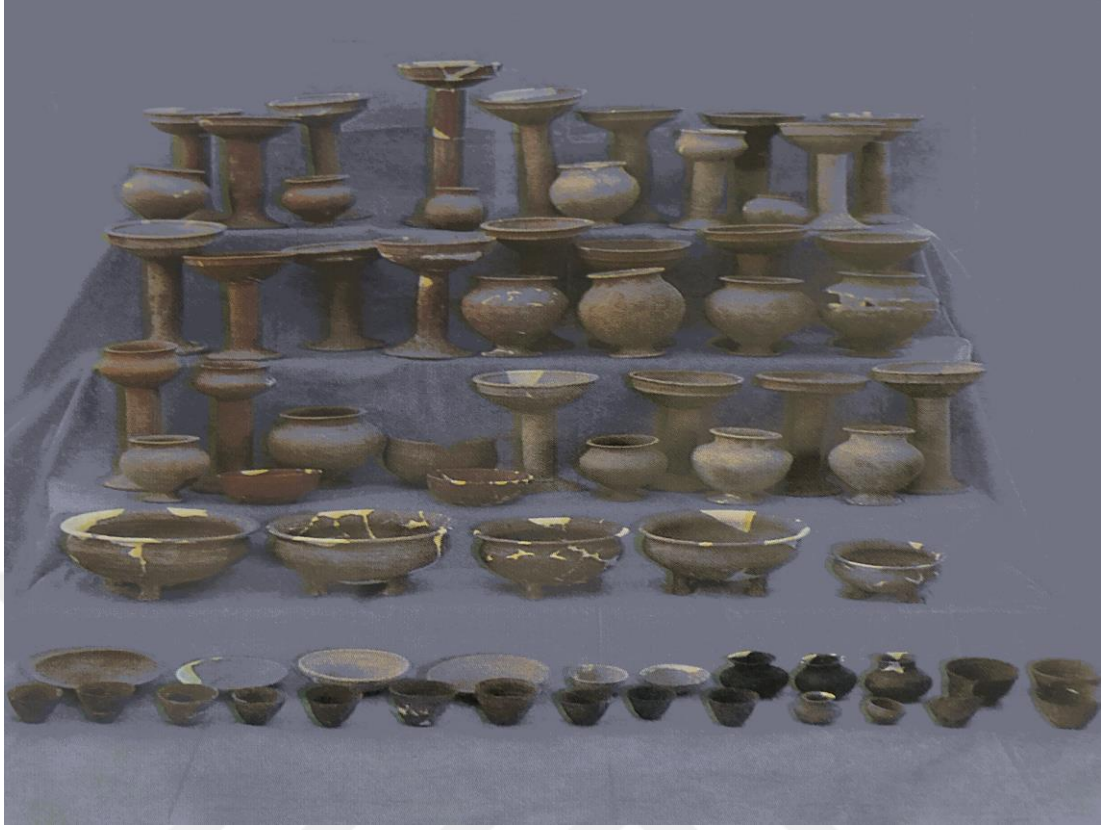
Res. 14: Gre Virike, Oda Mezarı Güney Duvarındaki Çömlek Mezar (Tuba Ökse)

Res. 15: Gre Virike, Sandık Mezar, Güneydoğudan (Tuba Ökse)

Res. 16: Gre Virike, Gümü Hediyeleri (Tuba Ökse)

Res. 17: Gre Virike, Oda Mezar Kapları (Tuba Ökse)

2.3. HACI NEBİ MEZARLIĞI

2.3.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa, Birecik ilçesinin 5 km kuzeyinde Uğurcuk (Hacınebi) köyünün hemen yanındadır.

2.3.2. Kazı Tarihçesi

1992 ve 1997 yıllarında G.J. Stein başkanlığında Northwestern Üniversitesi adına kazılmıştır. Hacınebi Tepe Höyüğünde yapılan kazılarda 1996 yılında höyüğün kuzeydoğu bölümündeki A alanı olarak nitelendirilen alanda, yamaçta açılan op 18 açmasında ve B alanı olarak tanımlanan güneydoğu tarafında açılan Op 12 açmasında, İTÇ dönemine tarihlenen bir mezarlık bulunmuştur. Her iki alandaki mezarlığın çağdaş olduğu varsayılmaktadır ancak bunu kesinleştirecek ara çömler gerçekleşmemiştir. Bu mezarlıklarda açılan alanlar küçük olduğu için ölü gömme gelenekleri tam bir netlik kazanmamıştır.⁹⁸

⁹⁸ Gil J., Stein, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1998), 179.

2.3.3. Stratigrafi

Höyük; Roma Dönemi, Helenistik dönem, İTÇ ve Kalkolitik Dönemlerden oluşmaktadır.⁹⁹

2.3.4. Mimari

Tepenin B alanı olarak nitelenen güneydoğu kısmının Op. 12 açmasında İTÇ dönemine ait mimari kalıntılar bulunmuştur. Burada iki yapı katmanı tespit edilmiştir. Bunlardan üst yapı katında duvarları korunan tek bir taş yapı bulunmuştur. İçerisinde Son Kalkolitik Çağa tarihlenen çanak-çömlek parçalarının ikinci kullanım ya da dolgu amacıyla getirilen topraktan olduğu düşünülmektedir. Höyükte kazılan mezarlık alanında bir yerleşim yerine dair izler bulunmamakla beraber yerleşimin Hacinebi Mezarlığının doğusundaki Uğurcuk köyünün altında olduğu tahmin edilmektedir. Son kalkolitik döneme tarihlenen Hacinebi Tepe bu dönemden sonra yerleşim görmemiştir. Bu yerleşim terk edildikten sonra höyüğün uzaklarında yaşayan bir veya birden fazla topluluk tarafından en az 100 ya da 200 yıl kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yöredeki diğer İTÇ mezarlıkları gibi burada da üç tip mezar vardır. Op. 18 açmasında 4 adet taş sanduka mezar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu mezarların yönü kuzeydoğu ve güneybatı istikametine uzanmaktadır. Mezarlar, yassı levha taşlarının dikine konması ile oluşturulmuş küçük dikdörtgen alanlar olmakla beraber aynı şekilde üstlerinin de yassı taş levhalarla kapatıldığı ve çamur harç takviyesi ile mezarların örtüldüğü belirlenmiştir. Bu alandaki mezarlarda çocuk iskeletli bir sanduka mezara rastlanılmadığı için buranın erişkinler için hazırlandığı varsayılmaktadır.¹⁰⁰

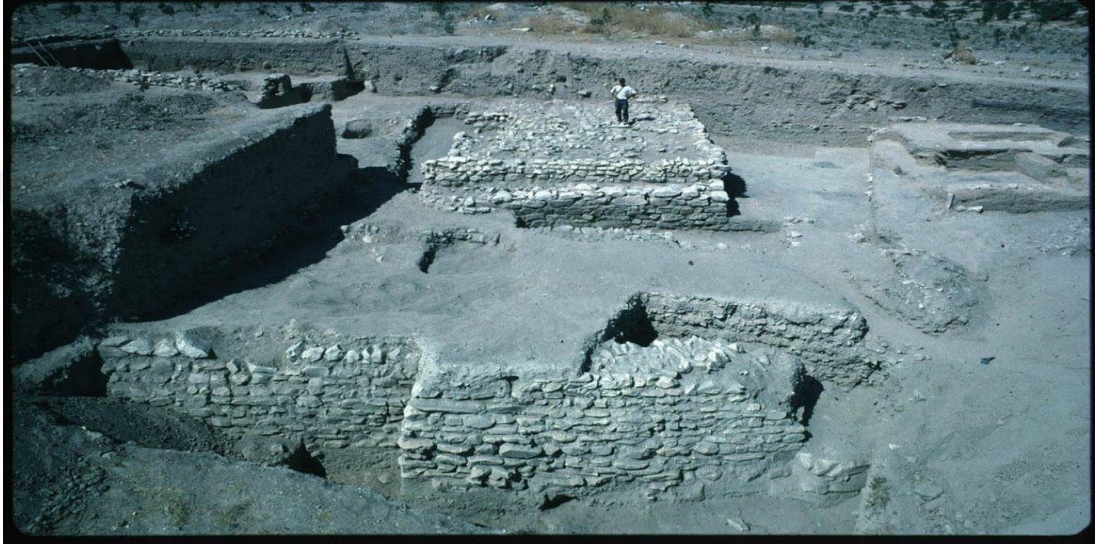
2.3.5. Buluntular

Mezarların yerleştirme planlarına bakılarak çağdaş oldukları düşünülmekte olup bu mezarlara ceset gömüldükten sonra bir taş veya ağaç ile mezarın işaretlendiği düşünülmektedir. Op. 12 açmasında ise hem yetişkin hem de çocuk mezarlarına ait; çömlek mezar, basit toprak mezar ve taş-sanduka mezar olmak üzere üç tip mezar bulunmuştur. Bu mezarlardan “basit toprak mezar” olarak adlandırılan mezarların birinde ceset büzülmüş bir halde iken diğerinde ise uzatılmış olarak bulunmuştur. Çömlek mezarlarda ise çocuk ölüleri günlük hayatta kullanılan çömleklere konulup

⁹⁹ Julie, Pearce, “The Late Chalcolithic Sequence at Hacinebi Tepe, Turkey”, *Varia Anatolica*, (Aralık 2000): 115.

¹⁰⁰ Stein, “XIX. Kazı Sonuçları”, 184.

ağız yine bir kâse tarafından kapatılarak gömülmüşlerdi. Çocuk ölülerini gömmek için ayrıca bir çömlek üretilmemiştir. Mezar buluntuları arasında en çok gömü veren mezarın 5 nolu mezar olması soyulmadığı için olsa gerek. Burada 17 adet kabın yanı sıra, şişkin gövdeli ayaklı kâseler, uzun boyunlu karınlı çömlekler, şampanya kadehi adı verilen kaplar ve uzun ayaklı meyvalıklar bulunmuştur. Ayrıca bakır ve tunçtan imal edilen iğneler ve küpe olarak kullanıldığı düşünülen bir adet gümüş halka mezardan toplanmıştır.¹⁰¹

Res. 18: Hacinebi Tepe Genel Görünümü (İ. H. Atmaca)

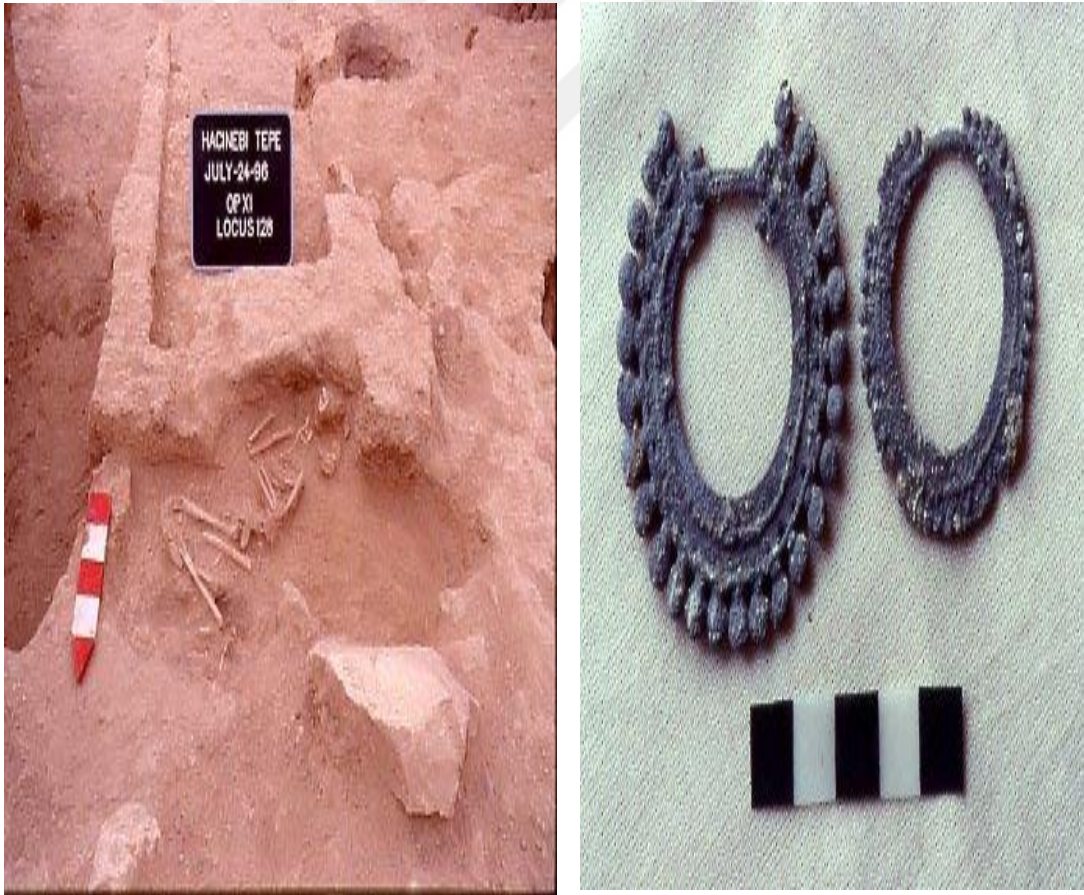
Res. 19: Hacinebi Mezarlığı İTÇ I Dönemine Ait Çanak-Çömkek ve Çeşitli Süs Eşyaları (Şanlıurfa Müzesi)

¹⁰¹ TAY, “Hacı Nebi Mezarlığı”

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1207&html=ages_detail_t.html&layout=w eb](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1207&html=ages_detail_t.html&layout=w eb), erişim: 8 Aralık 2018.

Res. 20: Basit Toprak Mezar (Sol) ve Taş Sanduka Mezar (Sağ) (Stein)

Res. 21: Hoker Tarzı Gömülmüş Ceset ve İTÇ I Dönemine Ait Gümüş Halka (Stein)

2.4. HARABE BEZİKAN

2.4.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin yaklaşık 17 km güneyinde, duyduk köyünün yakınlarında yer almaktadır.¹⁰²

2.4.2. Kazı Tarihçesi

İlk kez 1998 yılında Algaze tarafından yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır. 1999 yılında; “İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi” kapsamında M. Tekinalp tarafından kazılara başlanmıştır. Höyük Baraj suları altında kaldığı için kazılara devam edilememiştir.¹⁰³

2.4.3. Stratigrafi

Yapılan çalışmalar sonucunda Geç Antik; Helenistik ve Demir Çağlarına ait tabakalar ortaya çıkarılmıştır.¹⁰⁴

2.4.4. Mimari

Kazı çalışmaları sonucunda höyükte herhangi İTÇ dönemine ait bir yapıya rastlanılmamıştır. Bulunan buluntular neticesinde höyükte bir İTÇ yerleşiminin olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁰⁵

2.4.5. Buluntular

Höyüğün nehre bakan doğu kısmında köylülerin balık tutmak için açtıkları girinti ve oluklardan elde ettiklerini söyledikleri toplamda 23 parça bütüne yakın seramik parçası bulunmuştur. Bunlardan; 8’i çanak, 4 çömlekçik, 2 kadeh, 3 şişe, 1 yonca ağızlı testi ve 3 yüksek ayaklı kaba ait ayak ile 2 adet ayaklı çanaktır. Elde edilen seramik örneklerinin bölgedeki diğer yerleşim yerlerinde bulunan İTÇ III dönemine ait seramiklere benzemesi burada bir İTÇ yerleşiminin olabileceği ihtimalini arttırmıştır.¹⁰⁶

¹⁰² A. Oğuz, Alp vd., “Harabebezikan Excavation: 1999 Season”, İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Koruma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları, ed. Numan Tuna-Jean Öztürk-Jale Velibeyoğlu, (Ankara: ODTU, 2001), 401.

¹⁰³ Alp, “Harabebezikan”, 401.

¹⁰⁴ Alp, “Harabebezikan”, 401.

¹⁰⁵ Alp, “Harabebezikan”, 401-437.

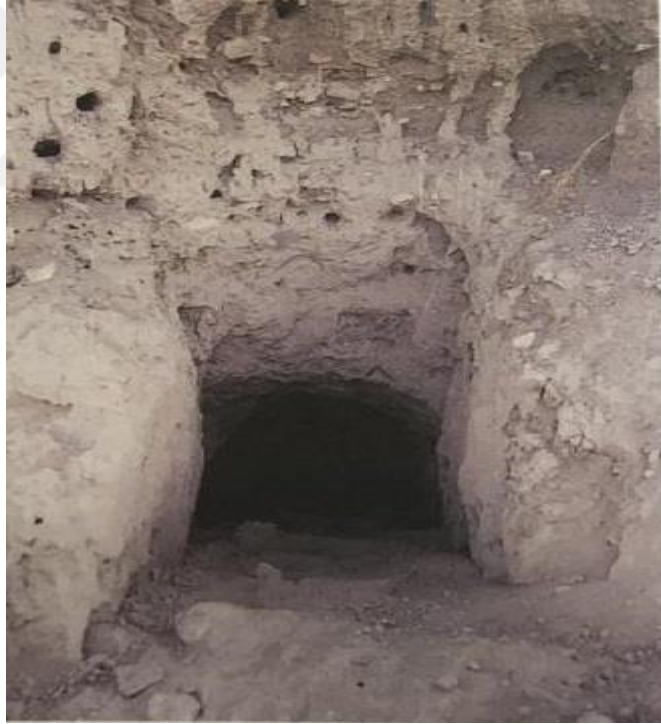
¹⁰⁶ Alp, “Harabebezikan”, 405.

2.4.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Harabe Bezikan höyükte yapılan kazıların kısıtlı olması ve buluntuların az olması sebebi ile herhangi bir değerlendirmenin yapılması uygun olmayacaktır.

Res. 22: Harabe Bezikan, Güneyden Genel Görünüş (A. Oğuz, Alp)

Res. 23: Harabe Bezikan, Nehre Bakan Kısımda Balıkçıların Oyduğu Girinti (A. Oğuz, Alp)

Res. 24: Harabe Bezikan, Höyükte Bulunan İTÇ Kapları (A. Oğuz, Alp)

2.5. HARRAN HÖYÜK

2.5.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa il merkezinden 44 km güneydoğusunda bulunan günümüz Harran kasabasının ortasında bulunan bir höyüktür. Burası Belih vadisinin üst kısmında bulunan ve 50x30 km boyutlarında olan Harran ovasındaki yüzlerce höyükten sadece birisidir.¹⁰⁷

2.5.2. Kazı Tarihçesi

İlk kez 1950 yılında Seton Lloyd ve W.Brice'ın gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında saptanmış ve 1959 yılında D.S. Rice tarafından kazılarına başlanmıştır. 1983 yılından itibaren Nurettin Yardımcı tarafından kazı çalışmaları yürütülmüş ve 2006'ya kadar devam etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ TAY, "Harran Höyük"

[http://tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1267&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1267&html=ages_detail_t.html&layout=web), erişim: 3 Ocak 2019.

¹⁰⁸ TAY, "Harran Höyük" erişim: 3 Ocak 2019.

2.5.3. Stratigrafi

Höyükteki tabakalanmaya göre M.Ö. 5000'den Eyyubiler dönemine kadar kesintisiz bir yerleşim görmüştür. Nurettin Yardımcı başkanlığında ki kazılar daha çok İslami Dönemi aydınlatmaya yönelik yürütülmüştür. Prehistorik dönemi aydınlatmaya yönelik olarak ilk kez Rice'in derin sondajı ile gelişme kaydedilmiştir.¹⁰⁹

2.5.4. Mimari

İTÇ dönemine ait mimari özellikler çok az bilinmekle beraber yapılan sondaj çalışmalarıyla bir takım veriler elde edilmiştir. Üçüncü bin yılın ortalarında Er Hanedanı II-III tarihlenen II. tabakada taş temelli, duvarları oval ve yarı dörtgen biçimli kerpiç duvarlara sahip mekânlar bulunmuştur. MÖ. 3. Bin yılın sonuna tarihlenen Akad kralı Sargon veya Ur III dönemlerine ait III. ve IV. tabakalarda yapılar keşfedilmiştir. III. tabakadaki yapıda taş temelsiz büyük kerpiç bir yapı IV. tabakada ise karışık bir takım küçük kerpiç yapılar ortaya çıkmıştır. Ancak kazı alanının darlığından mimari çerçeve tam olarak çizilememektedir.¹¹⁰

2.5.5. Buluntular

Höyüğün II. tabakasında yapılan sondaj neticesinde bulunan çanak çömlekler yapılan incelemeler sonucunda “stoneware” olarak tanımlanan ince mal; erken Habur malı; devetüyü yalın maldan parçalar ve az sayıda tüm kap bulunmuştur. İnce mal olarak tanımlanan bu çanak-çömlekler el yapımı olup; açık ve koyu gri ve kırmızımsı renkte, arıtılmış hamurlu, iyi pişirilmiş hafif açkılanmış örneklerdir. Bu grup 18 m²'de daha çok bulunmakla beraber İbrik, kâse, çömlek, dar ağızlı kaplar bu grup maldan üretilmişlerdir. Ayrıca bu çanak-çömlek grubunun Aşağı Yarımca; Tell Chuera, Tell Brak, Şagar Pazar, Arbit, Mezan gibi yerleşme yerlerinde bulunduğu tespit edilmiştir.¹¹¹

2.5.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Yapılan arkeolojik araştırmalar prehistorik dönem ile ilgili bizlere çok veri vermese de Mari ve Ebla tabletlerinde bu yerleşim yeri ile ilgili prehistorik dönem yazılı bilgiler bizlere sunulmaktadır. Bu bağlamda M.Ö 2. binde Mari ve Ebla tabletlerinde ismi Har-ra-na veya Ha-ra-na şeklinde zikredilen bir şehrin varlığı

¹⁰⁹ TAY, “Harran Höyük” erişim 3 Ocak 2019.

¹¹⁰ Kay, Prag, “The 1959 Deep Sounding at Harran in Turkey”, *Levant*, 2/1 (Kasım 2013): 75-76.

¹¹¹ Prag, “The 1959 Deep Sounding”, 78.

bilinmektedir.¹¹² Ebla ve Mari yazıtlarından anlaşılana göre bu iki güçlü şehir çevresinde bulunan diğer yerleşim yerlerine karşı bir hegemonya yarışı içerisindeydiler. Archi'nin okumalarına göre Harran bu dönemde Ebla ile değiş tokuş ticareti içerisinde bulunan bağımsız bir şehir görünümündeydi. Yapılan bu değiş tokuş yine tabletlerden öğrenildiği kadarıyla Harran'dan Ebla'ya; gümüş, altın, bronz, kumaş ve hayvanların verildiği yönündeydi. Yapılan bu ticaret hacminin küçük olması aslında siyasi ilişkileri sürdürme amacından başka bir şey değildi. Harran kraliçesi, Ebla kraliçesinin doğum yapması sebebiyle, Ebla'ya resmi bir ziyarette bulunduğu tabletlere kaydedilmiştir.¹¹³ Ebla metinlerinde ismi sıklıkla geçen “Zugalum” Harran şehrinin esas yöneticisi sayılmaktaydı. Ebla hanedanı ile olan aile bağlarının da etkisiyle güçlenen Zugalum'un sembolik olarak “*badalum*” sıfatıyla anılan kocasından daha geniş yetkilere sahip olduğu belirtilmektedir. Ebla kralı Irkab-Damu'nun çok sayıda kızının olduğu ve hanedanlar arası evlilik yolu ile siyasi ilişkilerin geliştirildiği ve Zagalumun bu yol ile Harran Kraliçesi olduğu bilinmektedir.¹¹⁴ Harran kenti M.Ö. 8. yüzyıl sonlarında II. Sargon döneminde bir takım imtiyazlar alarak 7. yüzyıl da son Asur başkenti olarak görev yapmıştır. Harran, 6. yüzyıl'dan itibaren rakip devletlerle imparatorluklar arasında, sınır bölgesinde yer alan kilit bir şehir olarak kaldı. Kent üzerindeki siyasi kontrol, 13. yüzyıl sonlarına kadar birçok kez el değiştirdi, Kent sakinleri tarafından, Moğol istilaları ve Eyyubi Hanedanlığının yıkılmasıyla terk edildi.¹¹⁵

¹¹² Nurgül, Yıldırım, Anadolu'da Bulunan Yeni Asur Devri Tabletleri (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 113.

¹¹³ Andrew T., Creekmore, “Landscape and Settlement in The Harran Plain, Turkey: The Context of Third Millennium Urbanization”, *American Journal of Archaeology*, 2/122, (Nisan 2018): 181.

¹¹⁴ Emre, Erdan, “İÖ 24-9. Yüzyıllar Arası Önasya'nın Kadın Yöneticileri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/3, (Mart 2016): 15-26.

¹¹⁵ Creekmore, “Landscape and Settlement”, 184.

Res. 25: Harran Höyük Kuş Bakışı Görünümü (Andrew T., Creekmore)

2.6.HASSEK HÖYÜK

2.6.1. Yeri ve Konumu

1991’de Atatürk baraj gölü suları altında kalmadan önce Urfa ili; Siverek ilçesine bağlı Yukarı Tillakin ile Aşağı Tillakin köylerinin ortasında olup Fırat nehrinin güneyinde yer almaktaydı.¹¹⁶

2.6.2. Kazı Tarihçesi

Kazılarına ilk kez 1978 yılında başlanmış olup, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Münih Üniversitesi işbirliği ile B. Hrouda ve M.R. Behm-Blancke başkanlığında 1986 yılı kazı sezonu sonuna kadar sürdürülmüştür.¹¹⁷

2.6.3. Stratigrafi

Son Kalkolitik dönemin sonlarına doğru kalıntılarla beraber İTÇ I-II dönemlerine ait yerleşim yerleri saptanmıştır. Batı ve Doğu tarafında açılan açmalarda İTÇ yerleşmelerinin oldukça geniş bir alana yayıldığını göstermektedir.¹¹⁸

¹¹⁶ Manfred, Behm, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1981), 103-104.

¹¹⁷ Behm, “*III. Kazı Sonuçları*”, 103-104.

¹¹⁸ Behm, “*III. Kazı Sonuçları*”, 103-104.

2.6.4. Mimari

Hasek Höyük M.Ö. 2900 ile 2700 yılları arasında İTÇ I dönemi ile alakalı verileri bizlere sunmaktadır. Höyüğün 4-1 katmanındaki korunmuş yapı kalıntıları tek odalı konutlara ait olup bu konutlar dar ve çakıl döşeli sokaklara açılır. Bu yapılar arasında bodrum katı olan kalın temelli bir yapı öne çıkar. Höyüğün orta kesiminde bulunan yapının ise olasılıkla bir kule ev olabileceği düşünülmektedir. Yer yer 2 metre kalınlığında olan sur duvarları yaklaşık bir hektar büyüklükteki bir yukarı şehri çevrelemektedir. Oval biçimli sur içinde boş ve çakıl döşeli avluların yanı sıra çok sayıda yapı yer alır. Buradaki yapıları kaplayan kalın kül tabakası burada çıkan büyük bir yangına işaret etmektedir.¹¹⁹

Höyüğün batı yamacın birbiriyle ilişkili herhangi bir yerleşim yerine rastlanılmamıştır. Eski çağdan günümüze yamacın hırpalanması ve fırtınalara maruz kalması buradaki toprak kaymalarını daha da etkin bir hale getirerek tahrip etmiş olabilirdi. Nitekim batı yamacında bulunan ve çocuk ölüsü içeren Pithos mezarları burada da bir yerleşmenin varlığını kanıtlamaktadır. Bulunan bu mezarlar doğu-batı yönünde dizilmiş olup mezar kapakları doğuya bakmaktadır. Gömülen çocuk cesetleri ise sol tarafa yatırılmış olup hoker pozisyonunda gömülmüştür.¹²⁰

2.6.5. Buluntular

Hasek Höyük'teki çanak çömlek şekilleri arasında, burun askılı kavanozlar, devrik ağızlı kavanozlar ve Uruk ile ilgili formlar bulunur. Bunun yanı sıra çeşitli biçimdeki kadehler ve yemişlikler yer alır.¹²¹ Bunlar saklı astarlı bezemeler ile yapıldıkları gibi, çark ile yapılmış kırmızı kil astarlıda olabilmekteydi. Saklı astarlı keramik geleneği neredeyse tüm İTÇ I yerleşimlerinde görülmektedirler. Kalkolitik yapı katmanında devrik ağızlı kâseler çok sayıda bulunmuştur. Bu kâselerin içlerinde genellikle yanmış ahşap parçaları ve kül bulunmuştur. Bazı kâselerin içerisinde de küçükbaş hayvanlara ait kemik parçalarına rastlanılmıştır. İlginç bir diğer buluntu ise küçük bir pişmiş toprak levhasıdır. Bu levha kabartma olarak çivi mozaik bezeme

¹¹⁹ Manfred Behm, "Hasek Höyük", *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 142.

¹²⁰ Behm vd., *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 106.

¹²¹ Helwing, Barbara, "Cultural Interaction at Hasek Höyük, New Evidence from Pottery Analysis" *Paléorient*, 25/1, (Temmuz 1999): 95.

örneğini gösterir. Hem İTÇ I tabakalarında, hem de Son Kalkolitik yapıda, açıkça amulet özelliği gösteren kolye uçlarına rastlanmıştır.¹²²

Küçük buluntu toplulukları arasında en önemlileri olarak görülenler arasında; yuvarlak biçimli, siyah taştan çaprazlama düzenlenmiş yaprak motifli bir damga mühür yer alır. Yine İTÇ I dönem katmanında büyük kül çukurunda pişmiş bir silindir toprak mühür bulunmuştur. Bu mühür üzerinde iki sığırı dizginlerinden tutan bir erkek motifi resmedilmiştir. Aynı tasvirdeki mühür baskısını bir büyük çömlek parçası üstünde bulunmuştur. Yine aynı motif, bu kez, bir saklı astar bezemeli çömlek üstünde bulunmuştur. Bu durumdan anlaşılacağı üzere bu tip mühürlü kaplar Hassek Höyüğün yöresel üretim malları olduğunu açıkça göstermektedir.¹²³

2.6.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

M.Ö. 4. binin ilk yarısında büyük kentlerin ve yönetim sistemlerinin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemlerde Fırat havzası üzerinden kervan yolları ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Mezopotamya da olduğu gibi büyük devletlerin ticaret kolonileri kurulmaktaydı. Hassek Höyük tam olarak bu döneme ait tipik bir erken Sümer yerleşmesidir.¹²⁴

Hassek Höyükte bulunan; Uruk çanak-çömleğinin tipik temsilcileri olarak kabul edilen kırmızı astarlı kaplar ve eğri ağızlı basit şişelerin hem güney Mezopotamya'da hem de Orta Fırat havzasında rastlanılması zaman dizinsel ve kültürel olarak bağlantılarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yerleşmede günlük yaşamı ve ekonomik uğraşları yansıtan; silindir mühürler, amuletler, tunç ve pişmiş toprak iğneler, tezgâh ağırlıkları, ağırşaklar, taş ağırlıklar gibi buluntular şekil olarak uruk geleneğini yansıtmaktadır. Kuzey Suriye ile Güneydoğu Anadolu arasında ki arkeolojik çalışmalar dikkate alındığında, Erken Sümerlilerin Geç Uruk döneminde, yaklaşık olarak M.Ö. 3100 yıllarında Torosların eteğindeki bölgelerde yaşayanlarla ilk karşılaşmaları ile Hassek höyükte kurulan Uruk istasyonu aralarında en az 400 yıl vardır. Bu iki kültür bölgesinin etkileşimi için uzun bir zamandır. Bu nedenle her iki kültür grubunun da aynı mekânda ve aynı zamanda yaşaması akla yatkın bir fikirdir.

¹²² Behm vd., "III. Kazı Sonuçları Toplantısı", 106.

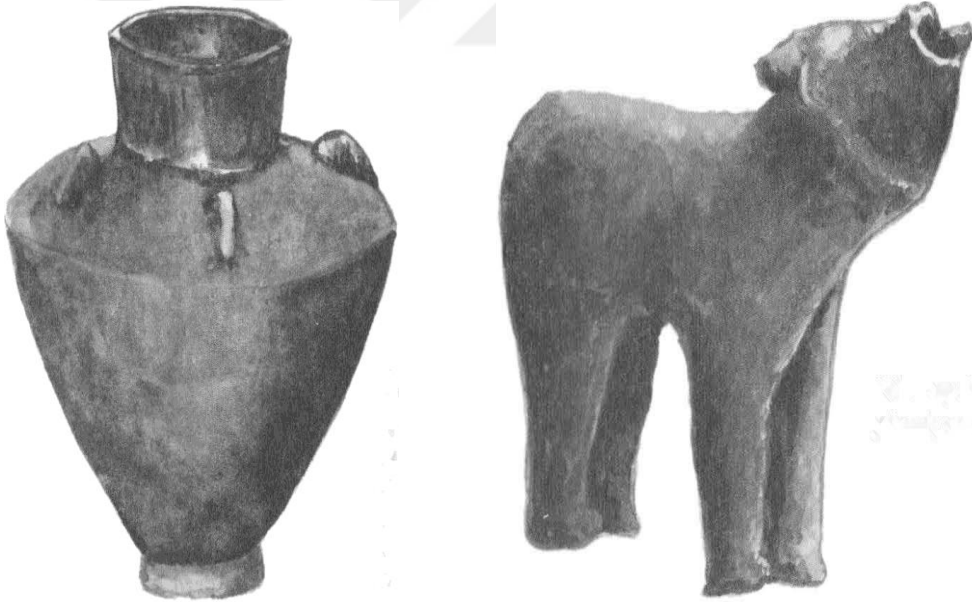
¹²³ Behm vd., "III. Kazı Sonuçları Toplantısı", 107.

¹²⁴ Celal, Tuna, *Mağaradan Kente Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri*, 1.bs. (Ankara: İletişim Yayınları, 2000), 88.

Buradaki Uruk yerleşmesi tahminlere göre yaklaşık 100 yıl sürmüştür ve yerleşim yeri deprem ve ardından gelen bir yangınla terkedilmiştir.¹²⁵

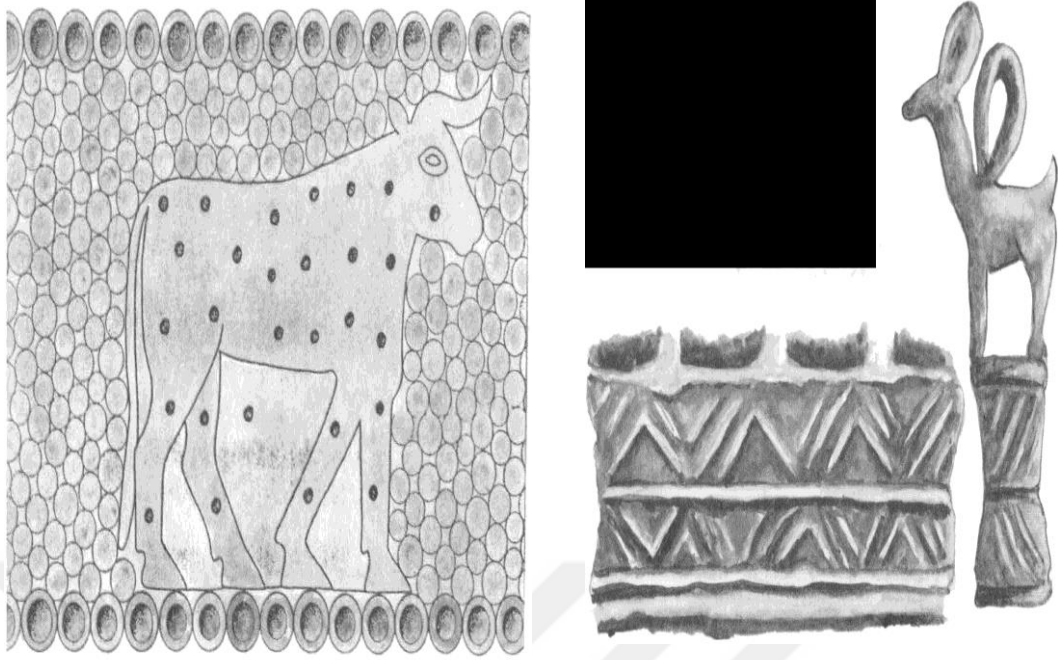

Res. 26: Hassek Höyük Kuş Bakışı Görünümü (Manfred Behm)

Çiz. 4: Hassek Höyük İTÇ I Dönemi Tutamaklı Bir Kap ve Ayı Biçimli Pişmiş Toprak Kap (Celal Tuna)

¹²⁵ Behm, "Hassek Höyük", 143.

Çiz. 5: Çivi Mozaik Pano (Sol) ve Oval Silindir Mühür (Sağ) (Celal Tuna)

2.7. KAZANE HÖYÜK

2.7.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa ilinin 4 km Güneydoğusunda yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu'nun; Yukarı Mezopotamya'nın kuzey stepleriyle birleştiği yerde bulunmaktadır.¹²⁶

2.7.2. Kazı Tarihçesi

1992 yılında P. Wattenmaker başkanlığında kazılara başlanmıştır. Höyükteki tabakalamayı belirlemek için üç ayrı bölgede çalışılmıştır.¹²⁷

2.7.3. Stratigrafi

Kazane Mevkii olarak bilinen höyüğün ve alanının; Son Neolitik, Halaf Dönemi, Son Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı yerleşimlerine maruz kaldığı hem yüzey araştırmaları hem de kazılarla belirlenmiştir.¹²⁸

¹²⁶ Wattenmaker, Patricia, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1996), 82.

¹²⁷ Patricia, "XVIII. Kazı Sonuçları", 82.

¹²⁸ Patricia, "XVIII. Kazı Sonuçları", 82.

2.7.4. Mimari

1992’de başlanılan kazılarda Kazane, höyük yerleşmesi dışında aşağı şehir ve dış şehir olarak büyük ve sürekli iskân gören bir merkez konumundadır. C (Aşağı Şehir) alanında bulunan yapı kompleksi iki ana mimari bileşenden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi; Beş metre kalınlığında bir dış taş temel duvarı, bir ikincisi de anıtsal bir özelliğe sahip iç kerpiç kompleksidir. Doğu-Batı istikametinde uzanan bir yüzü sıvalı olan dış duvarın yaklaşık 50 m uzunluğunda olduğu görülmektedir. Kuzey-Güney istikametine uzanan duvardan ancak 18 m gün ışığına çıkarılabilmektedir. Yapının toplamda 900 metrekare olduğu belirlenmiştir. Yapım tekniğinde temelin iç ve dışında daha iri taşlar, ortasında ise daha küçük taşların bulunduğu belirlenmiştir. Temel 1 m kalınlığında üç sıralı olarak bulunmuştur. Bu temelin üst kısmında kerpiç tuğlaların varlığı belirlenmiştir. Bu kompleksin içerisinde 13 metrelik bir geçit bulunmaktadır. Bu geçidin her iki yanındaki duvarlar birkaç kez büyük taşlarla yenilenmiştir. Kerpiç yapı içerisindeki kazılar her ikisi de üçüncü binyılın ortasına uzanan iki yapı katını ortaya çıkarmıştır. Üst yapı katının tahrip olmasına karşılık alt yapı katı daha iyi bulgular sunmaktadır. Bu iki mekânın doğusundaki odada kül, kömür ve karbonize olmuş tahıl taneleri çok sayıda ele geçirilmiştir.¹²⁹

F alanında yani dış şehirde işlik alanı olarak kullanılacak yerlerde yapılan kazılarda taş temelli yapının bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Buranın iç şehirdeki üst yapıyla çağdaş olduğu düşünülmektedir. Yine bu yapıdan çıkan bulgulara göre burasının kumaş dokuma yeri olabileceği varsayılmaktadır.¹³⁰

2.7.5. Buluntular

Höyükte İTÇ I evresine ait pervaz dudaklı kapların parçaları bu evrenin varlığına dair bir kanıt oluşturmaktadır. Aşağı şehirdeki kazı çalışmalarında İTÇ II tarihlenen ve diğer yerleşim yerlerinde görülen tüm kaplar ve parçalar ortaya çıkarılmıştır. Basit yalın mal; yatay saklı astar bezemeli mal; metalik/taş mal; bant/kuşak boya bezemeli mal; lekeli banyo astarlı mal gibi seramiklerden parçalar toplanmıştır. Bezemeli mal örneklerin %30 gibi yüksek bir oranda karşımıza çıkması endüstrinin ilginç sonuçlarından biridir. Olasılıkla; boya bezemeli maldan kapların; yerleşmedeki çömlekçiler tarafından üretildiği yorumu yapılabilir. Ele geçen diğer

¹²⁹ Patricia, “XVIII. Kazı Sonuçları”, 84.

¹³⁰ Patricia, “XVIII. Kazı Sonuçları”, 86.

buluntular ise; Yonga taş endüstrisi örnekleri; kaba taş aletler, tunç iğne, bakır dikiş iğnesi gibi buluntular az sayıda da olsa ele geçirilmiştir. Yine dış şehir kazılarında ele geçirilen koyun, keçi ve sığır kemiklerinin bulunduğunu belirtmekte fayda vardır.¹³¹

2.7.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Kazane Höyük, dördüncü bin yılda Geç Kalkolitik döneme ait karmaşık bir yerel ekonominin varlığını desteklemektedir. Üçüncü binyıl ortalarında Kazane, kamu mimarisine sahip bir şehirdi ve oldukça uzmanlaşmış bir zanaat ekonomisine sahipti. Höyükte her iki alanda da bulunan mimariden yola çıkılarak anıtsal yapıların olduğunu söyleyebiliriz. Aşağı şehirde bulunan seramikler göz önüne alındığında, buradaki ilk mimarinin Akad döneminde oluşturulduğunu söylemek mümkün olacaktır. Yine aşağı şehirde bulunan sur duvarının, dış tehditlere karşı bir güvenlik önlemi olarak inşa edildiği varsayılmaktadır. Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'nun üçüncü bin yıldaki kentsel genişlemesi ani bir değişimle karşımıza çıkarken, Kazane'den elde edilen bulgular buranın daha yavaş bir kentleşme süreci olduğunu bizlere göstermektedir.¹³²

Res. 27: Kazane Höyük Deve Tüylü Astarlı İTÇ- I Pişmiş Toprak Kâse (Şanlıurfa Müzesi- Foto: Muhammed İkbâl İLCİ)

¹³¹ Patricia, "XVIII. Kazı Sonuçları", 84-86.

¹³² Patricia, "XVIII. Kazı Sonuçları", 87.

Res. 28: Kazane Höyük İTÇ-II Dönemi Konik Topuzlu Bronzdan İğne (Şanlıurfa Müzesi- Foto Muhammed İkbal İLCİ)

2.8. KURBAN HÖYÜK

2.8.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa ilinin Bozova ilçesinde bulunan Kurban Höyük, Atatürk barajı suları altında kalmadan önce Cümcüme köyünün 2 km kadar güneyinde, Fırat nehrinin güney kıyısında yer almaktaydı.¹³³

2.8.2. Kazı Tarihçesi

1977 yılında M. Özdoğan'ın yüzey araştırmalarıyla keşfedilen Höyük 1980 ile 1984 yılları arasında Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nden L. Marfoe'nun başkanlığında; beş yıl süreyle Atatürk Baraj Gölü altında kalacak yerleşmeleri kurtarma projesi kapsamında kazılmıştır. Höyük alanın oldukça geniş bir yer tutması, kazılarında geniş bir alanda yapılmasına yol açmış ve höyüğün tam tabakalanması ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra Güneydoğu Anadolu'daki diğer yerleşim yerlerinin de tarihlemesinde yardımcı olmuştur.¹³⁴

¹³³ Leon, Morfoe, *IV. Kazı sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982), 95.

¹³⁴ Morfoe, "*IV. Kazı sonuçları*", 95.

2.8.3. Stratigrafi

Marfoe; höyük tabakalarını yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde sıralamaktadır; I. Tabaka; Orta Çağ (M.S. 12-13. yy), II. Tabaka; Erken Abbasi (M.S. 9-10. yy), III. Tabaka; İTÇ'dan Orta Tunç Çağına Geçiş, IV. Tabaka; İTÇ II-III evreleri, V. Tabaka; İTÇ I dönemi, VI. A-B Tabakası; Son Kalkolitik Dönem, VII. Tabaka; Orta Kalkolitik Çağ, VIII. Tabaka; İlk Kalkolitik Çağ (Orta ve Son Halaf Dönemi)¹³⁵

2.8.4. Mimari

Kurban Höyüğün İTÇ I dönemi ile önceki Son Kalkolitik dönem arasında mimari yönden belirgin farklar olmasına karşılık seramik yönünden gözle görülür bir fark yoktur. Buradaki kazılarda yedi yerleşim yeri tespit edilmiştir. Tespit edilen yerleşim yerlerinden hiçbiri bir hektardan büyük değildir.¹³⁶

Yapılan kazılarda İTÇ başına tarihlenen V. Tabaka Kuzey Höyüğün olduğu yere denk gelmektedir. Burada avlusu taştan döşenmiş büyük bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Höyükte birkaç yüzyıl bir yerleşim olmamış ve M.Ö. 3. bin yılın ortalarında IV. Tabaka olarak bilinen yerde yerleşim mimarileri görülmüştür. Bu tabakanın; A,B ve C olmak üzere üç alt evresi vardır. IV-C evresi güney höyük ve boyun kısmına yayılmıştır. IV-B evresi ise her iki tepede de çok geniş bir alanda saptanmıştır. Çevresini sur ile kaplayan büyük bir yapının olduğu merkezi yerleşim ile bu merkezi çevreleyen daha az yerleşimlerden teşkil olan mahalleler ile karşılaşmıştır. Dış alanlar daha çok ışık mekânlar olarak görev görmüşlerdir. Yerleşim birçok yönden bir kent görünümündedir. Bir sonraki yapı katı olan IV-A evresinde sıkışık düzende küçük yapıları mekânlar yer almaktadır. Her iki yapı evresinde de kerpiç sur duvarlar bu mekânları korumaktadır. C evresi olarak bilinen kısımda ise aralarında üstü açık avlular bulunan yapılar bir sokağa doğru açılmaktadır.¹³⁷

Belirli bir süre sonra IV-A yerleşimi IV-B ye göre daha da küçülmüştür. Nüfus güney höyüğü üzerine yoğunlaşmıştır. İTÇ III den OTÇ I e geçişi gösteren III. Tabakada yerleşim boyutları daha da küçülmüştür. Bu tabakanın kazıları geniş bir alanda açıldığı için iyi bilinmektedir. Mimari kalıntılar ise günümüze iyi bir konumda

¹³⁵ Marfoe, "IV. Kazı sonuçları", 96-98.

¹³⁶ Azer, Keskin, Relating Architecture to Social Complexity In The Early Bronze Age: Southeastern Anatolia (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 2001), 30.

¹³⁷ Guillermo, Algaze, "Town And Country In Southeastern Anatolia: The Stratigraphic Sequence At Kurban Höyük", *The University of Chicago Oriental Institute Publications*, 2/110, (Aralık 1990): 429.

gelmiştir. Yapı temelleri düzenli dizilmiş kireç taşlarından inşa edilmiştir. Bu yapı tabanları sıkıştırılmış kilden yapılmakla beraber tüm yapılar 8 blokta toplanmıştır. Aralarda sokaklar, avlular ve bir takım açık alanlar vardır.¹³⁸

2.8.5. Buluntular

Çanak-çömlek buluntularında V. tabakadan itibaren daha önceden görülen Mezopotamya etkisi kaybolmuştur. Seramiklerde yerel bir etki gözlenmektedir. Çarkçı yapımı ince yalın mal, kendinden astarlı mal ve kaba mal gibi üç ayrı örnek mal grubu vardır. IV. Tabakada, boyalı mal örnekleri azalmıştır. Fıçı biçimli kaplar ve küplerin yanı sıra Kuzey Suriye ile ilişkiyi gösteren üç kulplu mutfak kapları yaygındır.¹³⁹

2.8.6. Sosyo-Kültürel Değerlendirme

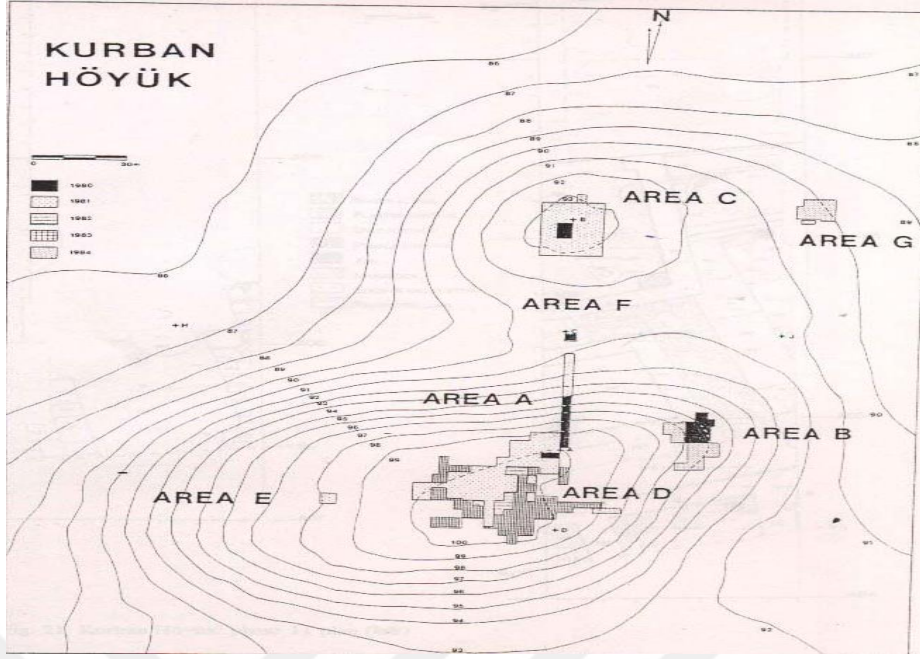
Kurban Höyüğün İTÇ evrelerinden olan kronolojik olarak eskiden yeniye doğru olan IV ve V evrelerindeki tabakalardan IV-B tabakasında yoğun bir yerleşim görülmekle beraber tam bir kent olma izlenimi vermektedir. Nitekim İTÇ II-III dönemlerinde (IV-B Evresi) bölgesel bir ekonomiye sahip olduğu açıktır. Bölgedeki diğer yerleşim yerlerinden tam anlamıyla veriler gelmeden Kurban höyüğün diğer büyük alanlarla olan bağlantılarının niteliğini belirlemek oldukça zor olacaktır. Karmaşık bir ekonomiye sahip olan Kurban Höyükteki seramiklerle beraber bölgedeki diğer küçük alanlarda bulunan ve yüksek bir standardizeye sahip seramikler aslında zanaat ustalığının geliştiğine dair kanıtları bizlere sunmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁸ Algaze, "Town And Country", 430.

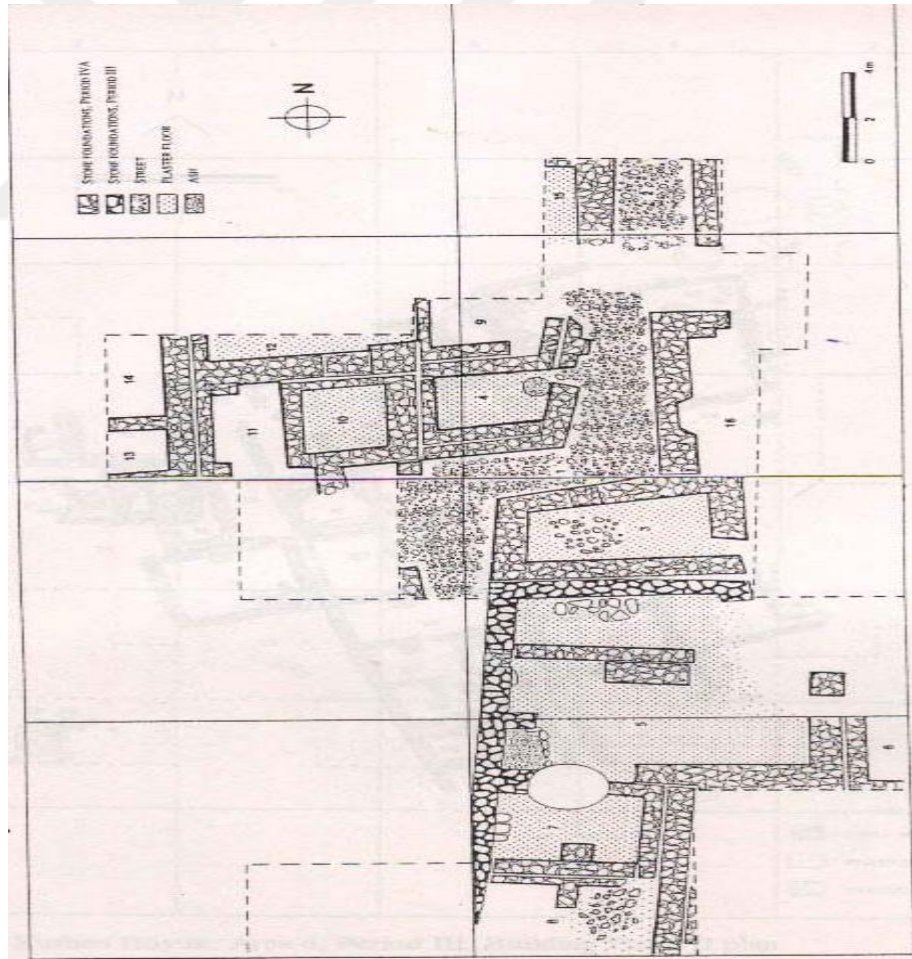
¹³⁹ TAY,

[http://tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2015&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2015&html=ages_detail_t.html&layout=web), erişim: 10 Ocak 2019.

¹⁴⁰ Wattenmaker, Patricia, "Town and Village Economies in an Early State Society", *Paléorient*, (Haziran 1987):120-121.

Çiz. 6: Kurban Höyük Çevre Alanı ve Kazı Bölgeleri (Algaze)

Çiz. 7: Kurban Höyük B alanı, IV-A Dönemi Mimari Planı (Algaze)

Res. 29: Kurban Höyük A Alanı Tahkimat Duvarı ve Bitişik Yapılar (Algaze)

Res. 30: Kurban Höyük A Alanı IV-B evresi Tahkimat Duvarı Arkasındaki Mimari Kalıntılar (Algaze)

Res. 31: Kurban Höyük A Alanı IV-B Evresi Çakıllı Ocak Bulunan Oda (Algaze)

Res. 32: Kurban Höyük A Alanı, IV-B Evresi, Gömülü Kavanoz, Sıva Döşemeli Tezgah, Platform ve Çukurların Bulunduğu Oda (Algaze)

2.9. LİDAR HÖYÜK

2.9.1. Yeri ve Konumu

Lidar Höyük, Şanlıurfa ilinin kuzeybatısında, Bozova ilçesinin 60 km güneyinde yer alan bir höyüktür. Konik biçimli Lidar Höyük yaklaşık 30 metre yüksekliktedir ve teraslarıyla birlikte yaklaşık 650 metre çapında bir yerleşim alanını kapsar.¹⁴¹

2.9.2. Kazı Tarihçesi

1979 yılında saptanan höyük yine aynı yıl içerisinde Alman Arkeolojisi Enstitüsü ve Heidelberg Üniversitesi adına Prof. Dr. Harald Hauptmann başkanlığında Atatürk Barajı suları altında kalacağı 1987 yılına kadar kazıları devam etmiştir.¹⁴²

2.9.3. Stratigrafi

Höyük kazılarından elde edilen verilere göre İTÇ ortalarından Ortaçağ ve MS. 13. yy' a kadar kesintisiz bir yerleşim görmüştür. Bu höyük kazıları ile ilgili olarak Kazı Sonuçları Toplantısında yayınlanmış bir bildiri bulunmamaktadır.¹⁴³

2.9.4. Mimari

Yamaçtaki en eski yerleşim tabakası İTÇ II dönemine tarihlenir ve burada bahsi geçen İTÇ dolguları 11 metre kalınlığına ulaşır. 14 tabakadan oluşan bu dolgu çanak çömlek buluntularıyla M.Ö 2 bin 800 ile 2 binli yıllar arasında 8 farklı evrede temsil edilmektedir. Belirlenen en eski iskân yeri Fırat nehri boyunca uzanan ve kerpiç tuğlalarla örülü bir sur duvarı ile çevrelenmiştir. Sur duvarın arkasında bulunan, duvarları kerpiçten tek odalı ve yuvarlak planlı evlerde, ortasında çukurlaştırılmış ateş yeri bulunan bir ocak bulunmaktaydı. Ayrıca evlerin dış kısımlarında kubbeli fırınlarda yer almaktaydı. Üst tabakalarda ise tek odalı mekânlardan taş temelli, kerpiç duvarlarla örülü çok odalı yapılara geçilmiştir. İTÇ geç dönemlerine doğru duvarlar taş ve pitos parçalarıyla balıksırtı tekniğinde örülmüş yapılarla karşılaşmaktadır. Höyüğün güneyinde, yerleşim alanının dışında çömlekçi atölyeleri ile 19 fırın açığa çıkarılmıştır. Yerleşim yerindeki çömlekçi atölyelerinde görülen büyük depo küpleri ve Suriye kökenli ince hamurlu ve açık renkli çanak çömleklerin yanı sıra bu döneme özgü ticari bir amaca sahip olan boya bezemeli kaplar çömlekçi ustaları tarafından yine

¹⁴¹ Harald, Hauptmann, "Lidar Höyük", *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 176.

¹⁴² Hauptmann, "Lidar Höyük", 176.

¹⁴³ Hauptmann, "Lidar Höyük", 176.

bu atölyelerde üretiliyordu. Bu tür ticari amaçla yapılan kaplar, onu yapan ustasına ait bir takım işaretleri ve silindir mühürleri bünyesinde barındırmaktaydı.¹⁴⁴

2.9.5. Buluntular

Höyükte İTÇ II dönemine tarihlenen 200 taş sanduka mezar bulunmuştur. Ölülerin hoker biçiminde gömüldüğü mezarlarda genellikle kap kaçağa rastlanılmaktadır. Ayrıca İTÇ'ın geç evrelerine tarihlenen oda mezarlar bulunmuştur. Bu mezarların içerisinde bulunan birden fazla gömü, zaman içerisinde mezarların tekrar tekrar açılıp kullanıldığının bir göstergesidir. Tüm bunların yanı sıra Suriye kökenli ince hamurlu, açık renkli çanak çömlek ve boya bezemeli kaplar ele geçirilmiştir.¹⁴⁵

2.9.6. Sosyo-Kültürel Değerlendirme

Lidar Höyük M.Ö. 3. binyıldan itibaren, Mezopotamya da oluşan ilk şehir devletleri arasında yer alır. Harran ve Tiritiş gibi büyük yerleşmeler ile Ebla gibi şehir devletleriyle yakın ilişkilerinin olduğu aşikârdır. Bir sur duvarı ile tahkim edilmiş olan Lidar Höyük olasılıkla Toroslara geçişi ve dağlardaki hammadde kaynaklarını güvence altına almaktaydı. İTÇ son evresindeki en son yerleşim yeri bir yangınla son bulur öyle ki Orta Fırat havzasındaki birçok yerleşim yeri bu evrede böyle yangınlardan etkilenmiştir. Bu yangınların M.Ö. 2 bin 230- 2 bin 90 yılları arasında son bulan Akad Krallığından dolayı mı yoksa Dicle'nin doğusundan, Fırat Havzasına giren Hurrilerden mi kaynaklandığı bir muammadır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Hauptmann, "Lidar Höyük", 176.

¹⁴⁵ Hauptmann, "Lidar Höyük", 176.

¹⁴⁶ Hauptmann, "Lidar Höyük", 176.

Res. 33: Lidar Höyük İTÇ II, Sur Duvarı ve Evler (Matcheld J. Mellink)

Res. 34: Lidar Höyük İTÇ II, Bir Ev Kompleksi (Matcheld J. Mellink)

Res. 35: Lidar Höyük İTÇ II Genel Mimari Görünümü (Matcheld J. Mellink)

Res. 36: Lidar Höyük İTÇ II Çanak Çömleği (Matcheld J. Mellink)

2.10. NEVALİ ÇORİ

2.10.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa İlinin, Hilvan ilçesinin batısında Güluşığı köyünün yaklaşık 750m kuzeybatısında yer almaktadır.¹⁴⁷

2.10.2. Kazı Tarihçesi

1980 yılında H.Gebel tarafından yapılan yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiş ve 1983 yılından H. Hauptmann tarafından kazılarına başlanmıştır. Kazılar, Nevali Çori I ve Nevali Çori II olmak üzere iki alanda gerçekleşmiştir. Nevali Çori bilindiği üzere Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem için önemli bulgular vermiştir.¹⁴⁸

2.10.3. Stratigrafi

Bu höyükteki tabakalanma yukarıdan aşağıya doğru; Roma Dönemi, İTÇ, Kalkolitik Çağ ve Neolitik Çağ olmak üzere sıralanır. Yerleşim yeri 1992 yılında baraj suyu altında kalmıştır.¹⁴⁹

2.10.4. Mimari

Neolitik Döneme ait çok ciddi bulgular veren bu kompleksin içinde bulunan taş sütunlar aynı zamanda Göbekli Tepe yerleşiminde kazılanlara benzerlik göstermektedir. Höyüğün H/J açmasında İTÇ I dönemine ait çok odalı bir yapı kalıntısına rastlanılmıştır. Yapı teraslama tekniğiyle yapılmış olup iki inşa evresine sahiptir. Duvarlar kireç taşlarıyla inşa edilmiş ve Ana oda 4.30 m uzunluğunda ve 3.16 m genişliğindedir. Oda tabanında altıgen şekle benzer depo çukurları bulunmaktadır. 1.50 m boyutlarında bir ön odada bulunan taş sanduka mezarda, hoker tarzı gömülmüş bir kadın iskeleti bulunmuştur. Yine aynı mezar içinde herhangi bir ölü hediyesi bulunmamıştır. Bu iki odadan başka iyi korunamamış başka yapılara da rastlanılmıştır. Örnek olarak batıda kilden bir seki, ocak yeri ve yuvarlak bir biçimde tabanı taş döşeli ateş yeri gösterilebilir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ TAY, "Nevali Çori"

[http://tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2311&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2311&html=ages_detail_t.html&layout=web), erişim: 15 Ocak 2019.

¹⁴⁸ TAY, "Nevali Çori" erişim 15 Ocak 2019.

¹⁴⁹ TAY, "Nevali Çori" erişim 15 Ocak 2019.

¹⁵⁰ Adnan, Mısır, "II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri", (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1991), 202.

2.10.5. Buluntular

Nevali Çori İTÇ dönemine ait H/9 açmasında 2 tane daha taş sanduka mezar bulunmuştur. Bu mezarların yönü güney-kuzey olarak belirlenmiştir. İçlerinde kötü korunan kadın iskeletlerine rastlanılmıştır. Mezar hediyesi olarak açık renkli bir kap, iki kırmızı kupa, bronzdan yapılmış süs eşyaları ve spiral bir iğnenin yanı sıra beyaz taşlardan yapılmış bir kolye bulunmuştur. Bulunan buluntuların tümü Hassek Höyük ve Kurban Höyükteki buluntularla ciddi bir benzerlik göstermektedir.¹⁵¹

2.10.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Nevali Çori'nin Neolitik dönemde bir kült alanı olarak kullanıldığına dair görüşler mevcuttur. Nitekim Göbekli Tepe de olan heykellerin benzerinin burada çıkması bu görüşü desteklemektedir. Neolitik Döneme tarihlenen bir kült binasının mevcudiyeti ve bu binanın iyi bir işçilikle inşa edilmesi verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yine Neolitik döneme tarihlenen büyük monolitik taşların kullanılması anıtsal mimarinin bir temsilcisidir. İTÇ döneminde ise aktif bir kült alanı olarak kullanılmadığı bilinmekle beraber yerleşim görmesi bu bölgenin aslında her dönem yerleşime uygun özellikler taşıdığını göstermektedir. Nitekim tatlı su kaynaklarına yakınlığı da bunda önemli bir etkendir.¹⁵²

¹⁵¹ Mısır, “*II. Müze Kurtarma*”, 201.

¹⁵² Tobolczyk, Marta, “The World’s Oldest Temples in Göbekli Tepe and Nevali Çori”, World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium,(Prag, 13-17 Haziran 2016), ed. Marian Drusa vd., (Prag: Procedia Engineering, 2016), 1402-1404.

Res. 37: Nevalı Çori Genel Görünüm (Marta Tobolczyk)

Res. 38: Nevalı Çori Kült Alanı (Marta Tobolczyk)

Res. 39: Nevalı Çori Göbekli Tepe Benzeri Taş Sütun, Arkeolog H. Hauptmann (Marta Tobolczyk)

2.11. SURTEPE

2.11.1. Yeri ve Konumu

Yerleşim yeri, Birecik ilçesinde, Fırat nehrinin sol kıyısında, Birecik Barajı'nın dört kilometre aşağısında yer almaktadır.¹⁵³

2.11.2. Kazı Tarihçesi

1989 yılında Algaze tarafından yapılan yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiş ve 2000-2001 yıllarında İspanya Alicante Üniversitesi Geç Prehistorya Bölümü tarafından Şanlıurfa Müzesi nezaretinde kazılarına başlanmıştır. Yerleşim yeri yaklaşık olarak 250 metrekarelik bir alanı kapsamakta ve 3 metrelik bir derinliğe inilmiştir.¹⁵⁴

2.11.3. Stratigrafi

Yerleşim yerinde; Orta Kalkolitik (Ubeyd), Geç Kalkolitik, İTÇ I ve Demir Çağı (Akhamenidler) dönemine ait buluntulara ulaşılmıştır.¹⁵⁵

2.11.4. Mimari

Surtepe Höyükte Uruk dönemi verileri iki ana başlık altında ele alınabilir; 1- Orta Uruk dönemi 2- Geç Uruk dönemi olarak. Geç Kalkolitik Dönem ile İTÇ geçiş

¹⁵³ J.Gill, Fuensenta vd. , *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2002), 105-106.

¹⁵⁴ Fuensenta vd., “*XXIV. Kazı Sonuçları*”, 106-107.

¹⁵⁵ Fuensenta vd., “*XXIV. Kazı Sonuçları*”, 106-107.

dönemi arasında bir boşluk olup olmadığı kesin değildir. 2001 kazılarında İTÇ dönemine ait kerpiçten yapılan duvarlar ve büyük bir platform bulunmuştur. Kerpiç tuğlaların standart ölçüleri 40x40cm'dir.¹⁵⁶ Buradaki dış mimaride beyazımsı sıva tabakası bulunan birkaç alan bulunur. İTÇ zamanında kullanılan yüksek teras platformu, dini açıdan ritüel bir amaç için kullanıldığı varsayılmaktadır.¹⁵⁷

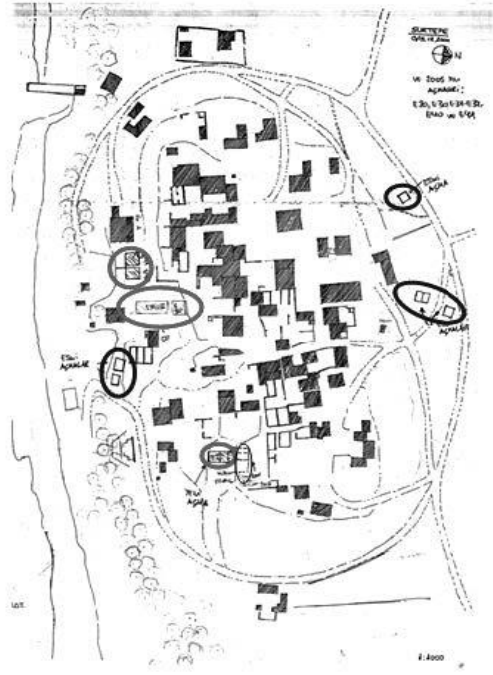
2.11.5. Buluntular

E-40 ve E-41 de yapılan açmalarda Uruk dönemine ait çoğunlukla gri veya kırmızı tür seramiklere ulaşılmıştır. Bunlar genellikle Birecik orjinli Uruk mallarıdır. Yine bu açmalarda elde edilen hayvan kemikleri çoğunlukla keçi ve koyun kemikleridir. Höyükte taş endüstrisi oldukça fazladır. Çeşitlendirilmiş aletlerin yanı sıra obsidiyene alışık olunmamasına rağmen rastlanılmıştır. Uruk döneminin sona ermesiyle beraber Kuzey Mezopotamya'da bolca görülen göz idolleri ile aynı karaktere sahip, iri gözlü bir pişmiş toprak idol bulunmuştur. Yine Uruk stilinde çok tipik bir silindir mühür elde edilmiştir. Bir diğer önemli buluntu ise Güney Irak ve Suriye'deki Geç Uruk evrelerine ait olan olası bir tablete rastlanılmıştır. Burada tanrı En karakterinde bir kral papazı ve kemer tasviri olan pişmiş toprak figüre rastlanılmıştır. Geç Kalkolitik döneminin sona ermesiyle beraber İTÇ başlarında bölge yeniden düzenlenmiş ve mimari planlar değiştirilmiştir. Her iki dönem arasında bir boşluk olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak böyle bir ara evre var ise de çok kısa sürmüş olmalıydı.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Fuensenta vd., "XXIV. Kazı Sonuçları", 106-107.

¹⁵⁷ J.Gill, Fuensenta vd., "XXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı" (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), 462.

¹⁵⁸ Fuensenta, "XXVIII. Kazı Sonuçları", 461-462.

Surtepe Sketch plan

- Operations 2005
- Former operations

Çiz. 8: Surtepe 2005 Yılı Taslak Planı (J.Gill, Fuensenta)

Res. 40: Surtepe Höyük E-40 ve E-41 Açmaları (J.Gill, Fuensenta)

Res. 41: Surtepe Höyükte bulunan Kil Tablet (J.Gill, Fuensenta)

Res. 42: Surtepe Höyük Pişmiş Toprak Figür ve Silindir Mühür (J.Gill, Fuensenta)

2.12. ŞAVİ HÖYÜK I-II

2.12.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin 11 km güneyinde Fıratın doğu sınırında yer almaktadır. Çapı yaklaşık 75 m olmakla birlikte oviden yüksekliği yaklaşık 15 m'dir.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Reinhard, Dittmann, *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.2, (Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003): 247.

2.12.2. Kazı Tarihçesi

Yerleşim yeri 1989 yılında Algaze tarafından yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır. 2000 ve 2001 yıllarında R.Dittmann tarafından kazı çalışmalarına başlanılmıştır.¹⁶⁰

2.12.3. Stratigrafi

Höyüğün güney eğiminden aşağıya doğru inen bir basamak çukurundan stratigrafik bir sekans elde edilmiştir. Seviyelerin ardışık olması başlangıçta birkaç kronolojik birime bölünmüştür;

A-Son Dönem ve İslami Dönem, 0-3. Aşamalar

B-Orta-Geç Demir Çağı Başlangıcına Kadar, 4-8. Aşamalar

Ca- Geç Tunç Çağının Başlangıcı ve Orta Tunç Çağının Sonu, Aşama 9

Cb- Orta Tunç Çağı, 10-13. Aşamalar

Da- Erken/Orta Tunç Geçiş Dönemi,14-16. Aşamalar

Db- 17-20. Aşamaları temsil etmekle beraber İlk Tunç Çağının sonunu işaret etmektedir.¹⁶¹

Şavi Höyük II olarak adlandırılan alan ise Şavi Höyük I'den küçük bir vadi ile ayrılmaktadır. Buradaki kazılar yine R.Dittmann tarafından gerçekleştirilmiştir. Tabakalanma İTÇ, Son Kalkolitik Dönem ve Halaf Dönemlerine aittir.¹⁶²

2.12.4. Mimari

D-b evresi, 20. Aşamada bilinmeyen bir fonksiyona sahip iki taş duvarla karşılaşıldı. Bu duvarlar taşların arasına çamur veya harç katılmadan inşa edilmiş ve 2 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Kesin olmamakla birlikte duvarların kullanım amacı ya tahkimat duvarı ya da iki dış yapının duvarı olarak işlev görmekteydi. Bu duvarların üstünde kerpiç tuğla bulunamamıştır ancak bir sonraki aşama olan 17 ve 16. Evreler arasında kerpiç tuğla izlerine rastlanılmıştır.¹⁶³

¹⁶⁰ Reinhard, Dittmann, *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.2, (Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003): 247.

¹⁶¹ Reinhard, Dittmann vd., "A Glimpse at the History of Şavi Höyük I", *Beniamino Segre*, 0/117, (Temmuz 2007): 159.

¹⁶² Alan, Greaves vd., "Archaeology in Turkey: The Stone, Bronze and Iron Ages", *Tüba-Ar*, 0/7, (Haziran 2004): 135.

¹⁶³ Dittmann, Reinhard, "A Glimpse at the History", 160.

D-a evresinde ilginç bir değişim gerçekleşir. Mimari içselleşmekle birlikte anıtsal veya kale niteliğini kaybeder. C-a,-C-b evrelerinde ise Orta Tunç Çağı I den Orta Tunç Çağı II ye kadar mimari bir kalıntı bulunamamıştır (13-12 aşamalarının farklı seviyelerine eşit), Taşların kesme tekniğine göre 10 ve 9. Aşamalarda tekrardan anıtsal bir nitelik kazanmıştır. 9. Aşamada ise büyük bir yıkımın izlerine rastlanılmıştır. Bu yıkımdan sonra Orta Demir Çağında yeniden yerleşim görmüştür(8.Aşama).¹⁶⁴

Şavi Höyük II de 10x5 ebatlarında açılan açmada İTÇ dönemine ait bir mimari buluntu ile karşılaşmış ancak yoğun tarla sürümünden dolayı yüksek oranda hasar görmüştür. Bunun yanı sıra yine bu döneme ait mezarlar bulunmuştur.¹⁶⁵

2.12.5. Buluntular

İTÇ I dönemi buluntuları oldukça dikkat çekmektedir. Kirlenmiş ve Yıkılmış seramik örneklerinin yanı sıra Suriye tipi çanak-çömleklerde bulunmuştur. Bulunan diğer eşya örnekleri diğer yerleşimlerdeki buluntularla muhteşem bir uyum içerisindedir. Şavi Höyük I de dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise hemen hemen tüm seviyelerde küçük buluntulara rastlanılmamış olmasıdır. Orta Tunç Çağında çoklu dalgalı, çizgi kesimli ve süslemeli seramik örnekleri elde edilmiştir.¹⁶⁶

2.12.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Kazısı yapılan Şavi Höyük I de ortaya çıkartılan tahkimat duvarı ve kale benzeri mimari kalıntılar Kuzey Suriye'deki yerleşimlerle benzerlik içerisindedir. Maddi kültür açısından yine Kuzey Suriye ile ciddi bir benzerlik göstermektedir. Geçiş aşamalarında seramik repertuarında gözlemlenen biçimsel ve tasarımsal değişiklikler tek başına bir değişim değildir. Bu aynı zamanda Çanak-Çömlek üretimi ve kullanımındaki değişikliklerin yanı sıra sosyal alışkanlıklarında değiştığının en büyük göstergesidir. Bu yerleşim yeri Fırat bölgesinin kültürel tarihi açısından önem arz etmeyen küçük bir parça olarak kayıtlarda kalacaktır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Dittmann, Reinhard, "A Glimpse at the History", 160.

¹⁶⁵ TAY, "Şavi Höyük"

[http://tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2750&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2750&html=ages_detail_t.html&layout=web), erişim: 20 Ocak 2019.

¹⁶⁶ Dittmann, "A Glimpse at the History", 160-162.

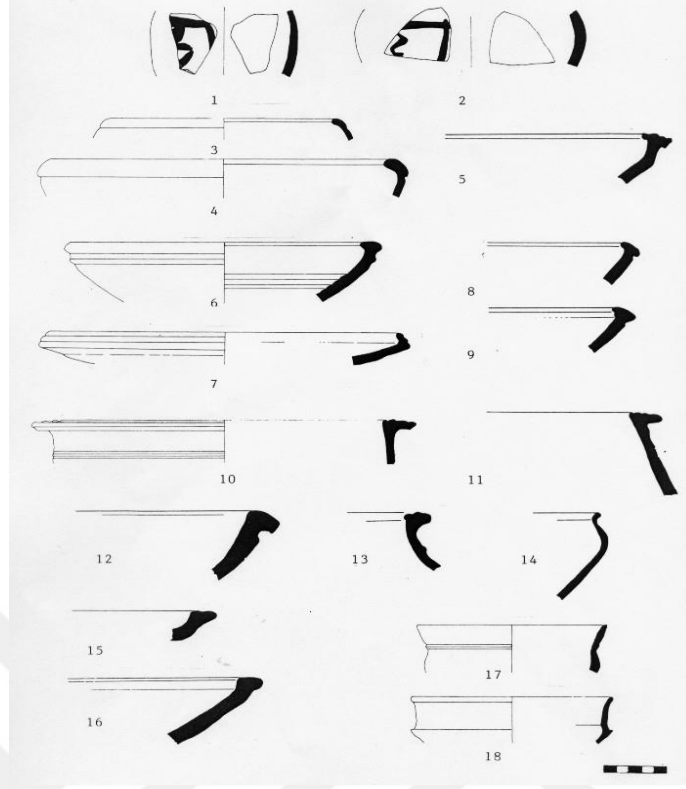
¹⁶⁷ Dittmann, Reinhard, "A Glimpse at the History", 163.

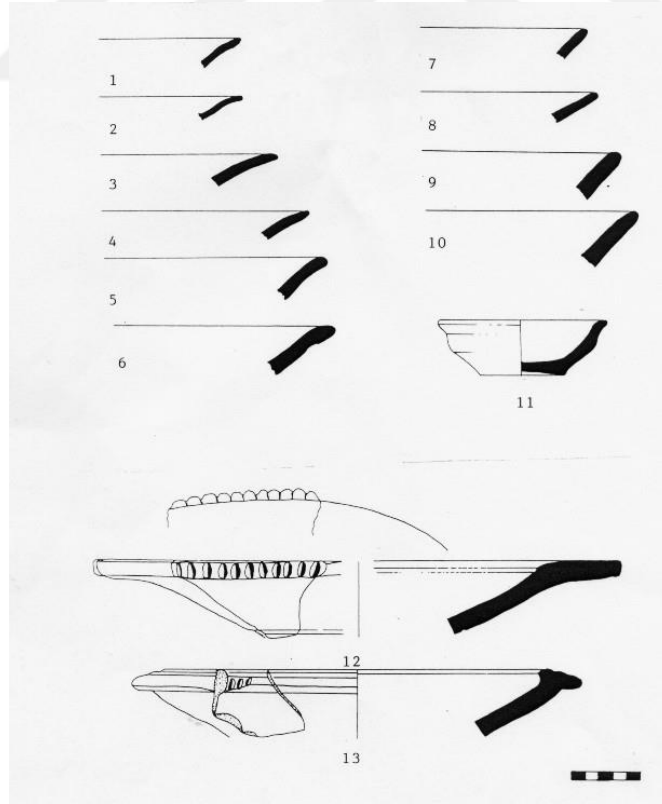
Res. 43: Şavi Höyük I Genel Görünümü (Güneyden) (R. Dittmann)

Res. 44: Şavi Höyük I 9.Aşama Taş Duvarlar (R. Dittmann)

Çiz. 9: Şavi Höyük I Çoklu Dalgalı ve Süslemeli Seramik Parçaları (R. Dittmann)

Çiz. 10: Şavi Höyük I Geç Tunç Çağı Seramiği (R. Dittmann)

2.13. TATAR HÖYÜK

2.13.1. Yeri ve Konumu

Bozova'nın 9 km Kuzeydoğusunda, Titriş Höyüğün 14 km Güneybatısına konumlanmaktadır. İncesu deresinin kenarında olup bu derenin meydana getirmiş olduğu vadinin tabanından 24 m yükseklikte olup, 500x200 m boyutlarında büyük bir höyüktür.¹⁶⁸

2.13.2. Kazı Tarihçesi

1975 yılında Ü. Serdaroğlu; 1977 yılında ise M. Özdoğan tarafından kazıları yürütülmüştür.¹⁶⁹

2.13.3. Stratigrafi

Höyükteki tabakalanma aşağıdan yukarıya doğru; Kalkolitik Dönem, Orta Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı, olasılıkla İkinci Binyıl ve Birinci Binyıl, Helenistik, Geç Roma-Erken Bizans ve Orta Çağ olarak sıralanabilir.¹⁷⁰

2.13.4. Açıklama

Tatar Höyük ile ilgili olarak, "Kazı Sonuçları Toplantısında" yayınlanmış bir bildiriye ulaşılamamıştır. Aşağıda anlatılacak kısmi bilgiler M. Özdoğan'ın 1977 yılı Aşağı Fırat Araştırmaları adlı makalesinden alınmıştır.

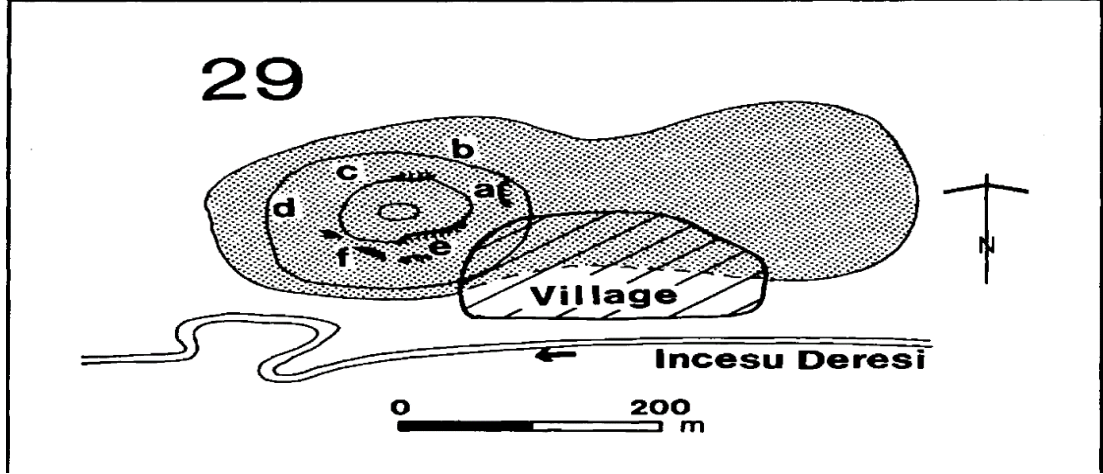
Bu bağlamda höyük haritası çizilmemiş olup aşağıda belirtilecek site krokisi M. Özdoğan'ın 1977' de yayınladığı verilerine dayanacaktır. Buna göre a-f alanları çanak çömlek toplama alanları olarak belirlenmiş ancak bir takım sıkıntılar yüzünden temsili bir eser örneği alınamamıştır. Olası muhtemel seramik parçası aşağıdaki şekilde verilmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Mehmet, Özdoğan, *Lower Euphrates Basin 1977 Survey*, 1. bs. (İstanbul: METU, 1977), Cilt No: 2, 189.

¹⁶⁹ Mehmet, Özdoğan, "Lower Euphrates Basin", 189.

¹⁷⁰ T.J, Wilkinson, "Town And Country In Southeastern Anatolia: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in The Lower Karababa Basin", *The University of Chicago Oriental Institute Publications*, 1/109, (Aralık 1990): 181.

¹⁷¹ Wilkinson, "Town And Country", 181.

Çiz. 11: Tatar Höyük Alan Krokisi (Mehmet Özdoğan)

Çiz. 12: Tatar Höyük a-f Alanlarındaki Olası Çanak Çömlek Parçası (METU)

2.14. TİLBEŞ HÖYÜK

2.14.1. Yeri ve Konumu

Tilbeş Höyük Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin yaklaşık 22 km kuzeybatısında, Fırat nehrinin sol yakasında, günümüz Tilmusa köyünün 2 km kadar kuzey doğusundaydı. Etimolojik olarak Tilbeş kelimesi "Son Tepe" anlamında halk tarafından kullanılmaktadır.¹⁷²

¹⁷² Jesus Gil Fuensanta, *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2002), 131.

2.14.2. Kazı Tarihçesi

1989 yılından Algaze tarafından yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. 1996 yılında İspanya Alicanta Üniversitesi Prehistorya Bölüm başkanı Jesus Gil Fuensanta tarafından kazılarına başlanmıştır. Kazılar 1997, 1998, 1999 yıllarında, Birecik baraj suları gelinceye kadar devam etmiştir devam etmiştir. 2000 yılından sonra Höyük baraj suları altında kalmıştır.¹⁷³

2.14.3. Stratigrafi

Yerleşim yerinde belirlenen tabakalanmaya göre; Kalkolitik Dönem, İTÇ I, İTÇ II, İTÇ III dönemlerinin yanı sıra Demir Çağı, Helenistik, Roma ve İşlam dönemlerine ait yerleşim görüldüğü belirtilmektedir.¹⁷⁴

2.14.4. Mimari

İTÇ I dönemine ait dört farklı alanda toplam 350 metrekarelik bir yerleşim alanı keşfedilmiştir. Bu alanda taş temelli ve kerpiç duvarlı bir mimari bulunmuştur. İTÇ III dönemine ait bir bina, altında kalan önceki döneme ait bir binanın birebir yeniden yapılanmasını temsil ediyordu. Yine bu dönemde 3. Binyıl ortalarında olduğu gibi aynı yönde yerleştirilmiş taş duvarlı çok odalı bir inşa bizleri karşılamaktadır. Ancak İTÇ I ilk aşamasında binanın iç mekânı farklı bir organizasyona sahipti.¹⁷⁵

İTÇ II-III dönemi mimarisi höyüğün güney yamacındaki E4aE3E8 açmasında açıkça görülmektedir. Sahada bulunan transkafkasya ve siyah karaz çanak çömlekleri bu alandan gelmektedir. Bu alanda iki mezar bulunmuştur. Kötü korunan bu mezarlar, çok aşınmış süs eşyaları ve metal parçalar içermekteydi. Fırat Nehri bölgesindeki en sıra dışı buluntulardan biri olarak adlandırılan yanık bina yine bu alanda meydana çıkarılmıştır. Yanmış binadan geriye kapı pervazına sahip dar bir geçitle birbirine bağlı iki oda kalmıştır. Bu odaların iç doğu ve batı duvarları sıvalıdır. Bu bina Batı Anadolu'daki Beycesultan İTÇ III tapınakları ile bir takım benzerlikleri paylaşmakla beraber Anadolu'nun Troya II kültürel özellikleri ile ilgili bazı ortak yönleri vardır.¹⁷⁶

¹⁷³ Fuensanta, "XXIII. Kazı Sonuçları", 131.

¹⁷⁴ Fuensanta, "XXIII. Kazı Sonuçları", 131.

¹⁷⁵ J.G., Fuensanta, "The Tilbes Project (Birecik Dam, Turkish Euphrates)", Euphrates River Valley Settlements, ed. Edgar Peltenburg, (Oakville: Oxbow Box, 2007), 145.

¹⁷⁶ Fuensanta, "The Tilbes Project" 147-148.

Tilbeş Höyükteki Geç Tunç Çağı mimarisi, çok odalı bir yapı planı olan ve “Büyük Bina” olarak adlandırılan bir binada ortaya çıkarılmıştır. Bu bina hem yerel kullanımı hem de kamusal olarak kullanımıyla dikkat çekmektedir. Bina, bazı alanlarda 1 metre genişliğinde taş duvara sahipken diğer alanlarda 2 metre genişliğe ulaşmıştır. Bu yapının klasik öncesi dönemde bir takım hiyerarşik düzeni temsil eden bir kamu binası olduğu tahmin edilmektedir. Fuensanta, bu varsayımın dayanağı olarak alandaki kaliteli çanak çömleklere ve mimari özelliklere dayandırmaktadır. Yine höyüğün güney yamacındaki açmada İTÇ IV evresine ait bir bina ortaya çıkarılmıştır. Sıra dışı bir şekilde, 2 metreye kadar korunmuş ve iyi döşemeler ve taş duvarlara sahip bir dizi küçük yapı bu binaya eklenmektedir. Taş duvarlar arasında siva bulunması, bunların üzerine kerpiç tuğlaların konulabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Buradaki planlar buranın oldukça uzun bir süre yerleşim gördüğü ve sürekli bir inşa gördüğü yönündeydi.¹⁷⁷

2.14.5. Buluntular

Höyüğün güney yamacındaki açmada ortaya çıkartılan bina içerisinde İTÇ I dönemine ait; saklı astarlı kaplar ile beraber sade ve basit eşyalar bulunmuştur. Yine aynı alanda İTÇ II dönemine tarihlenen Transkafkasya kökenli, Siyah Karaz çanak çömleklere bulunmuştur. İTÇ II döneminde yanmış bina içerisinde kazılan mezarlarda metal parçalar elde edilmiştir. Bu binada bulunan yanmış tohumların muhtemelen arpa olduğu düşünülmekte olup, ana odanın ortasındaki alçak bir kare şeklindeki ocak üzerinde dağılmıştır. Bu oda zemininde, kil boynuzu ve hayvan boynuzu, olasılıkla keçi boynuzu ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu boynuzları, Diamant ve Rutter gibi bazı bilim adamları dinsel bir ritüel aracı olarak tanımlamazlar. Geç Dönem İTÇ buluntuları arasında yazılı bir seramik parçası bulunmuştur. Fuensanta’ya göre parça üzerindeki çivi yazılı girintiler, kavanozun kapasitesine atıfta bulunma ihtimalini arttırmaktadır. Geç dönemde ele geçirilen diğer küçük buluntular; Orak bıçaklar, pişirme kapları, iğneler, model araba tekerlekleri ve küçük silolar olarak sıralanabilir. Ayrıca çanak-çömlek parçaları da İTÇ dönemine ait klasik Kuzey Mezopotamya mallarıydı.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Fuensanta, “The Tilbes Project” 148-149.

¹⁷⁸ Fuensanta, “The Tilbes Project”, 145-149.

2.14.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Fırat'ın iletişim ve ticaret yolundaki yeri, potansiyel olarak Tilbeş Höyüğü çok önemli bir alan haline getirmekteydi. Öte yandan Tilbeş Höyük, aynı bölgede bulunan diğer yerleşim yerleri olan; Tilvez ve Surtepe'nin idari merkezi olmadığı anlaşılmaktadır. Fuensanta'ya göre; gerçek merkezin Surtepe olma ihtimali daha kuvvetlidir.

Tilbeş höyük ilk aşamalarında belki de farklılaşmış ve uzmanlık alanları olan büyük bir köy konumundaydı. Bu höyük İTÇ I dönemi bölgesel kalıpların anlaşılması konusunda önem arz etmektedir. Tilbeş Höyükteki İTÇ boyunca “yanmış bina” katmanları, hem Anadolu hem de Kuzey Mezopotamya unsurlarıyla karışık bir kültürün kanıtıdır. Bu kanıtların detaylandırılması, yalnızca Güney Mezopotamya'ya veya Transkafkasya kültürlerine bakarak değil, Anadolu'nun batısındaki kültürler ile de kıyaslanma ihtiyacını doğurmaktadır. Geç dönem buluntuları bu dönemde Birecik bölgesinde kayda değer bir nüfusun varlığını göstermektedir.¹⁷⁹

Res. 45: Tilbeş Höyük E4aE3E8 Açması (J.Gill, Fuensanta)

¹⁷⁹ Fuensanta, “The Tilbes Project”, 149-150.

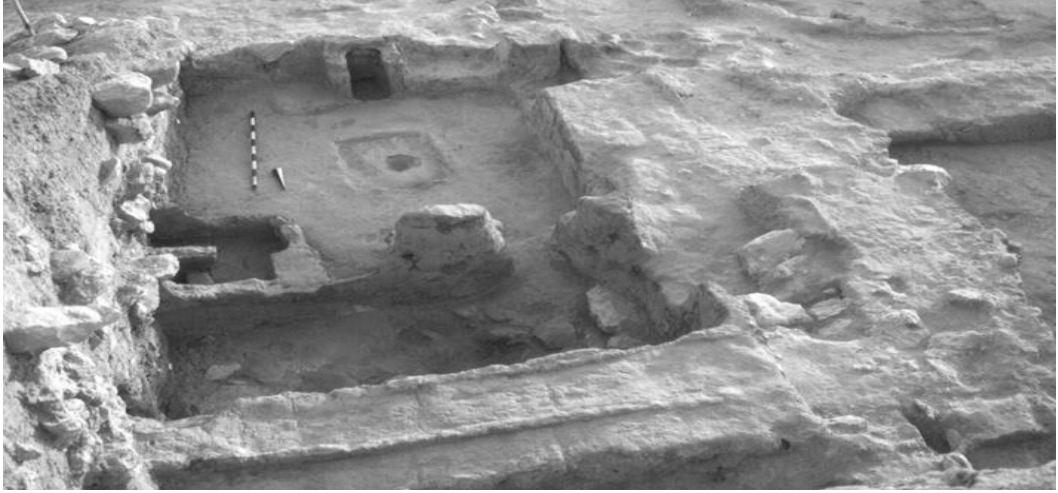
Res. 46: Tilbeş Höyük, Geç Kalkolitik Dönem yapı ile İTÇ I Mezar (J.Gill, Fuensenta)

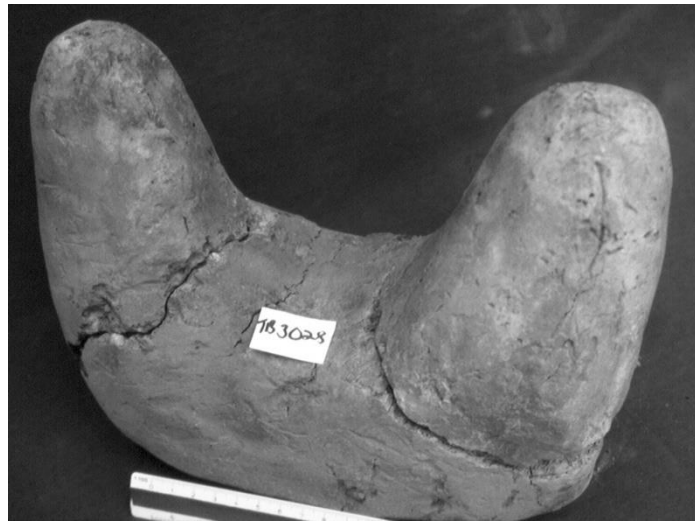
Res. 47: Tilbeş Höyük İTÇ II Binası E4 Açması (J.Gill, Fuensenta)

Res. 48: Tilbeş Höyük Geç Dönem “Büyük Bina” Açması (J.Gill, Fuensenta)

Res. 49: Tilbeş Höyük İTÇ II-III Dönemi “Yanmış Bina” (J.Gill, Fuensenta)

Res. 50: Tilbeş Höyük İTÇ III Kil Boynuz (J.Gill, Fuensenta)

Res. 51: Tilbeş Höyük Ninova Benzeri Küçük Bezemeli Kap (J.Gill, Fuensanta)

2.15. TİLVEZ HÖYÜK

2.15.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin kuzeybatısında bulunan Tilvez köyünde yer almaktadır. Boyutları itibariyle küçük bir höyüktür.

2.15.2. Kazı Tarihçesi

1998 yılında G.Fuensanta başkanlığında Tilbeş kazı ekibi tarafından küçük bir sondaj ile kazılmıştır.¹⁸⁰

2.15.3. Stratigrafi

Höyükte İTÇ I-II-III dönemlerine ait tabakalanma ve kalıntılar elde edilmiştir.

2.15.4. Mimari

Bölgenin kuzey-batı yamacında bulunan alanda İTÇ I dönemi mimarisi oldukça aşınmış bir durumda keşfedilmiştir. Mimari anlamda en iyi kalıntıları veren İTÇ III dönemidir. Bu dönemde bir takım taş temelli mimari seviyeleri elde edilmiştir. Buradaki binalar 80 cm çapında duvarlara ve büyük taş temellere sahipti. Duvar düzenleri binaların çoğunda güney ve kuzey olarak standart bir şekilde görülmektedir.¹⁸¹

¹⁸⁰ Fuensanta, "The Tilbes Project", 145.

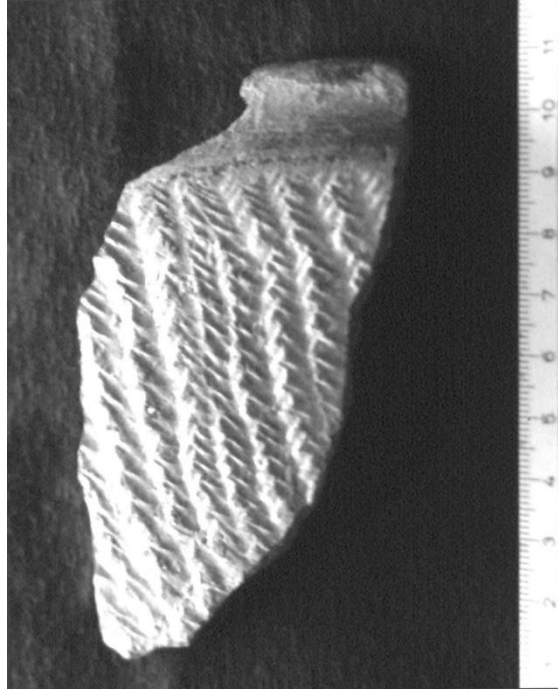
¹⁸¹ Fuensanta, "The Tilbes Project", 146.

2.15.5. Buluntular

İTÇ I buluntuları arasında saklı astarlı kaplar, düz basit kaplar ve uzun boylu kadehler elde edilmiştir. Bu döneme ait bir kabartma bezemeli bir seramik parçası bulunmuştur. Bu parça Ninova benzeri hatlarıyla dikkat çekmektedir. İTÇ II dönemine tarihlenen bir kavanoz parçası ve Mezopotamya grubu boyalı mallar bulunmuştur. İTÇ III dönemine tarihlenen ve İç Batı Anadolu'ya özgü olan kırmızı cilalı seramik örnekleri de keşfedilmiştir. Yine bu dönemdeki çanak-çömlek parçaları Tilbeş Höyük ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu alanda yetişkin mezarları da bulunmuştur.¹⁸²

2.15.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Tilvez Höyükte elde edilen buluntulardan yola çıkarak diğer İTÇ yerleşim yerlerine göre daha küçük bir yerleşim yeri olduğunu söylemek mümkündür. Mimari anlamda İTÇ I dönemi ile ilgili bulgular tahrip olsa da İTÇ III dönemi genel anlamda diğer yerleşim yerleri ile aynı mimari düzendedir. Buluntular arasında elde edilen Ninova kabartma bezemeli seramik parçası uzun mesafe ticaretin var olduğunun göstergesidir. Bunun yanı sıra İç Batı Anadolu'ya özgü olan kırmızı cilalı seramik örneklerinin varlığı bu görüşü destekler niteliktedir.

Res. 52: Tilvez Höyük Ninova Benzeri Kabartma Bezemeli Vazo Parçası (J.Gill, Fuensenta)

¹⁸² Fuensanta, "The Tilbes Project", 146.

2.16. TİTRİŞ HÖYÜK

2.16.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa il merkezinin 36 km kuzeyinde, Titriş Köyünün hemen batı yanında yer almaktadır.¹⁸³

2.16.2. Kazı Tarihçesi

1990 yılında T.J. Wilkinson tarafından yapılan yüzey araştırmalarında belgelenmiştir. 1992 yılında G. Algaze tarafından kazılarına başlanmış ve 1998 yılına kadar devam etmiştir. Titriş Höyük yaklaşık 35 hektarlık geniş bir alan üzerine kurulu olup “Alt Şehir” ve “Dış Şehir” olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. Titriş Höyük genel olarak tanımlanacak olursa, ticaret yolu üzerinde bulunan ve gelişmeye müsait küçük bir şehir konumundaydı.¹⁸⁴

2.16.3. Stratigrafi

Höyükteki tabakalanma İTÇ I dönemine ait az buluntular vermiş olsa da İTÇ II ve İTÇ III dönemlerine ait buluntular ve yapı evreleri elde edilmiştir. Bunun yanı sıra yüzeyde Demir Çağı ve Roma Dönemine tarihlenen parçalar bulunmuştur.¹⁸⁵

2.16.4. Mimari

Höyükte kazı çalışmaları daha çok dış şehirde yoğunlaşmıştır. Burada bir sokağın her iki tarafına hizalanmış ve dış şehri koruyan büyük bir sur duvarı ile dört yapı birimi ortaya çıkarılmıştır. Buradaki mimari yönü genel olarak kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmaktadır. Teraslama sistemi olarak, binalar için ana taşıyıcı duvarlar görevi gören, istinat duvarlarının arkasına inşa edilmiş platformlardan oluşmaktaydı. Dış şehirde görünen iç mimari, nadiren sıvalı olmakla beraber, kısmen korunan kerpiç bir üst yapıyı destekleyen taş temellerden oluşmaktaydı. Duvarların kalınlığı 35 cm ile 65 cm arasında olup, genel olarak 45 cm olarak görülmektedir. Bulunan, dört yapı biriminden olan IV. Yapı Birimi kuzeybatı ve güneydoğuda birbirine dik açılı iki cadde ile sınırlandırılmış iyi planlanmış bir ev bloğunun parçasıdır. Güneyde, IV. Yapının bazı bölümleri çeşitli üretim faaliyetleri için ortak bir mimari alanı ortaya çıkarmıştır. IV. Yapı Birimi ev içi bir işleve hizmet etmemekle

¹⁸³ Guillermo, Algaze, “Research at Titriş Höyük in Southeastern Turkey: The 1999 Season”, *Anatolica*, (Ocak 2001): 23-24.

¹⁸⁴ Algaze, “Research at Titriş Höyük” 25-26.

¹⁸⁵ Algaze, “Research at Titriş Höyük” 23-24.

beraber dış şehrin İTÇ III evresine aittir. Bu yapı birimi yaklaşık olarak 434 metrekarelik bir alanı kaplayan, neredeyse trapez olan oldukça geniş bir ev kompleksiydi. Bu birimin zemininde toplamda 25 oda bulunmuştur. Algaze bu odaları A-D olmak üzere dört ayrı alana bölmüştür. Batıdaki A alanı en küçüğüdür ve 53 metrekarelik bir alanı kapsar. Bu alan doğrusal bir şekilde birbirine bağlanmış üç odadan oluşmaktaydı. Sektörün ortasında yer alan B alanı, 171 metrekarelik alanıyla binanın en büyük bölümüdür. Buradaki merkez avlu dikdörtgen şeklindedir ve 7x8 metre boyutlarındadır.¹⁸⁶

Sektörün kuzey köşesinde bulunan C alanı ise 102 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Bu alan dikdörtgen bir avlunun doğu tarafındaki iki odadan oluşmaktadır. Duvarlardaki sıvalar iyi korunmuş olup, oda içerisinde bir fırın vardır. Binanın doğu köşesinde bulunan D alanı ise 107 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Genel anlamda bu bölümde yiyecek ihtiyacının hazırlandığı görülmektedir.¹⁸⁷

Yukarıda açıklanan mimari planların asıl gündeme getirdiği konu Yapı Birimi IV'ün bir evden çok çeşitli üretim amaçları için kullanılması odağındaydı. Algaze'e göre M.Ö. 3. binyılda standart bir sosyal sınıfın olmadığına dair kanıtların olmasına rağmen, geniş bir ailenin alt gruplarının bu alana yerleştirilmesiydi. Ancak yine Algaze'e göre bu görüş beraberinde birçok sorunu da kendisiyle getirmektedir. A ve C alanlarındaki ana odaların direkt olarak caddeye ve avluya açılıyor olması aile mahremiyetini ihlal ettiğini ve yakın doğudaki ev mimarilerinde durumun böyle olmadığı yönündeydi. B alanındaki mimari plan dış şehirdeki diğer mimari yapı ve aşağı şehirdeki mimari yapıyla aynı modeli izlemektedir. Bu planın karakteristik özelliği olarak, Geç Uruk döneminden bu yana yaygın bir olgu olan merkezi avlu değil, alan girişinin karşısında düzenlenmiş olan iki büyük dikdörtgen odadır. Aynı kanatta bulunan bu iki oda ile birlikte büyük bir değişim görülmektedir. Algaze'e göre bu değişim, binayı yapan inşacıların mimari modele tamamen saygı duymak yerine ihtiyaçları doğrultusunda daha geniş bir avluya sahip olmayı seçmeleriyle açıklanmaktaydı. Muhtemelen Erken Hanedanlık I döneminden itibaren kullanılan ve IV. Yapı Birimi de dâhil olmak üzere Titriş Höyükteki ve diğer yerleşmelerdeki İTÇ III iç yapılarının avlu merkezli planı aslında Sümer kültürünün bir yansımasıdır.

¹⁸⁶ Algaze, "Research at Titriş Höyük" 25-26.

¹⁸⁷ Algaze, "Research at Titriş Höyük" 27-28.

Buradaki bina planının görünümü, M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısında Mezopotamya'daki kültürler arası alışverişin kanıtı mahiyetindedir.¹⁸⁸

Aşağı şehirde yapılan kazı çalışmalarında İTÇ yerleşimlerine ait buluntular elde edilmiştir. Burada bulunan bir binanın stratigrafisi aşağıdan yukarıya doğru, İTÇ I, İTÇ II ve İTÇ III olarak sıralanmaktadır. Bu alanda İTÇ'dan önce herhangi bir yerleşimin olduğuna dair kanıtlar bulunamamıştır.¹⁸⁹

2.16.5. Buluntular

Dış şehir kazılarında odalar içerisinde günlük kullanım aletlerinin yanı sıra, ocaklar, alçak platformlar, depolama amaçlı çukurlar ve yer altı mezarları bulunmuştur. Bu buluntuların yanı sıra birçok çanak-çömlek parçaları elde edilmiştir. Dış şehirdeki IV. Yapı Biriminin, 11 ve 9 numaralı odalarının girişlerine yakın bir mezar bulunmuştur. Bu mezar, Algaze'e göre her ne kadar 3-4 yaşlarındaki bir çocuğa ait parçaları içeriyor olsa da hane halkının ortaklaşa kullandığı bir mezarlık olabileceği yönündeydi. Dış şehirdeki C biriminde 11 numaralı odada yapılan analizler sonucunda yüksek bir yoğunlukta yanmış hayvan kemikleri içermektedir. Bu kemiklerin varlığı bu alanın gıda hazırlama ve tüketime ayrıldığını göstermektedir. Aşağı şehirde 3 mezarlık bulunmuştur. Bu mezarların en büyüğünde iki cyma-recta kabı olmak üzere, iyi korunmuş yetişkin bir kadın mezarı bulunmuştur. Buradaki bir diğer mezarda ise bebeklerin kötü korunmuş iskelet kalıntıları olup, herhangi bir mezar malzemesi içermemektedir.¹⁹⁰

Titriş Höyükteki mezarlık alanında toplamda 38 mezarlık ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında en ilgi çekici olan mezar yaklaşık olarak 4 bin yıl öncesine tarihlenen bir toplu mezardır. Üç kadın, iki çocuk ve bir bebeğin de aralarında olduğu 19 kişinin bir evin tabanına gömüldükleri ve evin tabanının yeniden sıvandığı anlaşılmaktadır. Buradaki 16 yetişkin kafatasında yapılan incelemelerde mızrak ya da balta ile yapılmış kafatası travmalarına rastlanmıştır. Bu bulgular ışığında, Akad imparatorluğunun

¹⁸⁸ Algaze, "Research At Titriş Höyük", 29-30.

¹⁸⁹ Eric, Rupley, "Research at Titriş Höyük in Southeastern Turkey: The 1999 Season", *Anatolica*, (Ocak 2001): 45.

¹⁹⁰ Algaze, "Research At Titriş Höyük", 26-30.

yıkılışı ardından yaşanan karışıklıkların bir neticesi sonucu olduğu düşünülmektedir.¹⁹¹

2.16.6. Sosyo-Kültürel Değerlendirme

Paleobotanik ve Jeomorfolojik analizler, İTÇ döneminde Titriş Höyük etrafındaki alanın, şu ankinden çok daha fazla ormanlık alan olacağını ve yerleşimin aktif olarak akarsu taşkınlarına uğradığını göstermekteydi. İTÇ’nda şu anda olduğundan çok daha nemli ve vejetatize olmuş bir çevre karşımıza çıkmakla beraber, vadi tabanları aktif olarak artan taşkınların bir sonucu olarak, tahıl ve bahçe ürünleri için yüksek verim sağlayan nemli toprakları oluşturmaktaydı. Dış Şehrin kuzey kenarında, yamacın dibinde İTÇ sonlarında aceleyle yapıldığı tahmin edilen tahkimat duvarının, periyodik taşkınların bir neticesi sonucu olduğu ve bunun Dış Şehir sakinleri için büyük bir sorun olduğu varsayılmaktadır.¹⁹²

Titriş Höyüğün nüfusu, toplam saha alanı kullanılarak yaklaşık olarak hesaplanabilir. Hektar başına düşen insan sayısı kullanılarak, eski yerleşim yerlerinin nüfusu tahmin edilmeye çalışıldığında bu hususta yayınlanmış çeşitli rakamlar mevcuttur. Buna göre hektar başına 361 kişi düştüğü varsayılırsa, kabaca Titriş Höyükte 15523 kişilik bir nüfusun olduğu varsayılabilir. Ancak kamu binaları, depolar ve ortak kullanıma açık özel mülkiyet olmayan alanlar bu hesaplardan çıkarılacak olursa yani hektar başına 200 kişilik bir hesaplamayla nüfusun 8 bin-10 bin arasında olduğunu söylemek daha muhtemel olacaktır. Titriş Höyük, İTÇ’nin en büyük yerleşimi olarak düşünülmektedir. İTÇ sonunda kent bir çöküşe girmiş ve nüfusun çoğunluğu çevre kırlara dağılmıştır. Bu dönemden sonra yerleşim yeri höyük kesimi ile sınırlı kalmıştır. Titriş höyük büyük bir olasılıkla bir şehir merkezi ve bölgesel bir başkent konumundaydı. En büyük ekonomik ağların kurulduğu ve bölgesel genişlemeler yaşandığı dönem olan, Orta Tunç Dönemi ile Son Tunç Dönemlerinde, Titriş Höyük, Urfa ile Harran arasında bulunan yerleşimin güneyinden doğusuna, kuzeyinden batısına uzanan, uzun mesafeli ticari ağları kontrol eden stratejik bir konumda bulunmaktaydı.¹⁹³

¹⁹¹ Abdullah, Ekinci, “Karaköprü’de Dört Bin Altıyüz Yıllık Gizemli Bir Antik Kent: Titriş”, *Şehir ve İrfan*, (Nisan 2016), 66.

¹⁹² Benjamin Titus, Irvine, *An Isotopic Analysis of Dietary Habits in Early Bronze Age Anotolia*, (Doktora Tezi, Berlin Üniversitesi, Tarih ve Kültür Çalışmaları Bölümü, 2017), 66.

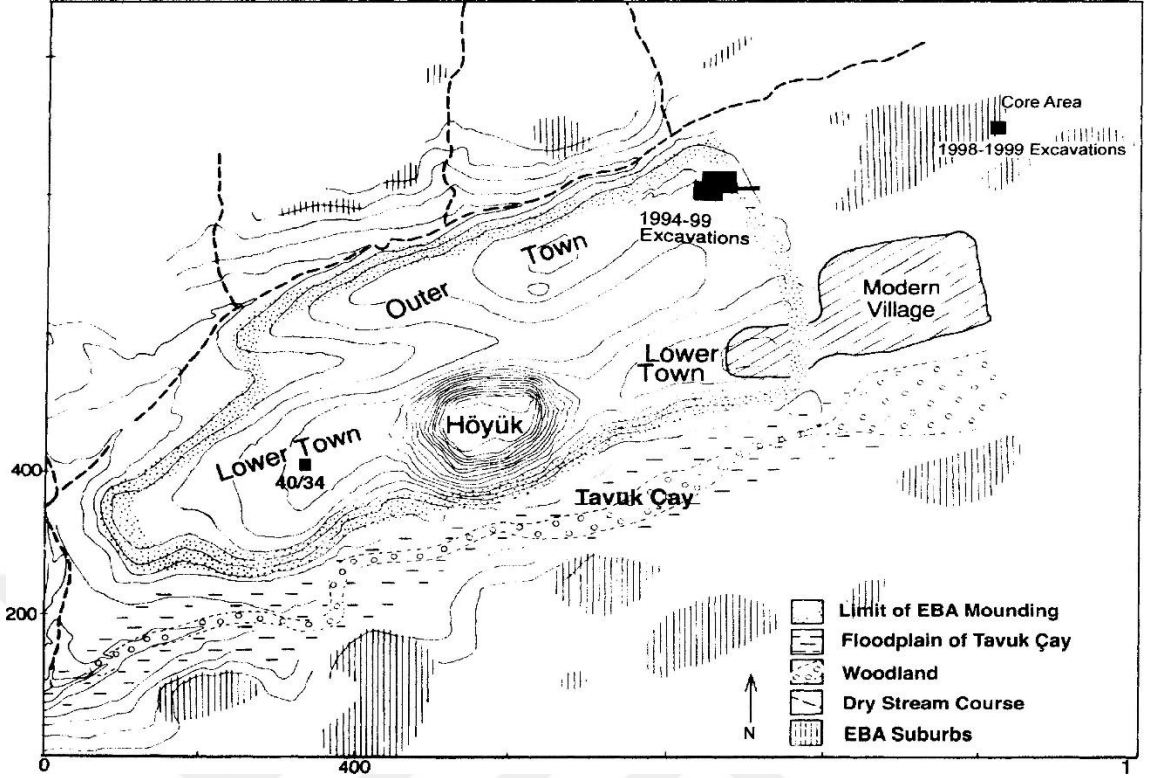
¹⁹³ Irvine, B.T., “An Isotopic”, 67-68.

Titriş Höyükte yapılan araştırmalarda ekonomi temel olarak ekilebilir tarımsal faaliyetlere dayanmaktaydı. Başlıca ekilebilir ürünler arasında “emmer buğdayı” ve “kabuklu arpa” kullanılmıştır. Bunların yanı sıra baklagiller ve üzüm yetiştiriciliğine dair de kanıtlar bulunmuştur. Bir diğer geçim kaynağı olarak hayvancılık önemli bir yer tutmaktaydı. Titriş höyük kendi evcil hayvanlarını üretmekteydi. Bu üretimin yetersiz kaldığı durumlarda çevre yerleşimlerden hayvansal gıdaları ithal ettiği düşünölmektedir.¹⁹⁴

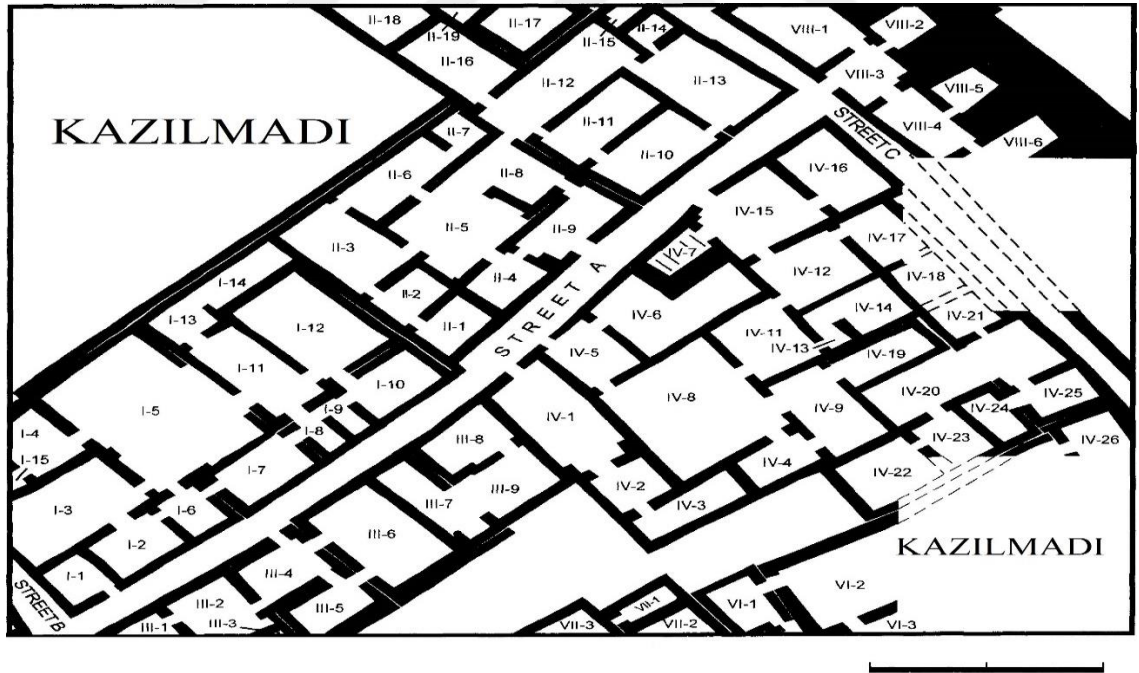
Titriş Höyükteki sosyal tabaka ile ilgili olarak Algaze; Dış şehirde yaşayanların hizmetli, aşağı şehirde oturanların ise halk olduğunu bildirmiştir. Kentin çevresinde bulunan işlik alanların, çeşitli işlerde uzmanlaşmış ustaların iskan edildiği bilinmekle beraber höyüğün kuzeybatısında yapılan kazılarda yontma taş ustalarına ait yerleşimler ortaya çıkarılmıştır. Buna makabil çanak-çömlek ustalarının işliklerinin olduğu da varsayılmaktadır. Tüm bunların olmasına karşın, ilginç bir şekilde Titriş Höyükte yönetim sınıfına ait bir yapının izine rastlanılamamıştır. Bu yapının daha yüksek bir konumda yer alan çekirdek höyük tepesinde olduğu düşünölmektedir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Irvine, B.T., “ An Isotopic”, 79.

¹⁹⁵ Ekinci, “ Karaköprü”, 66.

Çiz. 13: Titriş Höyüğün Topografik Planı ve Kazısı Yapılan Alanlar (Algaze)

Çiz. 14: Titriş Höyük, Dış Şehirdeki Yapı Birimi IV'ün Mimari Planı ve Numaraları (Algaze)

Res. 53: Titriş Höyük Sokak ve Evlere Genel Bir Bakış (Algaze)

Res. 54: Titriş Höyük, Dış Şehir, Doğu Kanadında bulunan İTÇ III Sur Duvarı (Algaze)

Res. 55: Titriş Höyük Yapı Birimi IV, I Numaralı Oda ve İTÇ III Mezarı (Algaze)

Res. 56: Titriş Höyük İTÇ II Dönemi Seramikleri, 16 Numaralı Oda İçerisi (Algaze)

Res. 57: Titiş Höyük İTÇ I dönemi mezarlar, 40-34 Açmaları (Algaze)

Res. 58: Titiş Höyük 82-87 Açmasında Bulunan Bir Toplu Mezar (Algaze)

2.17.ZEYTİNLİBAHÇE HÖYÜK

2.17.1. Yeri ve Konumu

Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin yaklaşık olarak 3 km güneyinde bulunmaktadır. 31 metre yükseklikte olup oval biçimli bir tepedir. Höyük alanı 2.6 hektardan oluşmaktadır.¹⁹⁶

2.17.2. Kazı Tarihçesi

İlk olarak Algaze tarafından yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş ve 1999 yılında M. Frangipane başkanlığındaki bir ekip tarafından kazıları yürütülmüştür.¹⁹⁷

2.17.3. Stratigrafi

Höyükte, Geç Kalkolitikten, Orta Çağa kadar kesintisiz bir iskânın olduğu belirlenmiştir. Ancak yerleşimin ana stratigrafisi üç döneme ayrılmıştır. Bunlar; Geç Kalkolitik ile İTÇ I sonu ve Orta Tunç Dönemi'dir. Ayrıca alanda Roma ve Bizans dönemi kalıntıları da vardır.¹⁹⁸

2.17.4. Mimari

Höyüğün batısında açılan büyük bir açmada İTÇ I dönemine ait mimari kalıntılar elde edilmiştir. Burada üst üste olan 9 seviye kazılmıştır. Genel olarak iyi planlanmış bir sokak düzeni ve kalın kerpiç duvarlı evlerin inşa edildiği görülmektedir. Büyük ebatları olan bu binalar kısmen açığa çıkarılmıştır. Buradaki odalar dikdörtgen bir şekilde olup duvarlar sıvalıydı. Ayrıca oda içerisinde ocak için çukurlar bulunmuştur. Genellikle oda içerisinde merkezi bir konumda bulunan ocak delikleri, Orta Fırat ve Yukarı Fırat havzalarındaki diğer yerleşmelerde de görünen tipik bir İTÇ I yapısıdır. Buradaki incelemeler sonucunda evlerin yeniden inşa edildiği ve hafif değişiklikler dışında mimari plana sadık kalındığı belirtilmiştir.

İTÇ II dönemine ait diğerlerine göre çok daha büyük bir surla çevrili olduğu görülen bir yapının ön kısmına ait olduğu düşünülen "Saray veya Kale" benzeri bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Büyük olasılıkla höyüğün merkezi konumundaydı. Bu yapı

¹⁹⁶ Frangipane, Marcella, "Establishment of a Middle/Upper Euphrates Early Bronze I Culture From the Fragmentation of the Uruk World. New Data from Zeytinli Bahçe Höyük", Euphrates River Valley Settlement The Carchemish Sector in The Third Millennium BC, ed. Edgar Peltenburg (Oakville: Oxbow Box, 2007), 125-127.

¹⁹⁷ Marcella, "New Data from Zeytinli Bahçe" 125-127.

¹⁹⁸ Marcella, "New Data from Zeytinli Bahçe", 125-127.

taş bir kaide üzerine inşa edilmiştir. Duvarlar kerpiçten olup genişlikleri 3 m ile sınırlanmıştır. Temel taşlarının çoğu işlenmiş olup yuvarlatılmıştır. Nadiren de olsa işlenmeden kullanılanlarda vardır. Duvarların dışında çıkıntı yapan ve kompleksin iç kısmına erişimi sağlayan bir yolu veya ağ geçidini çevreleyen bir kule gün ışığına çıkarılmıştır. Kulede bir yangının izleri ile birlikte zeminde Kurban ve Lidar höyükte bulunan İTÇ II eşyalarıyla paralel kaplar bulunmuştur.¹⁹⁹

2.17.5. Buluntular

Höyüğün batısındaki açmada İTÇ I dönemine ait mimari yapıdaki odaların çoğunluğu boş bir durumdaydı. Ancak sadece birkaçında bulunan ve duvar kenarlarında konumlanan çömlek mezarlar bulunmuştur. Kazısı yapılan 9 katmanın hepsinde bulunan çanak-çömlek aynı tipolojiyi göstermektedir. Bununla birlikte İTÇ I geç evresine ait olan boyunlu kavanozlar daha büyüktür. Yine kalınlaştırılmış yuvarlak ağızlı kâseler bir önceki döneme göre daha büyük ve oldukça yaygındır. Zihinsel modellerin ve üretim uygulamalarının zaman içerisindeki bir gelişimi olarak ortaya çıkan bu küçük değişikliklerin yanı sıra yeni şekillerde ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri boyunlu kavanozlar ve çok ince yeşilimsi veya beyazımsı kilden yapılan tipik cyme-recta kaplarıdır.²⁰⁰

İTÇ II dönemine ait olan anıtsal mimariden elde edilen çanak çömlekler temelde hafif düzleştirilmiş biçime sahip, dışa açılan boyunlu, genellikle devetüyü yüzeyli ve sıklıkla paralel yatay bantlardan oluşan açkı bezemeli küçük çömlekler oluşturmaktadır. Bu tür formlar Lidar höyükte açıkça izlenebilir bir paralelliktedir. Yine bu döneme ait silindirik boyuna sahip tek kulplu ve yumurta biçimli çömlekler vardır. Bu kaplar özel bir teknikle yapılmıştır. Lidar Höyük ve Tilbeşar'ın Orta Tunç Çağı tabakalarında görülmekle beraber Kuzey Suriye'deki Mari ve Haradum'da da görülmektedir. Bu kabın kendine özgü özellikleri ve bölge içindeki dağılımı dikkate alındığında olasılıkla bir gıda malzemesini taşıma amacıyla; muhtemelen şarap taşımada kullanılmış olabileceğinin düşünülmesine yol açmıştır. Mari metinlerinde Yamhad ile birlikte Karkamış Bölgesi, mükemmel şarap üreticisiydiler.

¹⁹⁹ Gian Maria, Di Nocera, "Zeytinlibahçe(Urfa) Höyükteki Araştırmalar: 2002 Kazı Sezonu", İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları, ed. Numan Tuna-Owen Doonan (Ankara: METU, 2011), 4.

²⁰⁰ Marcella, "New Data from Zeytinli Bahçe", 133-134.

Bu bağlamda buldukları konum itibariyle bir dağıtım merkezi olmaları ihtimaller arasındadır.²⁰¹

2.17.6. Sosyo Kültürel Değerlendirme

Zeytinli Bahçenin en ayırt edici özelliklerinden biriside Son Kalkolitik Dönem ile İTÇ I dönemlerinde yerleşmelerin sürekli aynı mimari plana sadık kalınarak inşa edilmiş olmalarıdır. Çanak çömleklerde zaman içerisinde değişiklikler olmakla beraber aynı mal gruplarının devam etmesi üretim tekniklerinin de aynı olması ile sonuçlanmıştır. Zeytinli Bahçede yetiştirilen küçükbaş hayvancılık modeli ve alanın büyüklüğü dikkate alındığında hiçbir zaman bir şehir merkezi konumunda olmamıştır. Kırsal veya köy olarak adlandırabileceğimiz bir karaktere sahiptir.²⁰²

Algaze göre 3.binyılın ikinci yarısında, en önemli başarılarından bir tanesi de Yukarı Mezopotamya'nın batısı ve özellikle Urfa'da kentleşmenin yeniden başlamış olmasıydı. Titriş, Kazane ve Lidar gibi yerler gerçek kentsel yerleşimler olarak görülmektedir. Bu bağlamda bölgenin doğusu ile batısı arasındaki kültürel bağlantılar yeniden güçlenmiştir ve olasılıkla büyük merkezler ile küçük merkezler arasında, yeni bir hiyerarşik düzen, kasaba-şehir sistematiği kurulmuştur. Orta Tunç Döneminde burada etrafı surlarla çevirili bir kale veya akropol vardı. Bina kalıntılarından buranın şiddetli bir yangına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Henüz tam olarak araştırılmamasına rağmen buradaki anıtsal Orta Tunç kompleksi, dönem itibariyle bir güvensizlik ve çatışma ortamının kanıtı olabilir.²⁰³

²⁰¹ Di Nocera, "Zeytinlibahçe(Urfa) Höyükteki Araştırmalar", 5.

²⁰² Frangipane, Marcella, "Zeytinli Bahçe", *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 172.

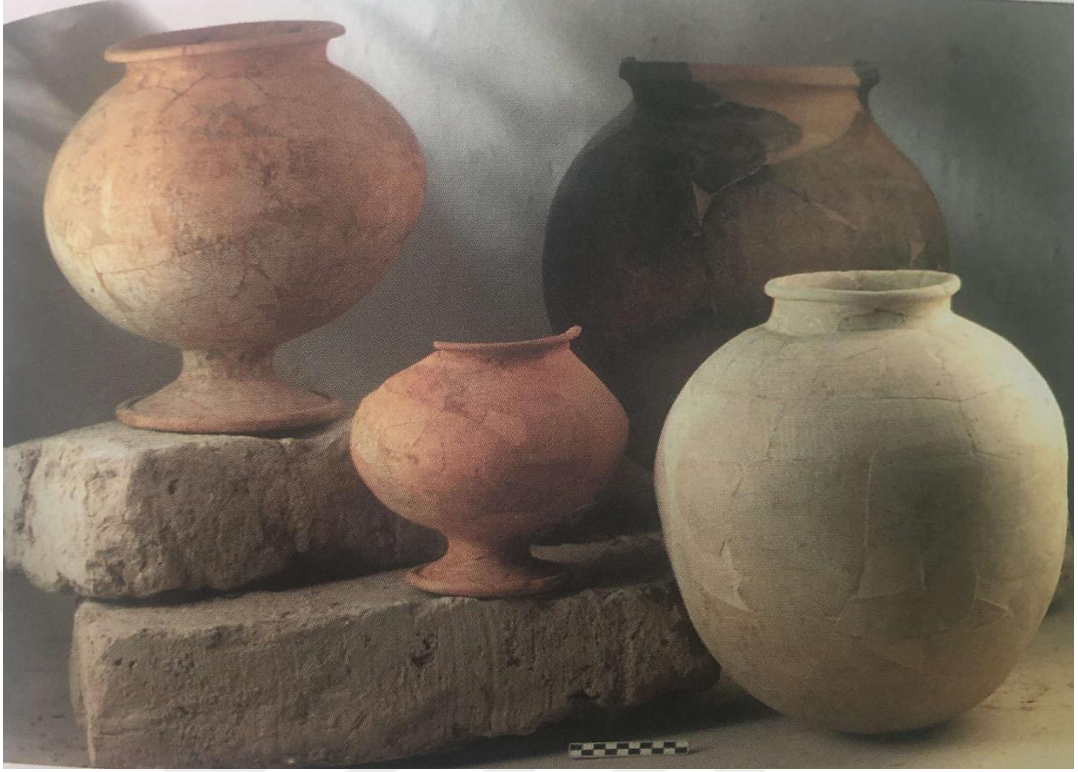
²⁰³ Marcella, "New Data from Zeytinli Bahçe", 133-134.

Res. 59: Zeytinli Bahçe, Batıdan Görünümü (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Res. 60: Zeytinli Bahçe, İTÇ IB Evresi Ev Yapısının Kuzeyden Görünüşü (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Res. 61: Zeytinli Bahçe, İTÇ IB Tabakalarından, Basit Mal Grubundan Saklı Astar Bezemeli ve Ayaklı Kaplar (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Res. 62: Zeytinli Bahçe, İTÇ IB Evresinden Değişik Kâseler (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Res. 63: Zeytinli Bahçe, İTÇ'na Ait Metalik Mallar (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Res. 64: Zeytinli Bahçe, Amuq I Örneği Kadeh Parçaları (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Res. 65: Zeytinli Bahçe, İTÇ'na Ait Tipik Üç Ayaklı Kapların Ayak Parçaları (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

SONUÇ

Tüm bilimsel çalışmalarda olduğu gibi daha önce yapılan araştırmaların devamı niteliğinde olan “İlk Tunç Dönemi Şanlıurfa Yerleşmeleri” başlıklı tez çalışmamızda, Şanlıurfa ili sınırları içerisinde yer alan Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2000) yerleşim yerleri arkeolojik çalışmalar ve yazılı kaynaklar esas alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma konusu olan yerleşim yerlerinin sosyo-kültürel, ekonomik, ticari ve siyasi yapıları olabildiğince aydınlatılmak istenmiştir.

Çalışmamızda Şanlıurfa özelindeki yerleşim yerleri incelenmeden önce tarih boyunca sürekli ilişki içerisinde bulunan iki coğrafi bölgeden biri olan Anadolu’daki tarih öncesi devirler, genel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Tunç Devri ise geniş bir perspektif ile ele alınmıştır. Nitekim yukarı Mezopotamya ve Anadolu ilişkisi olabildiğince ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ağırlıklı olarak stratigrafik verilerle sahip yerleşim yerleri incelenmiştir. Tez başlığı altında tespit edilebilen farklı boyutlar ortaya konulmuştur.

Şanlıurfa’daki yerleşim yerlerinin oluşmasındaki en büyük etken tarımsal üretimin rahatlıkla yapılabileceği fiziki coğrafyaya sahip olmasıydı. Bu sebeple şehirleşme diğer yerlere göre daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Araştırma konusu dâhilinde yer alan; Titriş Höyük, Kazane Höyük, Tilbeş Höyük, Harran Höyük, Gre Virike, Surtepe ve Kurban Höyük gibi büyük boyutlu yerleşimler birer merkez olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Buralardan ele geçirilen mühür ve mühür baskıları, ticaret ile farklı bölgelerden gelen mallar, savunmaya yönelik yapılar gibi bulgular bu merkezlerde sınıfsal tabakalanmanın, politik yapıların, organize edilmiş iş gücünün mevcudiyetini göstermesi açısından önemlidir. Bu merkezlerin sahip oldukları zenginliklerin yanı sıra genellikle çevresindeki yerleşimlerde basit köy yerleşimleri gözlemlenir. Merkez yerleşimlerin sahip oldukları politik güç ile çevresindeki yerleşim yerlerinin sömürülmesi üzerine kurulu bir sistem mevcuttur. Bunun en güzel örneğini Ebla tabletlerinde geçen Harran Kraliçesi Zagalum’un, Ebla Kraliçesinin doğum yapması sebebiyle Ebla’ya gittiği resmi bir ziyaretten öğrenmekteyiz. Ayrıca Harran’dan Ebla’ya gönderilen; gümüş, altın, hayvan ve kumaşların bir vergi olarak değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

Şehir devletleri konumuna gelen merkezi yerleşimlerin kültürel etkileri genellikle seramikler üzerinden izlenmektedirler. Seramik dışında az sayıda buluntuların tespit edilmesine karşın, bu bölgelerde Asur ve Hitit merkezi yerleşimlerinde olduğu gibi devletin propaganda araçları olan kamusal alanlar, anıtsal mimari, heykeltıraşlık eserleri, dinsel simgeler gibi unsurlara pek fazla rastlanmamaktadır. Bu durum muhtemelen diğer büyük bölgesel merkezlerdeki yönetici sınıfın bu merkezlerdeki idarelerin güç kazanmaması için uyguladığı tutumun bir sonucuydu.

Dinsel açıdan Gre Virike’de elde edilen mezarlık bulguları oldukça ilgi çekici durumdadır. Buradaki zengin mezar bulguları sıradan bir insana ait olamayacağına işaretlerini vermekle beraber bir anıt mezar olarak ziyaret yeri olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Ayrıca bu bulgular sosyal sınıflaşmanın olduğunun bir göstergesidir. Yakınoğu toplumlarında görülen ölümlerin ruhlarının huzura kavuşması için cenaze merasiminde bulunanlara yiyecek ve içecek takdiminin yapıldığı bilinmektedir. Öyle ki İlk Tunç Çağı topluluklarında da bu gelenek gözlenmektedir. Dönem itibariyle görülen bir diğer uygulama ise mezar toprağı üzerine temiz su dökülmesiydi. Bu uygulamaların günümüzde halen hayatta olması dikkate değer ayrı bir konudur.

Çalışmamız kapsamında incelenen yerleşmelerin bir kısmında İTÇ II ve İTÇ III dönemlerine ait yıkım ve yanmış mimari yapı kalıntıları dikkat çekmektedir. Bu tabakalardan sonra yerleşim yerlerinin yer yer terk edildiğı veya yerleşimlerin küçüldüğü gözlemlenmiştir. Politik bir çöküş ile istikrarsız ve çatışmaların yaşandığı bir ortamın olduğunu kesin olarak söylemek doğru olmasa da yukarıda bahsi geçen dönemler itibariyle kuvvetli ihtimaller arasındadır. Geç Tunç Çağı içerisinde görülen ve Surtepe’de gördüğümüz dörtgen biçimli kule veya kale mimarisi genel anlamda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’da ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekonomik bir gelişmenin sonucu olan bu kalelerin, savunma amaçlı inşa edildiklerine kesin gözüyle bakılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abay, Eşref. "Southeastern Anatolia After The Early Bronze Age : Collapse Or Continuity A Case Study From The Karababa Dam Area". *Varia Anatolica*. 0/19. (2007): 403-413.

Aktüre, Sevgi. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. 3.bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Akurgal, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi*. 3. bs. Ankara: Başak Matbaacılık, 2005.

Alan, Greaves-Barbara, Helwing. "Archaeology in Turkey: The Stone, Bronze and Iron Ages". *Tüba-Ar*. 0/7, (2004): 225-250.

Algaze, Guillermo. "Town And Country In Southeastern Anatolia: The Stratigraphic Sequence At Kurban Höyük". *The University of Chicago Oriental Institute Publications*, 2/110. (1990): 421-438.

Allen, Mitchell. "The Mechanisms of Underdevelopment: An Ancient Mesopotamian Example". *Research Foundation of State University of New York*, 15/3, (1992): 453-476.

Arınc, Kenan. "Güney Doğu Anadolu Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım". Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay, ed. Serhat Zaman-Ogün Coşkun, 257-283. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015.

Bahar, Hasan. "M.Ö. II. Binyıl Başlarında Anadolu-Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 0/3 (1994): 307-311.

Barbara, Helwing. "Cultural Interaction at Hassek Höyük, New Evidence from Pottery Analysis" *Paléorient*, 25/1, (1999): 91-99.

Başak, Oktay. "Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. 0/21 (2010): 15-33.

Behm, Manfred, "Hassek Höyük". *Arkeo Atlas*. 0/1 (2011): 142-143.

Behm, Manfred. *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1981.

Creekmore, Andrew T. "Landscape and Settlement in The Harran Plain, Turkey: The Context of Third Millennium Urbanization". *American Journal of Archaeology*. 2/122. (2018): 177-208.

Di Nocera, Gian Maria. "Zeytinlibahçe(Urfa) Höyükteki Araştırmalar: 2002 Kazı Sezonu", İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları. ed. Numan Tuna-Owen Doonan, 1-32. Ankara: METU, 2011.

Dittmann, Reinhard. "A Glimpse at the History of Şavi Höyük I", *Beniamino Segre*, 0/117, 2007: 159-170.

Dittmann, Reinhard. *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.2. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003.

Düring, S.Blede. *The Prehistory of Asia Minor; From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies*. 1. bs. NewYork: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2011.

Ekinci, Abdullah-Paydaş, Kazım. *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, 1.bs. İstanbul: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.

Ekinci Abdullah. "Karaköprü'de Dört Bin Altıyüz Yıllık Gizemli Bir Antik Kent: Titriş". *Şehir ve İrfan*, 0/1, 2016: 62-75.

Ekinci, Abdullah. *Müze Şehir Urfa*. 1. bs. Ankara: Desen Yayıncılık, 2006.

Ensert, Kübra. *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003.

Erdan, Emre. "İÖ 24-9. Yüzyıllar Arası Önasya'nın Kadın Yöneticileri". *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2/3. (2016): 15-26.

Erinç, Sırrı. “Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu”. Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları. ed.H. Çambel,R. ve D. Braidwood, 66-72. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980.

Fidan, Erkan. “An Overview of the Western Anatolian Early Bronze Age”, *European Journal of Archaeology*. 0/18. (2015): 60-89.

Fidan, Erkan. “Küllüobada İlk Tunç Çağı Mimarisi”, *Masrop E-Dergi*. 0/7. (2012): 1-41.

Frangipane, Marcella. “İlk Tunç Çağı I Dönemi”. *Arkeo Atlas*. 0/1 (2011): 158-173.

Fuensanta J. Gill. *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2002.

Fuensanta, J. Gill. “The Tilbes Project (Birecik Dam, Turkish Euphrates)”. *Euphrates River Valley Settlements*. ed. Edgar Peltenburg. 142-151. Oakville: Oxbow Box, 2007.

Fuensanta, J. Gill. *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2002.

Fuensanta, J. Gill. *XXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

Guillermo, Algaze, “Research at Titriş Höyük in Southeastern Turkey: The 1999 Season”, *Anatolica*, (Ocak 2001): 23-24.

Harmankaya, Savaş. *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*. İstanbul: TASK Vakfı Yayınları, 2002.

Hauptmann, Harald. “Lidar Höyük”. *Arkeo Atlas*. 0/1. (2011): 176-177.

Irvine, Benjamin Titus. “An Isotopic Analysis of Dietary Habits in Early Bronze Age Anotolia”, Doktora Tezi, Berlin Üniversitesi, 2017.

İvanova, Maria. "Domestic Architecture in The Early Bronze Age of Western Anatolia: The Row Houses of Troy I". *Anatolian Studies*. 0/63 (2013): 17-33.

Keskin, Azer. "Relating Architecture to Social Complexity in The Early Bronze Age: Southeastern Anatolia". Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 2001.

Korfmann, Manfred. "Demirci Höyük". *Arkeo Atlas*. 0/1 (2011): 214-215.

Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi*. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Marcella, Frangipane. "Zeytinli Bahçe". *Arkeo Atlas*. 0/1 (Şubat 2011): 172-173.

Marcella, Frangipane. "Establishment of a Middle/Upper Euphrates Early Bronze I Culture From the Fragmentation of the Uruk World. New Data from Zeytinli Bahçe Höyük". Euphrates River Valley Settlement The Carchemish Sector in The Third Millennium BC. ed. Edgar Peltenburg (Oakville: Oxbow Box, 2007), 122-141.

Marta, Tobolczyk. "The World's Oldest Temples in Göbekli Tepe and Nevali Çori". World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium. (Prag, 13-17 Haziran 2016). ed. Marian Drusa vd. 1402-1404. Prag: Procedia Engineering, 2016.

Mellink, Machteld. *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*. İzmir: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984.

Mısıır, Adnan. *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1991.

Morfoe, Leon. *IV. Kazı sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.

Ökse, Tuba. "A 'High' Terrace at Gre Virike to The North of Carchemish: Power of Local Rulers as Founders". Euphrates River Valley Settlements. ed. Edgar Peltenburg. 94-104. Oakville: Oxbow Box, 2007.

Ökse, Tuba. “Gre Virike: Fırat Kenarında Bir M.Ö. 3. Bin Kutsal Alanı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, (2002): 53-74.

Ökse, Tuba. “The Early Bronze Age in Southeastern Anatolia”. *The Oxford Handbook of Ancient Anotolia*. ed. Sharon R. Steadman-Gregory McMahon. 260-289. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2011.

Ökse, Tuba. *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. İzmir: T.C. Kültür bakanlığı, 2000.

Ökse, Tuba. *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.

Özdoğan, Mehmet. “Paleolitik Çağ”. *Arkeo Atlas*. 0/1 (2011): 32-47.

Özdoğan, Mehmet. *Lower Euphrates Basin 1977 Survey*. 1. bs. İstanbul: METU, 1977.

Patricia, Wattenmaker. *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1996.

Patricia, Wattenmaker. “Town and Village Economies in an Early State Society”. *Paléorient*, (1987): 113-122.

Pearce, Julie. “The Late Chalcolithic Sequence at Hacinebi Tepe, Turkey”. *Varia Anatolica*. (2000): 115-143.

Prag, Kay. “The 1959 Deep Sounding at Harran in Turkey”. *Levant*, 2/1 (2013): 63-94.

Rupley, Eric. “Research at Titriş Höyük in Southeastern Turkey: The 1999 Season”, *Anatolica*. (2001): 23-106.

Sarı, Deniz. “İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi”. *Masrop E-Dergi*. 0/7. (2012): 112-249.

Sevin, Veli. *Anadolu Arkeolojisi*. 5. bs. İstanbul: Der Yayınları, 2003.

Stein, Gil J. *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1998.

Tiryaki, Sırrı. “Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7/13 (2017): 180.

Tuna, Celal, *Mağaradan Kente Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri*. 1.bs. Ankara: İletişim Yayınları, 2000.

Turan, Efe. “Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı”. *Arkeo Atlas*. 0/1. (2011): 198-204.

Türteki, Murat. “Early Bronze Age Pottery Manufacture In Western Anatolia: Identifying Hybrid Technologies through X-ray Analysis”. *Anatolica*. 0/40 (2014): 93-109.

Wilkinson, T.J. “Town And Country In Southeastern Anatolia: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in The Lower Karababa Basin”. *The University of Chicago Oriental Institute Publications*. 1/109 (1990): 181-185.

www.tayproject.org/

Yalçın, Ünsal. “Anadolu’da Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”. *Yer Altı Kaynakları Dergisi*. 0/9 (2016): 94-100.

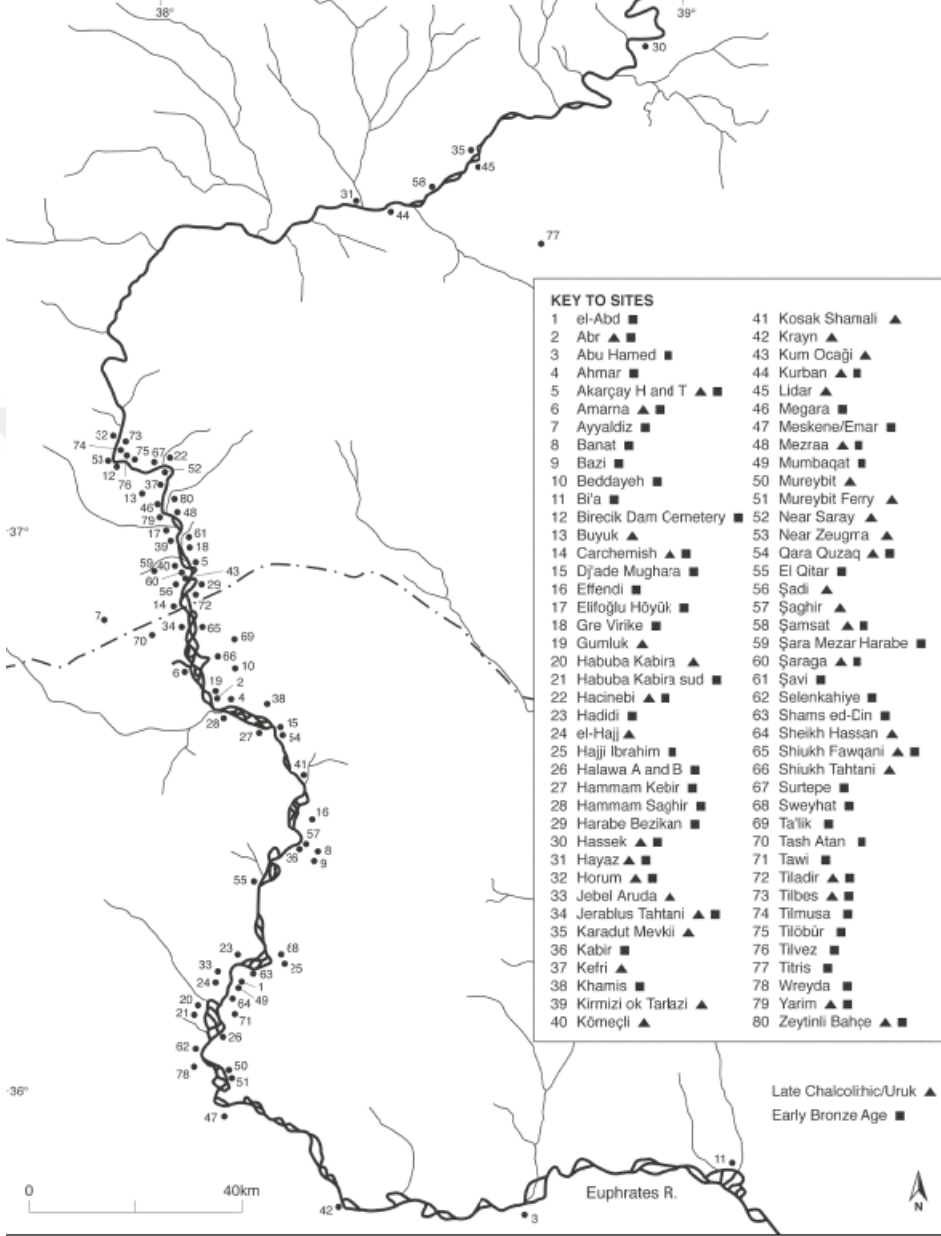
Yalçinkaya, Işın, “*Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı)*”. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi. 2009.

Yıldırım, Nurgül. “Anadolu’da Bulunan Yeni Asur Devri Tabletleri”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Yılmaz, Derya. “Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda Mezar Geleneği”. *Anatolia*. (2008): 57-69.

Yiğit, Turgut. “İlk Tunç Çağının Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 0/33 (2003): 167-182.

EKLER

Ek- 1: M.Ö. 3. (■) ve 4. (▲) Bin yıllarda, Orta Fırat Vadisinin Haritası (Edgar Peltenburg)

Ek- 2: Anadolu'daki Önemli Yerleşim Yerleri (Mellink)

Ek- 3: Gre Virike'nin Batıdan Görünümü (Tuba Ökse)

Ek- 4: Gre Virike Kuzey Batı Terası ve İstinat Duvarı (Tuba Ökse)

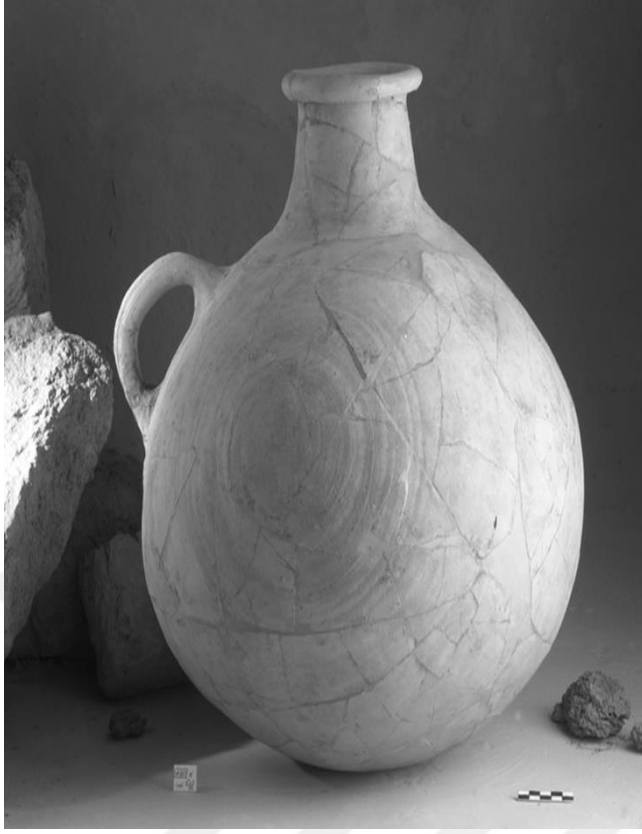
Ek- 5: Gre Virike'nin Güneyden Genel Görünüşü (Tuba Ökse)

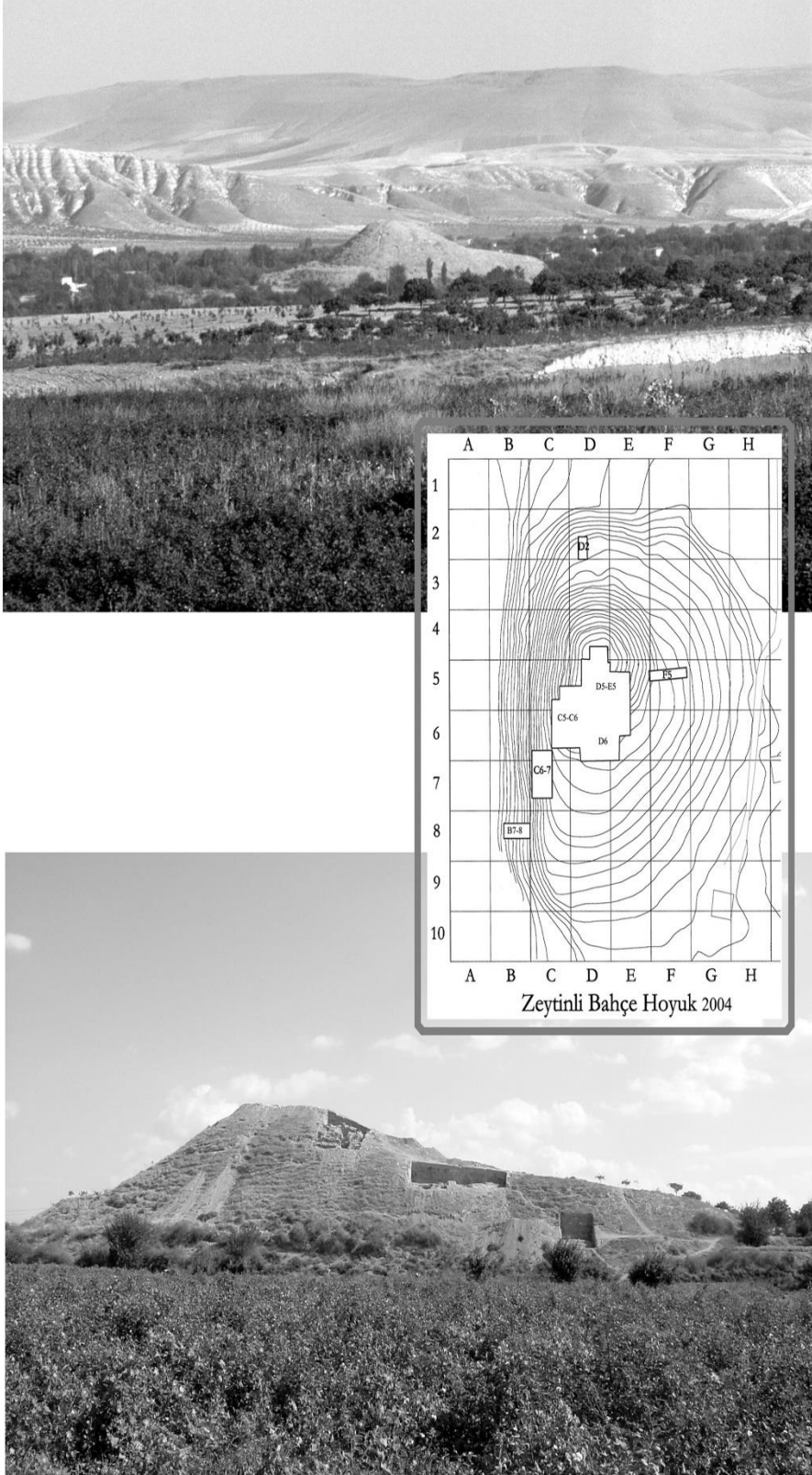
Ek- 6: Gre Virike Güney Terasının Batı Kısmı (Tuba Ökse)

Ek- 7: Gre Virike Güney Terası (Tuba Ökse)

Ek- 8: Zeytinli Bahçe İTÇ II Vazo ve Tek Kulplu Boyunlu Mal (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Ek- 9: Zeytinli Bahçe, Birecik Köprüsü Üzerinden Genel Görünüm ve Kazı Planı (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)

Ek- 10: Zeytinli Bahçe Orta Tunç Dönemi Dörtgen Kule Alanı (Marcella Frangipane, Corrado Alvaro)